

НАЦИОНАЛНИ ИЗВЕШТАЈ

О ИНКЛУЗИВНОМ ОБРАЗОВАЊУ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

ЗА ПЕРИОД ОД 2015. ДО 2018. ГОДИНЕ

Издавач:

Министарство просвете, науке и технолошког развоја

За издавача:

Младен Шарчевић, министар

Дизајн:

Растко Тохолъ

Штампа:

ДМД штампарија, Београд

Тираж 500

ISBN 978-86-7452-073-4

Београд, јануар 2020.

Садржај и ставови изнети у публикацији су ставови аутора и не одражавају ставове УНИЦЕФ-а.

УВОДНА РЕЧ

Извештај о инклузивном образовању у Републици Србији од 2015. до 2018. године настао је ради утврђивања и сагледавања напретка у оквиру достигнутих резултата у овој области. Истовремено, резултати ове анализе стања инклузивног образовања представљају смернице за даљи развој образовних политика, посебно оних које су усмерене на децу и ученике из осетљивих друштвених група.

У Извештају се препознаје посвећеност Министарства просвете, науке и технолошког развоја повећању праведности и доступности квалитетног образовања деце и ученика из осетљивих група, али и кораци који ће креаторима образовних политика помоћи у креирању нових мера за укључивање сваког детета у квалитетно инклузивно образовање. У периоду на који се Извештај односи највише је урађено у погледу развоја и усклађивања законодавног оквира којим се уређује област инклузивног образовања. Изграђени су и унапређени институционални и људски ресурси на националном нивоу и на нивоу образовних установа. Подржани су постојећи делотворни механизми инклузивног образовања и повећан број и разноврсност мера подршке значајних за укључивање, учешће и напредовање деце кроз образовање.

Резултати представљени у извештају показују да можемо успети у овом процесу искључиво кроз квалитетну интерресорну сарадњу, али је потребно да у наредном периоду све расположиве ресурсе усмеримо ка пуној имплементацији прописа и успостављање одрживости достигнутих позитивних промена.

У процесу израде Стратегије развоја образовања до 2030, планираћемо стратешки оквир квалитетног образовања за свако дете у складу са међународним стандардима, уважавајући искуства из претходног периода која су представљена кроз овај Извештај.

Министар
Младен Шарчевић

У изради овог извештаја учествовали су: др Оља Јовановић Милановић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Јелена Марковић (консултанткиња УНИЦЕФ-а), Љиљана Симић и Весна Шапоњић, (сараднице за инклузивно образовање Министарство просвете, науке и технолошког развоја), Драгана Малићан Винкић (Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва), Тања Ранковић, Ирена Латиновић и Анне-Марија Ћуковић (Канцеларија УНИЦЕФ-а у Београду).

Захваљујемо се релевантним институцијама које су нам уступиле податке за потребе израде извештаја, а нарочито Заводу за вредновање квалитета образовања и васпитања, Заводу за унапређивање образовања и васпитања, Републичком заводу за социјалну заштиту и Републичком заводу за статистику.

САДРЖАЈ

7

Списак коришћених скраћеница

8

УВОД

9

МЕТОДОЛОГИЈА ИЗРАДЕ ИЗВЕШТАЈА

11

**СИТУАЦИОНА АНАЛИЗА: ОБУХВАТ
И КВАЛИТЕТ ДОУНИВЕРЗИТЕТСКОГ
ОБРАЗОВАЊА**

11

Предшколско васпитање и образовање

18

Основно и средње образовање и васпитање

25

Школе и одељења за образовање ученика са сметњама
у развоју и инвалидитетом

30

Образовање корисника домова за децу и младе

32

**СТРАТЕШКИ И ЗАКОНОДАВНИ ОКВИР
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**

32

Национални стратешки оквир инклузивног образовања

34

Стратешки оквир инклузивног образовања на локалном
нивоу

35

Међународна документа и препоруке међународних
тела упућене Републици Србији

39

Унапређивање законодавног оквира инклузивног
образовања

49

Закључак

51

Перспективе даљег унапређивања ИО

53

**ИНСТИТУЦИОНАЛНИ И ЉУДСКИ
КАПАЦИТЕТИ У ОБЛАСТИ
ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА**

53

Национални ниво

56

Локални ниво

59

Механизми на нивоу образовних установа

66

Закључак

67

Перспективе даљег развоја инклузивног образовања

69**МЕХАНИЗМИ И МЕРЕ ДОДАТНЕ ПОДРШКЕ КОЈИ ДОПРИНОСЕ УКЉУЧИВАЊУ И КВАЛИТЕТУ УЧЕШЋА ДЕЦЕ/УЧЕНИКА**

70

Подршка укључивању у образовање

75

Подршка редовном похађању образовања

79

Подршка учешћу у образовању

86

Закључак

87

Перспективе даљег развоја инклузивног образовања

89**ПРИКУПЉАЊЕ ПОДАТАКА, ПРАЋЕЊЕ И ИЗВЕШТАВАЊЕ О ИНКЛУЗИВНОМ ОБРАЗОВАЊУ**

89

Праћење и извештавање о инклузивном образовању на нивоу образовног система

93

Међусекторска координација у праћењу и извештавању о инклузивном образовању

95

Шире базе података о инклузивном образовању

96

Учешће Србије у међународним студијама инклузивног образовања

97

Закључак

98

Перспективе даљег развоја инклузивног образовања

100**ПЛАНИРАЊЕ И ФИНАНСИРАЊЕ ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА**

101

Закључак

101

Перспективе даљег развоја инклузивног образовања

102**ЗАКЉУЧАК**

105

Референце

СПИСАК КОРИШЋЕНИХ СКРАЋЕНИЦА

АТ	Асистивна технологија
ЗВКОВ	Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања
ЗПВО	Закон о предшколском васпитању и образовању
ЗООВ	Закон о основном образовању и васпитању
ЗОСОВ	Закон о основама система образовања и васпитања
ЗСОВ	Закон о средњем образовању и васпитању
ЗТ	Заједничко тело за подршку у раду и координацију надзора над радом интересорних комисија за процену потреба за пружањем додатне образовне, здравствене и социјалне подршке детету и ученику
ЗУОВ	Завод за унапређивање образовања и васпитања
ИОП	Индивидуални образовни план
ИРК	Интерресорна комисија за процену потреба за пружањем додатне подршке детету/ученику
ЈИСП	Јединствени информациони систем просвете
ЈОБ	Јединствени образовни број
МДУЛС	Министарство за државну управу и локалну самоуправу
МПНТР	Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије
НАРНС	Национална асоцијација родитеља и наставника Србије
ОЦД	Организације цивилног друштва
ПА	Педагошки асистент
ПВО	Предшколско васпитање и образовање
ППП	Припремни предшколски програм
ПУ	Предшколска установа
СРОС	Стратегија развоја образовања Републике Србије до 2020. године
ТИО	Тим за инклузивно образовање
УНИЦЕФ	Дечији фонд Уједињених нација

УВОД

Документ који је пред Вама настао је као резултат заједничке иницијативе УНИЦЕФ канцеларије у Србији, Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије (СИПРУ) и Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (МПНТР). Циљ овог документа је да систематизује и опише мере и активности које су реализоване у области инклузивног образовања у Републици Србији у периоду од 2015. до 2018. године. Имајући у виду да је учешће свих сегмената друштва неопходно да би се образовни систем подржао и развијао, документ је намењен доносиоцима политика, као и стручној и широј јавности.

Из националне перспективе, овај извештај има две значајне одреднице. Прва је преглед стања инклузивног образовања након скоро деценије увођења принципа инклузивности у законодавни оквир који регулише образовање. Друга одредница је да настаје у тренутку када је потребно почети са евалуацијом стратешких циљева који су постављени за период до 2020. (Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године)¹ и припремом стратешких циљева за наредни период.

У оквиру Општег коментара Уједињених нација бр. 4 на члан 24. Конвенције о правима особа са инвалидитетом (2016), коју је ратификовала и Република Србија, јасно је дефинисана обавеза земаља потписница да предузимају мере до максимума својих расположивих ресурса у погледу економских, социјалних и културних права, и, где је то потребно, унутар оквира међународне сарадње, у циљу прогресивног постизања потпуне реализације тих права. Прогресивна реализација значи да државе потписнице имају специфичну и трајну обавезу „да се крећу што је брже и делотворније могуће“ ка пуној реализацији члана 24. У тексту општег коментара се наглашава да ово није компатибилно са одржавањем два система образовања: редовним и специјалним/сегрегираним системом образовања. Држава, између осталог, има обавезу да обезбеди разумно прилагођавање, као и посебне мере које су неопходне за убрзавање или достизање *de facto* једнакости особа са инвалидитетом.

Из међународне перспективе, значајно је нагласити да овај извештај настаје након усвајања Општег коментара Уједињених нација бр. 4 на члан 24. Конвенције о правима особа са инвалидитетом (2016)², коју је ратификовала и Република Србија.

Документ има још једну значајну улогу, а то је подршка изградњи високих, али реалистичних очекивања од система образовања. С обзиром на то да је инклузивно образовање процес који је у већини земаља широм света започео, развија се различитом динамиком и кроз различите механизме, али се нити у једној земљи није завршио,

праћење развоја инклузивног образовања нам омогућава да образовни систем прилагођавамо и подржавамо да оствари свој пун потенцијал.

¹ Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године. Службени гласник РС, бр. 107/12.

² UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities (2016). General comment No. 4 on Article 24: Right to inclusive education of vention on the Rights of Persons with Disabilities.

МЕТОДОЛОГИЈА ИЗРАДЕ ИЗВЕШТАЈА

Извештај има за циљ да прикаже различите области у којима се развијало инклузивно образовање у периоду од 2015. до 2018. године.

Извештај је резултат деск анализе, која подразумева анализу већ постојећих докумената и података. Материјали и теме који су укључени у анализу, обухватили су:

- ➔ политике и документа на међународном нивоу
- ➔ стратешка, законска и подзаконска документа Републике Србије
- ➔ истраживачке извештаје
- ➔ научне публикације
- ➔ статистичке извештаје
- ➔ интерне извештаје о начину функционисања релевантних тела/одбора.

У деловима извештаја који описују остваривање инклузивног образовања на локалном нивоу, поред деск анализе, коришћени су подаци прикупљени применом упитника за представнике локалних самоуправа (ЛС) и представнике интерресорних комисија (ИРК), као и подаци прикупљени кроз интервјуе са представницима локалних самоуправа и релевантних институција и фокус групне дискусије са родитељима деце за коју је препоручена додатна подршка³.

С обзиром на то да је мали број ЛС и ИРК одговорило на онлајн упитник, подаци који су добијени не могу се генерализовати на све ЛС у Србији, али су омогућили да се уради дескриптивна анализа механизма и мера подршке које се препоручују и реализују на локалном нивоу, механизма одлучивања и финансирања, координације и сарадње, изазова и препорука за унапређење инклузивног образовања на локалном нивоу.

Имајући у виду комплексност теме, и вишеслојност рада на унапређивању квалитета инклузивног образовања, процес израде извештаја је заснован на партиципативном приступу који подразумева отвореност за увиде и доприносе различитих заинтересованих страна.

³ Иако је онлајн упитник прослеђен свим локалним самоуправама и интерресорним комисијама, на упитник су одговорили представници 28 локалних самоуправа и 49 представника интерресорних комисија (координатори и председници), док су интервјуи реализовани са 18 представника институција из седам локалних самоуправа. Фокус групне дискусије су укључиле 11 родитеља деце за коју је препоручена додатна подршка.

НАЦИОНАЛНИ ИЗВЕШТАЈ
О ИНКЛУЗИВНОМ
ОБРАЗОВАЊУ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

СИТУАЦИОНА АНАЛИЗА: ОБУХВАТ И КВАЛИТЕТ ДОУНИВЕРЗИТЕТСКОГ ОБРАЗОВАЊА

У овом делу извештаја представљени су основни доступни подаци о обухвату и учешћу деце и ученика из осетљивих група на свим нивоима доуниверзитетског образовања. Ови подаци представљају пресек стања у једном тренутку развоја инклузивног образовања и могу бити ослонац за планирање наредних корака.

Предшколско васпитање и образовање

Обухват предшколским васпитањем и образовањем

Повећање обухвата предшколским васпитањем и образовањем, посебно деце из осетљивих друштвених група, један је од приоритетних циљева СРОС 2020⁴. На нивоу предшколског васпитања и образовања, образовна статистика указује на континуирано повећање обухвата деце, укључујући и извештајни период (График 1). Према подацима РЗС-а, 2017/18. године је 212.719 деце укључено у ПВО, што је за 20.714 деце више у односу на 2014/15. годину.

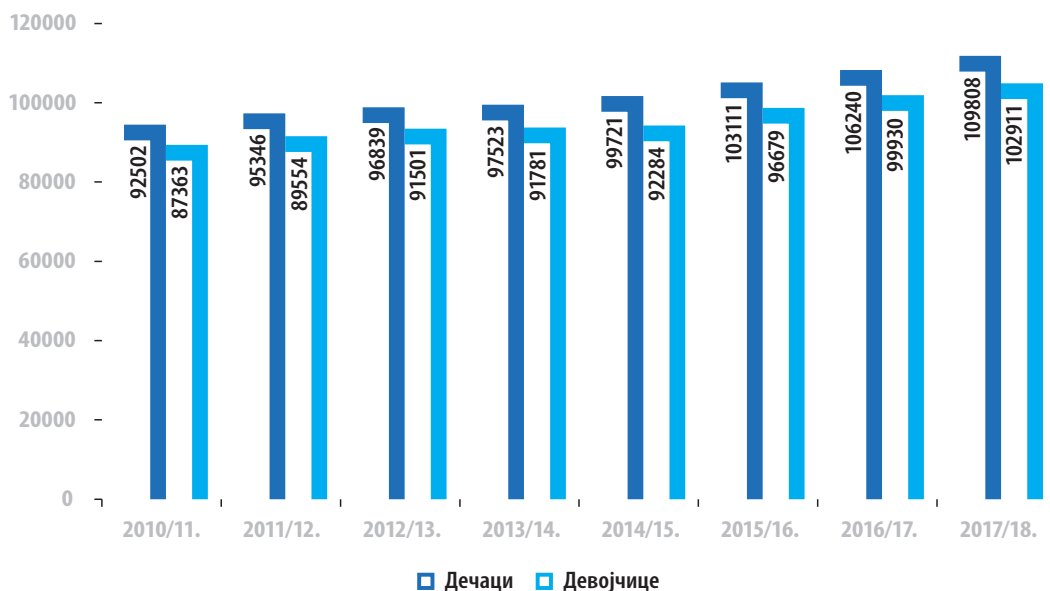
Као једна од циљних вредности Стратегије 2020 постављен је обухват 30% деце узраста од шест месеци до 3 године предшколским васпитањем и образовањем. Овај циљ је близу реализације, с обзиром на то да је обухват 2016/17. године износио 27,6%, што је значајно повећање у односу на годину усвајања СРОС-а када је износио 15,8% (Табела 1). Обухват деце узраста од три до 5,5 година износио је 61,3% у 2017/18. години, што је пораст од 5,8 процентна поена у односу на 2014/15. годину. Обухват припремним предшколским програмом је у Србији скоро универзалан — подаци РЗС из 2017/18. године показују да је обухват 98,2%, што је за 3,1 процентни поен више него у 2015. години (95,1%). Укупни раст се већим делом може приписати повећаном упису у приватне

⁴ Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године. Службени иласник РС, бр. 107/12.

установе (више за скоро 14.000 него у 2015.), него упису у државне установе (више за око 7.000 деце него у 2015. години)⁵. Иако је приметан континуирани пораст у обухвату за све узрасне групе, 2017/18. године 44,5% деце узраста од 6 месеци до поласка у школу је било изван система ПВО.⁶

График 1. Број деце у установама предшколског васпитања и образовања, по полу

(Извор: РЗС)

Табела 1. Обухват деце предшколским васпитањем и образовањем по узрасту

(Извор: РЗС)

Узраст деце	Школска година						
	2011/12.	2012/13.	2013/14.	2014/15.	2015/16.	2016/17.	2017/18.
6 месеци – 3 године	18%	19%	19%	23%	26,4%	27,6%	—
3–5,5 година	52%	55%	55%	54%	54,8%	58,9%	61,3%
5,5–6,5 година	97%	94%	98%	98%	95%	96,6%	98,2%

Разлози за недовољан обухват ПВО могу се тражити у мрежи предшколских установа коју карактеришу недовољни просторни капацитети за очекивану стопу обухвата и неједнака географска распоређеност — у 2017/18. години 11.067 деце је уписано преко

⁵ Према подацима РЗС-а, у 2017/18. години у државне ПУ је било уписано 195.358, док је у приватним било 17.361 деце.

⁶ МПНТР (2019). *Годишњи извештај о реализацији Акционог плана за спровођење стратегије развоја образовања до 2020. године: Извештај за 2018. годину.*

норматива, док је 7.887 деце остало изван ПВО због недовољних капацитета ПУ⁷. Родитељи деце која нису уписана у ПВО, поред недовољних капацитета предшколских установа, наводе и друге разлоге за неуписивање деце: додатни трошкови, организација рада установе која се не уклапа у радне обавезе родитеља, сложена процедура уписа и нејасни критеријуми уписа, неприлагођеност окружења у вртићу здравственим потребама детета, незадовољство родитеља квалитетом ПВО и квалитетом рада васпитача, као и став родитеља према укључивању деце у ПВО.⁸

У 2017/18. години скоро 4.000 деце (2%) није било укључено у припремни предшколски програм, док је 689 деце по други пут похађало припремни предшколски програм.

(Извор: РЗС)

Програме ПВО, посебно оне који нису обавезни, карактерише низак ниво праведности, јер су деца са највећим потребама за учењем и развојним приликама које пружа ПВО значајно мање укључена — деца из породица ниског социо-економског статуса, деца из сеоских насеља, деца чији родитељи имају средње образовање или ниже, деца са сметњама у развоју и инвалидитетом, деца ромске националности, итд.⁹

Обухват предшколским васпитањем и образовањем

Према подацима РЗС-а, у 2017/18. години у 9.856 васпитних група је било укључено укупно 212.719 деце. Упркос стратешким циљевима и законској регулативи, релативно мали број деце узраста од 0,6 до 5,5 година из осетљивих група је укључено у програме ПВО (Табела 2) — проценат деце за коју је израђен педагошки профил или ИОП износи 0,89%, док је 0,32% искористило законску могућност одлагања уписа у први разред (ЗОСОВ, чл. 18). Поређења ради, у истој школској години ученици који се образују по ИОП-у су чинили 2,53% основношколске популације. Удео деце предшколског узраста чији су родитељи изјавили да им је ромски језик први или други матерњи језик износи 0,67%. Овај податак треба узети са резервом, с обзиром да се заснива на самоизјашњавању у контексту у ком је ромски идентитет негативно вреднован.

Регионално истраживање о положају Рома на Западном Балкану показује да тек око 17% деце из ромских насеља узраста од 3 до 6 година похађа ПВО¹⁰ (подаци се односе на 2017. годину).

У 2017/18. години у 24 предшколске установе формиране су 72 васпитне групе да би се омогућило предшколско васпитање и образовање за 1.085 деце на болничком лечењу.

(Извор: РЗС)

⁷ РЗС (2018). Установе за децу предшколског узраста 2017/2018. школска година — Република Србија, по регионима. *Статистика образовања*, бр. 99, год. LXVIII.

⁸ Бауцал, А., Павловић Бренеселовић, Д., Мишкељин, Л., Коруга, Д., Станић, К., Аврамовић, М. (2016). *Предшколско васпитање и образовање у Србији: ситуациона анализа и препоруке*.

⁹ ИСИО.

¹⁰ World Bank and United Nations Development Programme (2018). *Roma at a glance: Serbia*.

Табела 2. Број деце из осетљивих група који учествују у ПВО

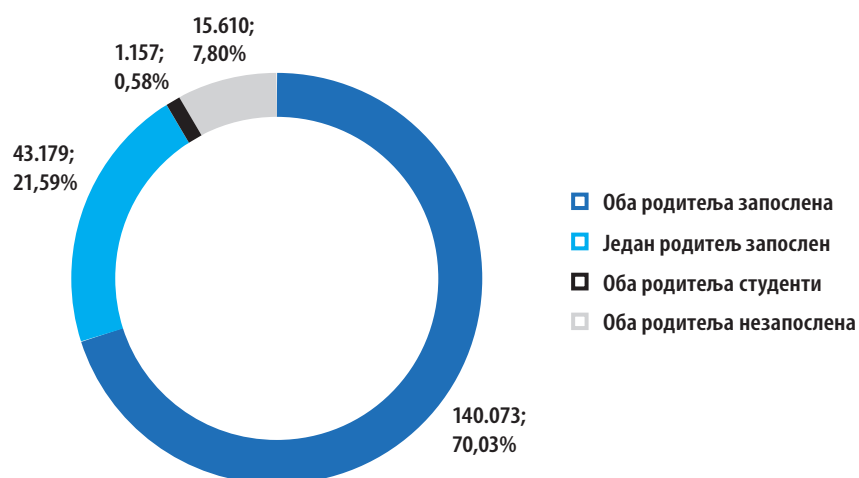
(извор: РЗС)

	2014/15.		2017/18.	
	Број деце	Удео у популацији ПВО	Број деце	Удео у популацији ПВО
Укупан број деце	192.005	100%	212.719	100%
Деца за коју је израђен ИОП	680	0,35%	687	0,32%
Деца за коју је израђен ПП	—	—	1.210	0,57%
Деце која по други пут похађају ППП	—	—	689	0,32%
Деца чији је први или други језик ромски	—	—	1.436	0,67%
Деца чији родитељи не плаћају боравак у вртићу	—	—	19.080	8,97%
Деца самохраних родитеља/старатеља/хранитеља	9.797	5,10%	9.068	4,26%
Деца која живе у институцијама	70	0,04%	69	0,03%
Деца која живе у хранитељским породицама	428	0,22%	484	0,23%
Деца која живе у старатељским породицама	249	0,13%	313	0,15%

У структури деце према радном статусу родитеља, доминирају деца чија су оба родитеља запослена (70%), док 8% чине деца чија су оба родитеља незапослена (График 2). Ови подаци показују да су кључни изазови у ПВО не само повећање уписа, већ и обезбеђивање праведности ПВО.

График 2. Структура деце у ПВО према радном статусу родитеља

(Извор: РЗС)

Иако на нивоу ПВО званично не постоје установе/објекти за образовање деце са сметњама у развоју¹¹, подаци указују да је у школској 2017/18. у оквиру 30 предшколских установа функционисало 39 развојних група које је похађало 364 деце (0,17%) (Извор: РЗС).

МПНТР и УНИЦЕФ у сарадњи са Иницијативом за инклузију „ВеликиМали” реализовали су пројекат „Подршка унапређивању квалитета васпитно-образовног рада са децом са сметњама у развоју” у три предшколске установе (2016–2018). На основу праћења и искуства 3 ПУ које су учествовале у пројекту, припремљен је Водич за развијање инклузивне праксе предшколског васпитања и образовања.

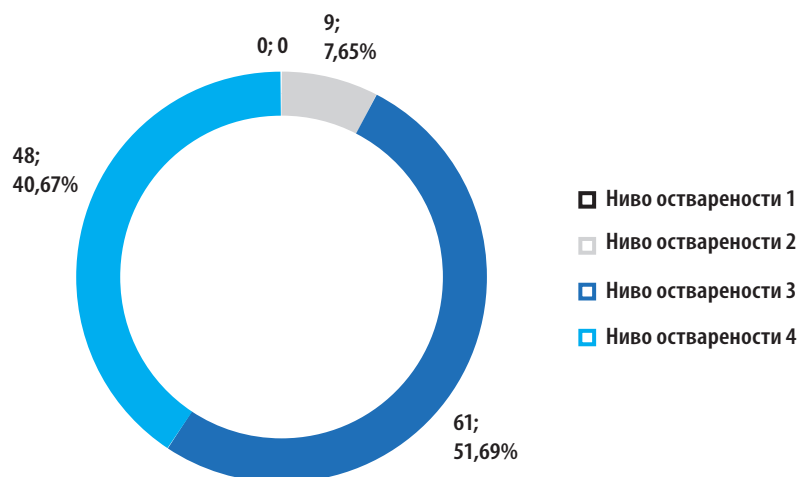
Квалитет рада предшколских установа

Према годишњим извештајима ЗВКОВ-а, у периоду од 2014/15. до 2017/18. школске године вредновано је 118 предшколских установа (71,5% од укупног броја предшколских установа у Србији).

У односу на критеријуме квалитета који предвиђају четворостепену скалу за оцењивање (најмања оцена је 1, а највећа 4), **просечна оцена општег квалитета рада** предшколских установа износи **3,3**.

На Графику 3 представљена је дистрибуција опште оцене квалитета. У узорку од 118 установа, њих 92,4% се сврставају у категорију оних у којима се добро ради, при чему је нешто више предшколских установа добило оцену 3 (51,7%). Најнижу оцену није добила ниједна предшколска установа, а оцену 2 добило је 7,6% установа. Према приказаној расподели оцена, као и према просечној оцени, може се закључити да у предшколским установама преовлађује квалитетан рад.

График 3. Дистрибуција оцене општег квалитета

¹¹ Пример је ПУ Савски венац, објекат „Венчић” који уписује само децу са сметњама у развоју, као и школе за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом које остварују програме ПВО.

У наставку ће квалитет рада предшколских установа бити анализиран по стандардима квалитета у областима који су од посебног значаја за инклузивност: Васпитно-образовни рад (График 4), Дечји развој и напредовање (График 5), Подршка деци и породици (График 6) и Етос (График 7).

График 4. Оствареност стандарда у области Васпитно-образовни рад

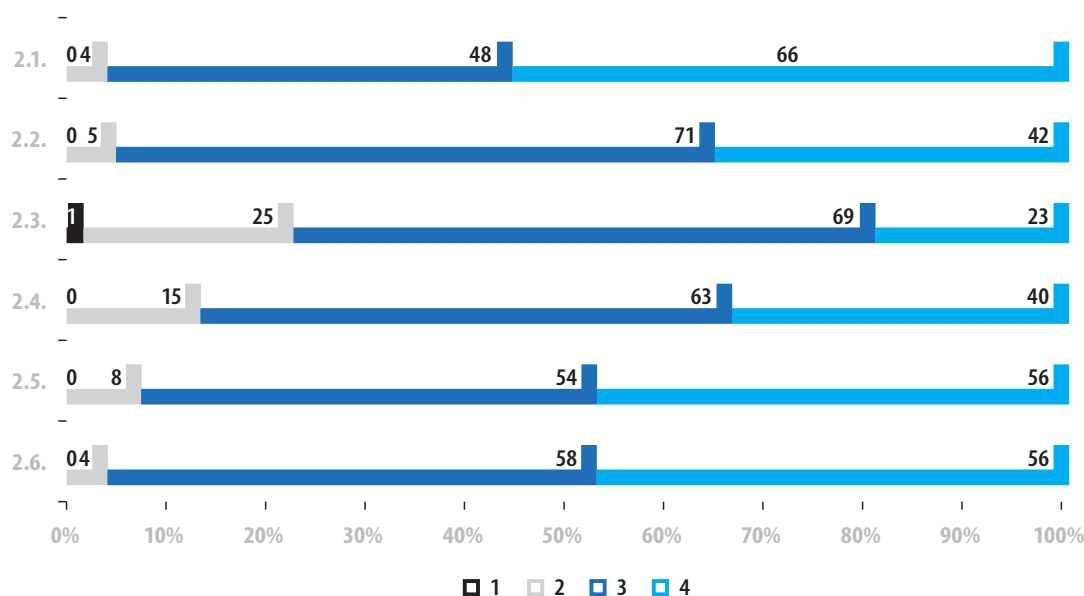
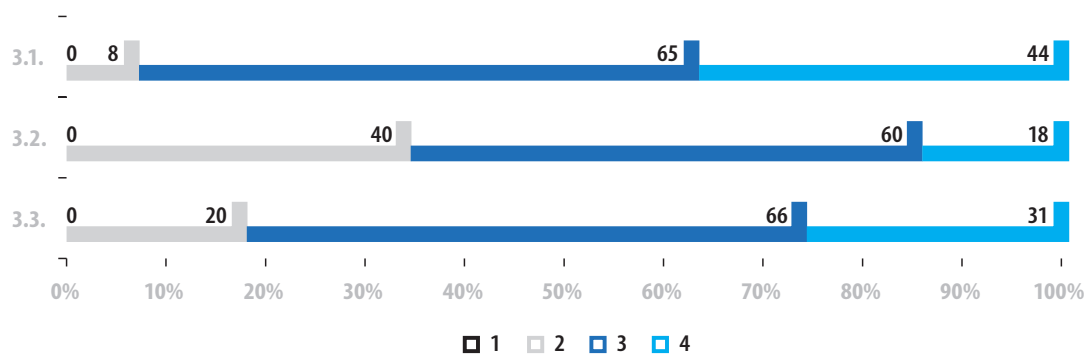

График 4 показује да су у највећем броју предшколских установа физичка и социјална средина подстицајне за развој и учење деце, да су игре, активности и ритам живљења у установи прилагођени потребама деце, као и да се тимски ради на оптималној адаптацији деце на васпитно окружење. У оквиру ове области, у просеку је најмање развијен стандард који је односи на планирање васпитнообразовног рада у групи (2.3.), на ком је 22% вреднованих ПУ добило оцену 1 или 2.

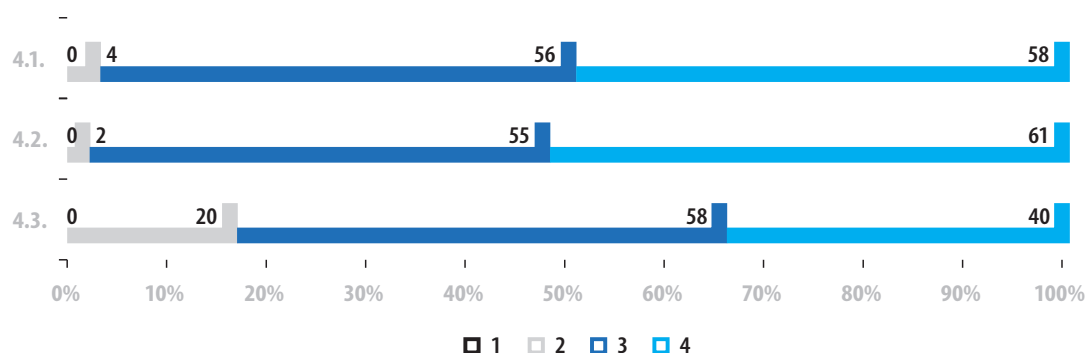
График 5 приказује да, иако је оцењено да су у већини ПУ деца мотивисана и укључена у игре и активности, као и да деца остварују напредак, 33,9% ПУ је оцењено оценом 2 на стандарду који се односи на праћење напредовања деце (3.2).

График 5. Оствареност стандарда у области Дечји развој и напредовање

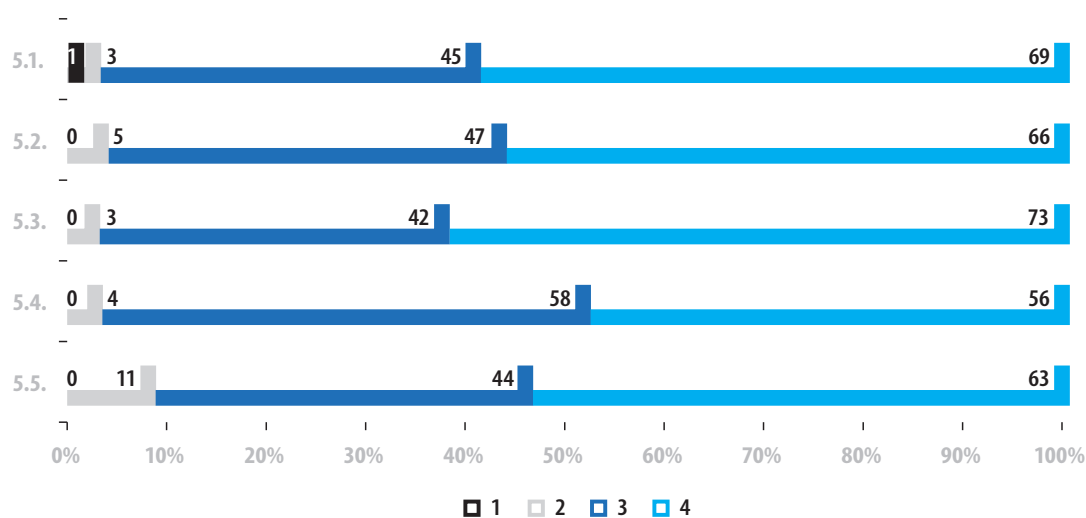
На основу резултата спољашњег вредновања, као посебна снага предшколског васпитања и образовања у Србији може се истаћи креирање безбедног и подстицајног окружења, као и оријентација ка холистичкој подршци детету и породици (График 6).

График 6. Оствареност стандарда у области Подршка породици и деци

Етос је област у којој је уједно забележен највећи проценат остварених стандарда, што упућује да ПУ у Републици Србији карактерише оријентација на права детета и одраслих, клима поверења, заједништва и сарадње на свим нивоима (График 7).

График 7. Оствареност стандарда у Етос

На основу свега наведеног, можемо закључити да већину ПУ у Републици Србији одликује клима поверења, заједништва и сарадње, као и оријентација на подршку детету и породици, док су највећи изазови, у оквиру области које су кључне за инклузивно образовање, препознате у домену праћења напредовања деце и планирања васпитно-образовног рада заснованог на праћењу.

Основно и средње образовање и васпитање

Обухват основним и средњим образовањем

У основним школама, стопа обухвата, стопа завршавања и стопа одустајања од школовања су релативно стабилне у протекле четири школске године, са благом тенденцијом смањивања обухвата деце обавезним основним образовањем (са 97,55% у 2014. години на 95,54% у 2017. години). У 2017. години чак 4,5% популације одговарајућег узраста није било обухваћено обавезним образовањем, док 5,5% оних који су похађали основно образовање није завршило овај ниво образовања. Охрабрује податак да не постоје разлике у обухвату дечака и девојчица основним образовањем и васпитањем.

Табела 3. Обухват ученика основним образовањем и васпитањем

(Извор: РЗС)

Година		Број ученика	Нето стопа обухвата (%)	Стопа завршавања (%)	Стопа одустајања од школовања (%)
2014	укупно	558.869	97,55	96,4	0,4
	дечаци	286.994	97,45	96,4	0,4
	девојнице	271.875	97,64	96,5	0,5
2015	укупно	551.607	96,62	96,5	0,6
	дечаци	283.292	96,52	96,2	0,7
	девојнице	268.315	96,73	96,8	0,5
2016	укупно	545.234	96,62	94,8	0,6
	дечаци	280.498	95,94	94,6	0,6
	девојнице	264.736	95,9	95,1	0,6
2017*	укупно	539147	95,54	94,3	0,4
	дечаци	277260	95,43	94,2	0,5
	девојнице	261887	95,65	94,4	0,4

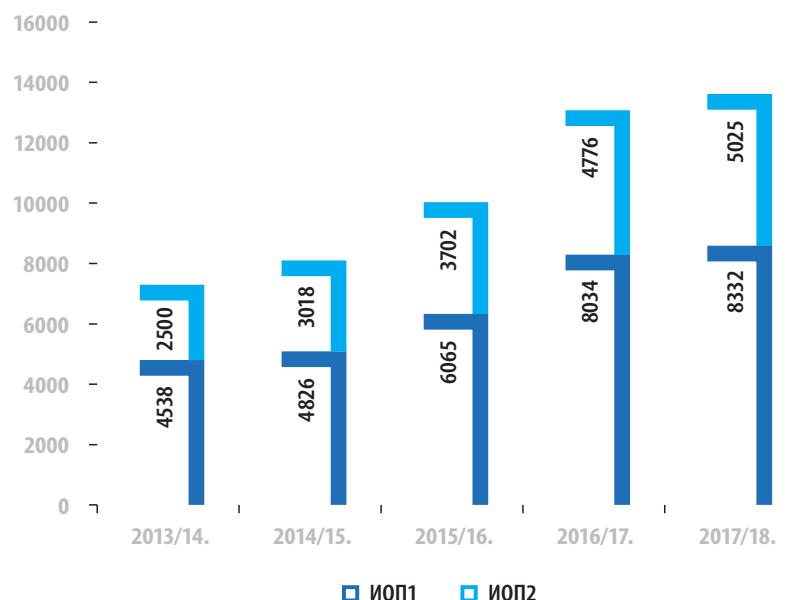
* Последњи подаци о обухвату, завршавању и осипању из основног образовања су у тренутку писања извештаја били доступни за 2017. годину.

У истом периоду, према подацима Републичког завода за статистику, број ученика који се образују по ИОП-у, као и обраћање интерресорној комисији (ИРК) је значајно порасло у односу на 2013/14. годину (График 8). Наиме, у 2013/14. години, од 560.099 ученика

4.538 се образовало према ИОП-у 1 (0,81%), 2.500 ученика се образовало по ИОП-у 2 (0,45%), док је мишљење ИРК-а донесено у случају 2.852 ученика (0,51%). У 2017/18. години од 539.147 ученика, 8.332 се образовало по ИОП-у 1 (1,54%), 5.025 ученика по ИОП-у 2 (0,93%), док је за 5.416 ученика донесено мишљење ИРК-а (1,01%).

График 8. Број ученика који се образују по ИОП-у 1 и ИОП-у 2 по годинама

(Извор: РЗС)

Међутим, овај пораст у броју ученика који се образују по ИОП-у не можемо узети као показатељ веће стопе укључености ученика којима је потребна додатна подршка у редовне основне школе, с обзиром да он може бити и последица веће учесталости коришћења ИОП-а као алата за планирање, пружање и праћење подршке, односно последица препознавања ИРК-а као значајнијег ресурса. У прилог томе говори и податак да се географска подручја у значајној мери разликују по заступљености ученика који наставу похађају по ИОП-у у ученичкој популацији. Тако, на пример, преглед по школским управама показује да се заступљеност ИОП-а креће од 4,05% у Зрењанину до 0,58% у Краљеву¹².

Подаци о деци и ученицима ромске националности и ниског социо-економског статуса нису доступни осим на узорцима појединачних изолованих истраживања. Посебан изазов представља начин праћења обухвата и квалитета образовања деце и ученика ромске националности, имајући у виду да изјашњавање о националној припадности није обавезно.

¹² Јовановић, О., Плазинић, Љ., Богдановић, С., Вушуровић Лазаревић, А. (2017). *Унапређење квалитета инклузивног образовања засновано на ошвореним подацима*. Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије и Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС. Доступно на: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2019/05/program_zakreiranje_obrazovnih_politika_na_osnovu_podataka_i_rezultata_istrazivanja_zbornik_lat.pdf

У извештајном периоду, МПНТР је уз подршку УНИЦЕФ канцеларије и осталих партнер-ра, предузело значајне кораке за укључивање деце избеглица и миграната у образовни систем. Крајем 2018. године, у 40 основних, 13 средњих школа и 7 предшколских установа било је укључено укупно 383 мигранта, од којих је 82 малолетника без пратње.¹³

Током школске 2017/18. године забележено је 378 (184 дечака и 194 девојчице) ученика који су са породицама враћени по Споразуму о реадмисији из западноевропских земаља. Већина је уписана у узрасно одговарајући разред, док су остали уписани у ниже разреде према резултатима претходне провере знања и способности.¹⁴

Обухват ученика средњим образовањем и васпитањем у посматраном периоду је близу 90%, док је стопа завршавања школе након трогодишњег раста, показала пад у 2017. години са 90,1% на 85,45%. Стопа обухвата и стопа завршавања су више за девојчице.

Табела 4. Обухват ученика средњим образовањем

(извор: РЗС)

Година		Број ученика	Нето стопа обухвата (%)	Стопа завршавања (%)	Стопа одустајања (%)
2014	укупно	261.156	88,7	83,6	1,2
	дечаци	131.81	86,9	80,53	1,3
	девојчице	129.346	90,5	86,94	1,1
2015	укупно	253.997	89,6	87,77	1,3
	дечаци	128.44	88,1	85,3	1,6
	девојчице	125.557	91,3	90,39	1,1
2016	укупно	250.011	89,8	90,1	1,1
	дечаци	126.727	88,5	86,8	1,3
	девојчице	123.284	91,1	93,6	0,9
2017*	укупно	249.094	89,2	85,5	1,5
	дечаци	126.118	87,8	82,08	1,8
	девојчице	122.976	90,7	89,02	1,1

* Последњи подаци о обухвату, завршавању и осипању из основног образовања су у тренутку писања извештаја били доступни за 2017. годину.

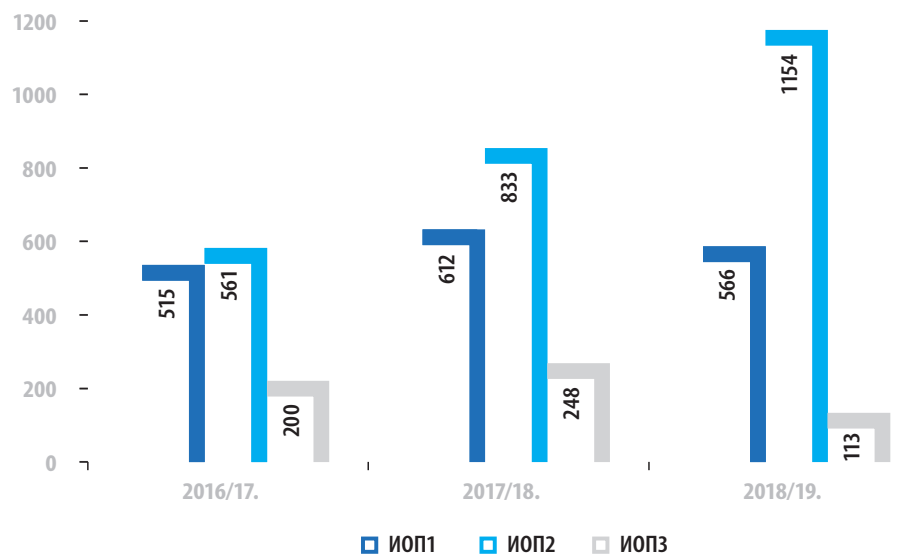
¹³ МПНТР (2019). *Годишњи извештај о реализацији Акционог плана за спровођење стратегије развоја образовања до 2020. године: Извештај за 2018. годину.*

¹⁴ Исто.

Број ученика који се образују по ИОП-у у средњим школама повећава се из године у годину (График 9). Према подацима ЈИСП-а, у школској 2018/19. години од 252.108 ученика средњих школа (гимназије, средње стручне и уметничке школе) 566 ученика се образовало по ИОП-у 1 (0,22%), 1.154 ученик по ИОП-у 2 (0,46%), а 113 ученика према ИОП-у 3 (0,04%).

У односу на основне школе, проценат ученика који се образују по ИОП-у у средњим школама је неколико пута мањи. У школској 2018/19. години, 2,87% ученичке популације у основним школама се образовао по ИОП-у, док је тај удео у средњим школама 0,73%.

График 9. Број ученика средњих школа који се образују по ИОП-у по годинама
(Извор: МПНТР)

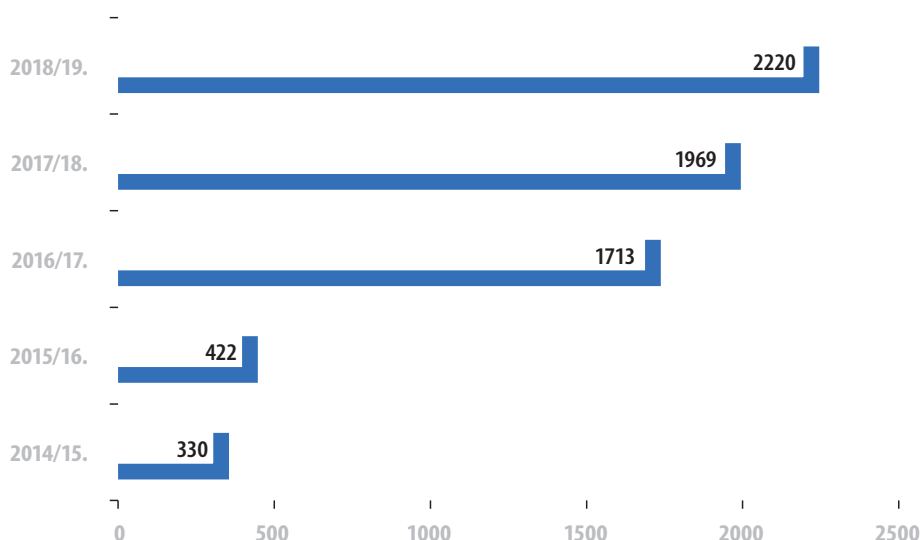
Број ученика који су у средње школе уписани на основу афирмативних мера ради достизања пуне равноправности при упису у средњу школу у претходном периоду је увећан неколико пута (График 10). Посебно значајно повећање броја ученика је у 2016/17, када је у средње школе на основу афирмативне акције уписано 1.713 ученика, док у школској 2017/18. години тај број износи 2.220.

Мада у сталном паду, број младих узраста 15 до 24 године који не раде, и нису укључени у обуку у оквиру формалног или неформалног образовања (NEET — Share of youth not in education, employment or training)¹⁵ је и даље висок у односу на трендове у другим европским земљама. У Србији је 16,5% младих од 15 до 24 године старости са основним образовањем (ISCED 2) који нису укључени у образовање или обуку.

¹⁵ Подаци Анкете о радној снази. Републички завод за статистику.

График 10. Број ученика уписаних у средње школе на основу афирмативних мера по годинама

(Извор: МПНТР)

Табела 5. Особе које су рано прекинуле школовање и нису на обуци (NEET)

(Извор: РЗС)

NEET	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
Лица од 15–24	164.448	155.461	134.058	127.000	119.600
Учешће NEET у укупном броју становништва (лица од 15–24)	20,4	19,9	17,7	17,2	16,5

Квалитет рада основних и средњих школа

Ученици четвртог разреда из Србије су у TIMSS 2015 на тесту постигнућа из математике и на тесту из природних наука остварили постигнућа која их сврставају изнад међународног просека и изнад просека TIMSS скале. На тесту из математике остварили су постигнуће од 518 бодова, а на тесту из природних наука постигнуће од 525 бодова (TIMSS просек је 500 бодова). У односу на међународне референтне вредности, у области природних наука 8% наших ученика достиже или премашује напредну референтну вредност, 40% премашује високу, 77% ученика премашује средњу вредност, а 93% ниску референтну вредност, док 7% наших ученика не успева да реши задатке којима се мери најнижи ниво TIMSS компетенција у области природних наука.

Први циклус спољашњег вредновања основних и средњих школа започет је 2012. године. У наставку су наведени резултати спољашњег вредновања закључно са 2017/18. школском годином.

Две трећине основних школа има оцену за општи квалитет која их сврстава у категорију оних које демонстрирају задовољавајући квалитет рада (оцене 3 и 4), при чему доминира оцена 3, коју остварује свака друга школа. Просеч-

на оцена општег квалитета рада основних школа износи 2,84. Резултати показују да је највише подршке школама потребно у остваривању квалитетне наставе и у обезбеђивању услова да се подстакну боља образовна постигнућа ученика.

График 11. Дистрибуција оцена општег квалитета основних и средњих школа по годинама

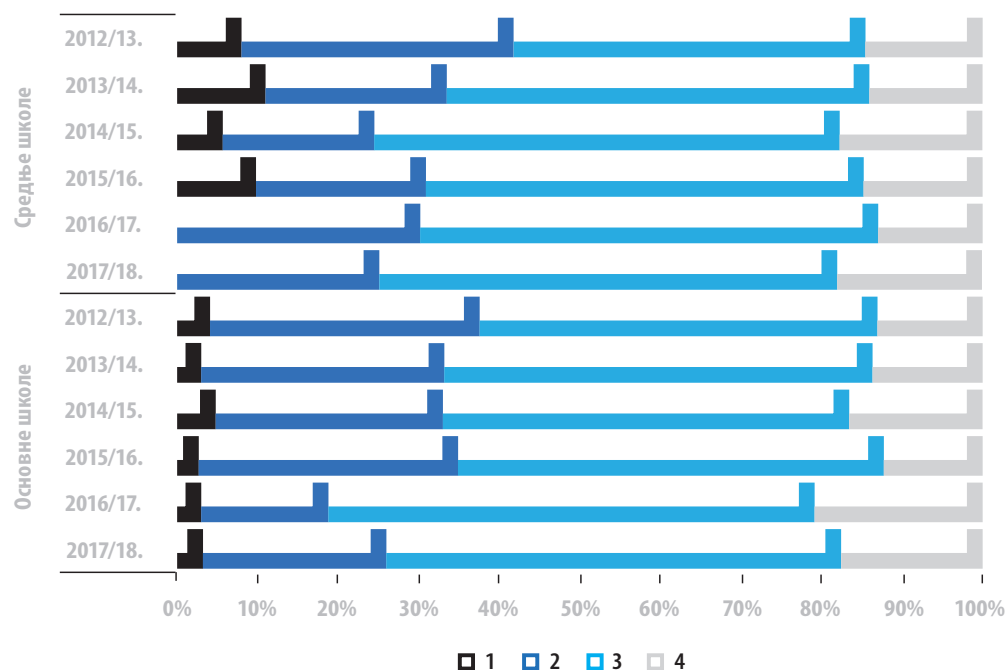
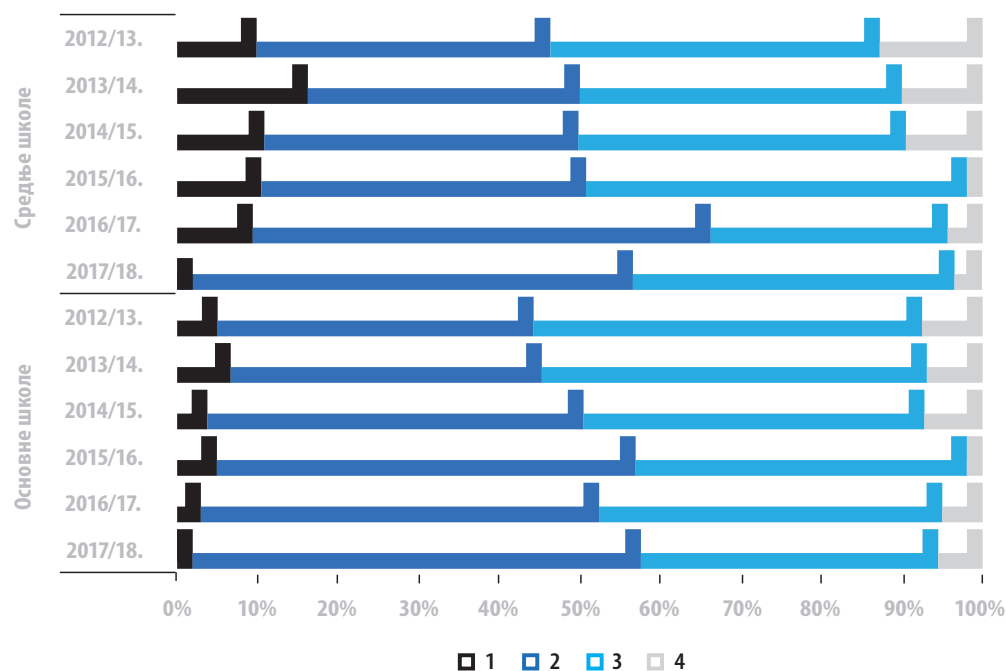

График 12. Дистрибуција остварености стандарда 2.3. Наставник прилагођава рад на часу образовно-васпитним потребама ученика, у основним и средњим школама

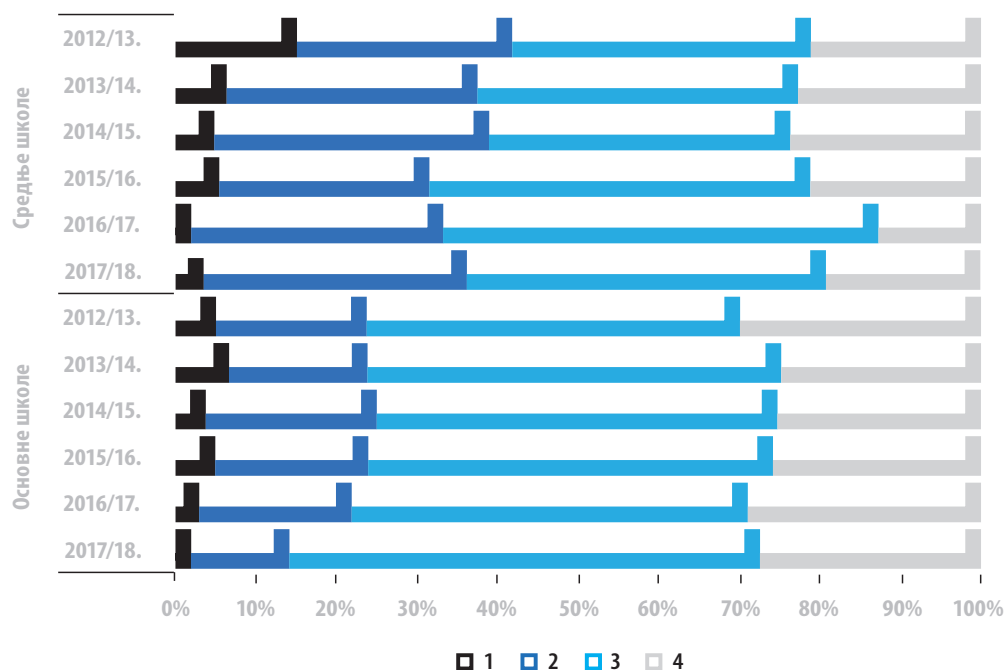
У односу на оцене које представљају општи квалитет рада установе, у групи тзв. добрих средњих школа (оцене 3 и 4) налази се 71,4% вреднованих установа, али је само 17,7% добило највишу оцену. Индикативно је и то што је 30% вреднованих средњих школа у групи тзв. школа са ниским квалитетом рада (оцене 1 и 2), при чему је 7,6% са најнижом оценом.

Резултати показују да је у областима квалитета Етос, Организација рада школе и руковођење и Ресурси најлакше остварити стандарде, а да се они најтеже остварују у области Настава и учење. У односу на општу оствареност стандарда квалитета, и у основном и у средњем образовању и васпитању у најмањој мери је остварен стандард 2.3. којим се процењује степен индивидуализација наставе (График 13).

Резултати PISA тестирања (2012) показују да је испод нивоа 2 читалачке писмености 39,7% петнаестогодишњака, математичке писмености 37,7%, научне писмености 38,3% и решавања проблема 28,5% ученика. Србија није учествовала у PISA тестирању 2015. године, а резултати PISA 2018 тестирања још увек нису објављени.

Иако са тенденцијом побољшавања, у основном, а посебно у средњим школама потребно је даље радити на развијању система подршке деци и ученицима из осетљивих друштвених група (График 13).

График 13. Дистрибуција остварености стандарда 4.3. У школи функционише систем подршке деци из осетљиви група, у основним и средњим школама

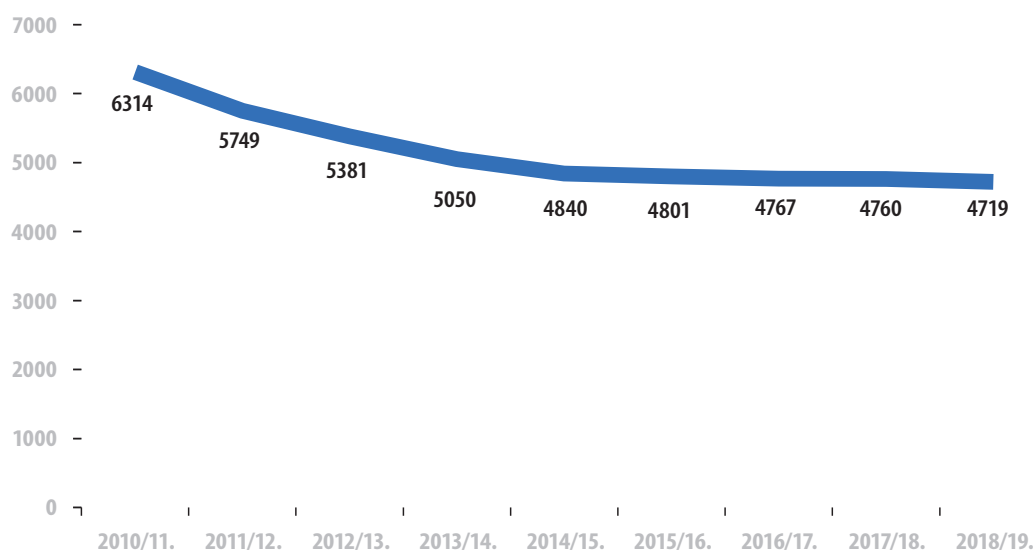

Школе и одељења за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом

Према подацима РЗС-а, број ученика који похађају школе/одељења за ученике са сметњама у развоју се од системског увођења прописа о инклузивном образовању смањио за 1.595 ученика (25,3%) (График 14).

График 14. Број ученика у школама и одељењима за образовање ученика са сметњама у развоју

(Извор: РЗС)

Ови подаци посматрани у односу на ученичку популацију, и даље указују на смањење броја ученика у школама/одељењима за ученике са сметњама у развоју. Наиме, у школској 2010/11. години 1,09% ученичке популације је похађало школе/одељења за ученике са сметњама у развоју, док је у 2018/19. у овим школама и одељењима 0,89% ученичке популације.

РЗС извештава о одељењима за ученике са сметњама у развоју као о засебним јединицама анализе, што онемогућава да се прати образовна статистика посебно за школе, а посебно за одељења за ученике са сметњама у развоју при редовним школама. Ово је посебно значајано, ако узмемо у обзир да истраживања указују да је управо у ова одељења укључен велики број

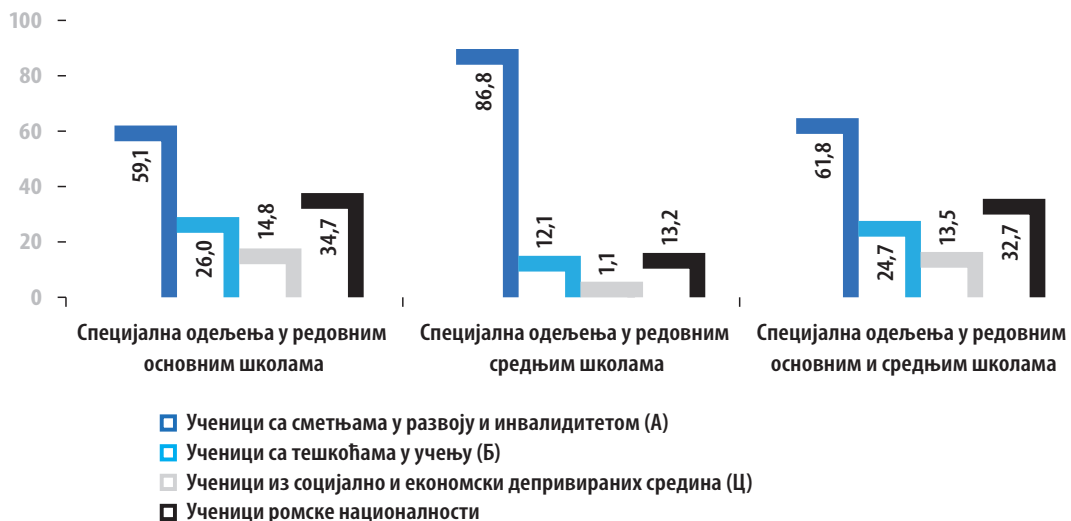
Однос броја деце и ученика према броју запослених у предшколском и основном образовању, у школама за образовање деце и ученика са сметњама у развоју, износи 2,76, док је на 7,58 деце и ученика ангажован један стручни сарадник.

У непосредном наставном раду са децом и ученицима ангажовано је 1.556 наставника, већином дефектолози одређеног усмерења (1.088 — 69,92%) и наставници у предметној настави (468 — 30,08%). У школама ради укупно 96,8 стручних сарадника, најчешће психолог (38,2), педагог (18,6) и социјални радник (16).

(ЗУОВ, 2018)

ромских ученика — 32,7% ученика у специјалним одељењима редовних основних и средњих школа (График 15)¹⁶.

График 15. Учесће ученика из различитих осетљивих група у одељењима за образовање ученика са сметњама у развоју

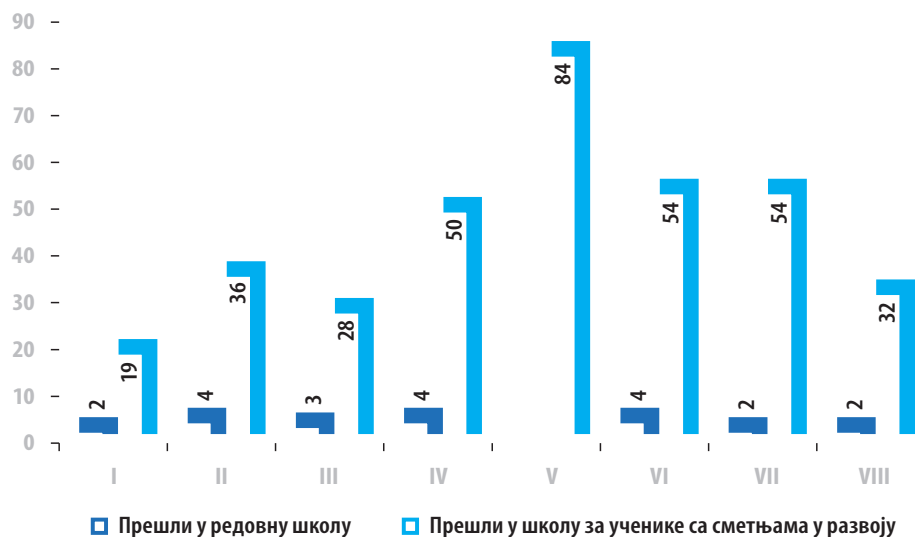

Истраживање ЗУОВ-а (2018) у ком су учествовале све школе за ученике са сметњама у развоју, њих 48, указује да је увођењем инклузивног образовања дошло до промене структуре ученика који похађају школе за ученике са сметњама у развоју. Према овим подацима, 35,4% деце и ученика који похађају предшколске и основношколске програме у школама за ученике са сметњама у развоју чине деца са вишеструким/удруженим сметњама у развоју.

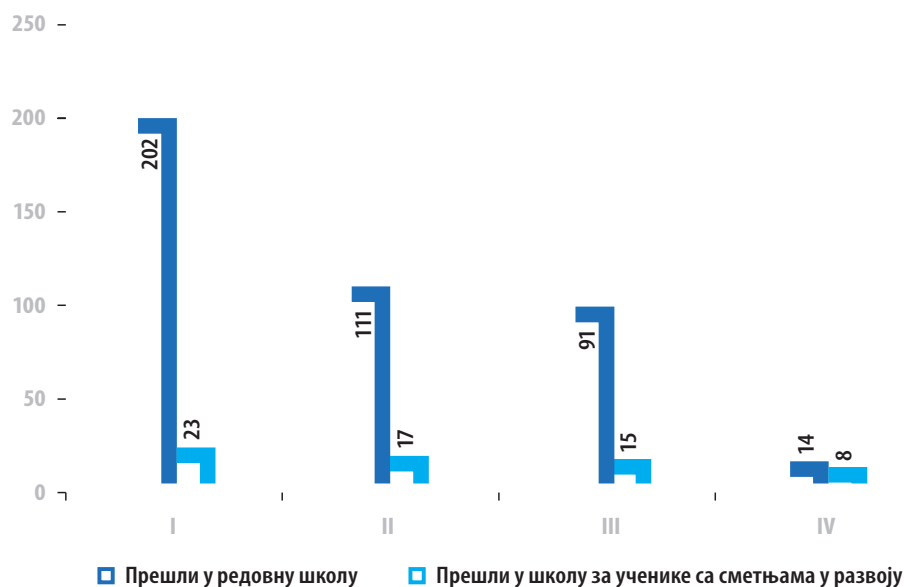
Анализа ИПСОС и УНИЦЕФ-а¹⁷ на узорку од 127 школа за ученике са сметњама у развоју и редовних школа са специјалним одељењима показује да је у току 2014/15. године из редовних у школе за ученике са сметњама у развоју прешло 254 ученика, док се из школе за ученике са сметњама у развоју у редовне школе укључило 28 ученика. Подаци из истог истраживања указују на висок ниво осипања ученика из школа/одељења за ученике са сметњама у развоју — 189 ученика (3,26%) је одустало од школовања, од којих су 80 ученика ученици ромске етничке припадности. Истраживање ЗУОВ-а (2018) које је четири године касније обухватило све школе за ученике са сметњама у развоју указује да је и даље доминантан тренд преласка из редовних школа у школе за ученике са сметњама и развоју, 357 ученика, док је из школе за ученике са сметњама у развоју у редовне основне школе прешао 21 ученик. Приметно је да највећи број деце прелази у школу за ученике са сметњама у развоју са преласком на предметну наставу (График 16).

¹⁶ ИПСОС, УНИЦЕФ, МПНТР (2016). *Анализа квалитета образовања у школама и одељењима за ученике са сметњама у развоју*.

¹⁷ ИСШО.

График 16. Број ученика који су променили тип основне школе

Иста анализа указује да је тренд преласка супротан када говоримо о средњем образовању (График 17), где је током 2017/18. школске године 418 ученика прешло из школе за ученике са сметњама у развоју у редовну средњу школу, док се на супротан смер одлучило 63 ученика.

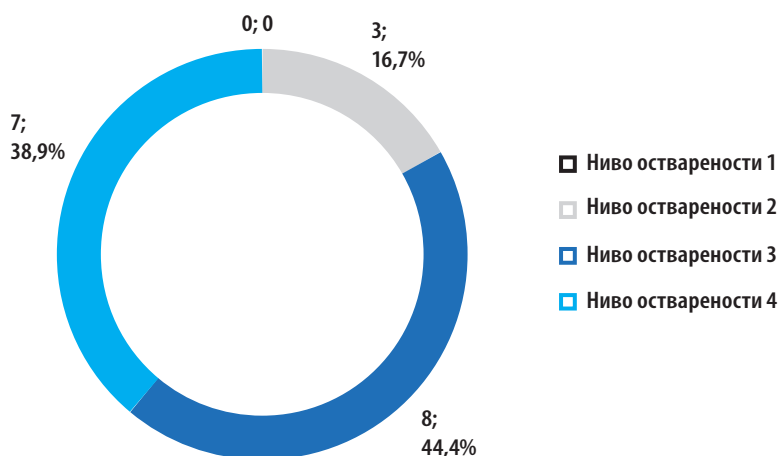
График 17. Број ученика који су променили тип средње школе

Квалитет рада школа за образовање ученика са сметњама у развоју

Од почетка спољашњег вредновања до данас вредновано је и унето у званичну базу ЗВКОВ-а 18 школа за образовање ученика са сметњама у развоју из 10 школских управа, што чини 37,5% од укупног броја ових школа у Србији.

Просечна оцена општег квалитета рада ових образовно-васпитних установа износи 3,2. На узорку од 18 установа, њих 83,3% се сврставају у категорију оних у којима се добро ради, при чему је нешто већи број оцена 3, него оцена 4. Најнижу оцену није добила ниједна школа за образовање ученика са сметњама у развоју, док оцену 2 добија 16,7% установа (График 18).

График 18. Дистрибуција оцене општег квалитета у школама за ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом

Само 27% школа оценило је да су добро или веома добро (4%) опремљене да подрже потребе ученика. Школама највише недостају: лични пратиоци (45%), прилагођени уџбеници (41%), прилагођени тоалети (40%), прилагођена сала за физичко васпитање (40%) асистивне технологије (40%).

(ИПСОС и УНИЦЕФ, 2016)

Посматрано по стандардима квалитета, најмање су остварени стандарди: 1.2. Елементи школског програма и годишњег плана рада школе међусобно су усклађени (33,4% установа на нивоу остварености 1 и 2) и 7.3. У школи су обезбеђени/постоје материјално-технички ресурси (простор, опрема и наставна средства) (38,9% установа на нивоу остварености 1 и 2). Стандарди који су остварени на нивоу 3 или 4 у свим вреднованим установама јесу стандарди 2.1. Наставник примењује одговарајућа дидактичко-методичка решења на часу; 2.7. Наставник ствара подстицајну атмосферу за рад на часу, и 4.1. У школи функционише систем пружања подршке ученицима.

рајућа дидактичко-методичка решења на часу; 2.7. Наставник ствара подстицајну атмосферу за рад на часу, и 4.1. У школи функционише систем пружања подршке ученицима.

Програми и активности у остваривању додатне образовне подршке у школама за образовање деце и ученика са сметњама у развоју¹⁸

Школе за образовање деце и ученика са сметњама у развоју могу да остварују и друге програме и активности усмерене на унапређивање образовно-васпитног рада, повећања квалитета и доступности образовања и васпитања. Програми и активности додатне подршке намењени су деци и ученицима са сложеним и/или вишеструким сметњама у развоју које се манифестују у једној и/или више области и које се неповољно одражавају на могућности детета/ученика за успешно укључивање у образовно-васпитни процес. Спровођење ових програма је саставни део индивидуалног образовног плана и одређује се према сваком детету и ученику посебно, на основу процене тима за подршку детету/ученику и мишљења тима за инклузивно образовање установе.

Према резултатима анкете МПНТР, у којој је учествовало 47 школа за ученике са сметњама у развоју (2018), у школама за образовање деце и ученика са сметњама у развоју се реализује 19 програма и активности додатне образовне подршке. Програми и активности додатне подршке остварују се у готово свим школама за образовање деце и ученика са сметњама у развоју, али са неједнаком заступљеношћу по броју и структури програма, зависно од потреба ученика, организације рада и претходно остварене праксе. Најчешће заступљени програми и активности додатне подршке у школама за образовање деце и ученика са сметњама у развоју су програми логопедских вежби (39), програми психомоторних вежби (33), индивидуалне корективне вежбе (27) и вежбе сензорне интеграције (11). Остали програми намењени су деци и ученицима са сметњама вида и слуха и спроводе се у школама за доминатном праксом у раду са децом оштећеног слуха (7), односно школама са доминатном праксом са децом оштећеног вида (3).

Ове програме готово у потпуности реализују дефектолози, укупно 252,25 извршилаца. Највећи број дефектолога ангажован је у реализацији програма логопедских вежби (75,55), психомоторних вежби (64,2), вежби сензорне интеграције (20,65) и у реализацији слушних и говорно-језичких вежби (18,3).

Према подацима, добијеним од школа за ученике са сметњама у развоју, скоро половина деце и ученика је обухваћено једним или са више програма/активности додатне подршке, углавном у оквиру програма логопедских вежби (1615), психомоторних вежби (1166), корективно превентивних вежби (785), вежби сензорне интеграције (330), слушних и говорних вежби (306), вежби фонетске ритмике и/или музичких стимулација (262).

Пружање додатне образовне подршке другим образовним установама¹⁹

Од 47 школа за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом које су учествовале у истраживању МПНТР-а, додатну образовну подршку другим образовним установама пружа 37 школа (78,82%). У школској 2017/2018. години на пословима додат-

¹⁸ Преузето из: ЗУОВ (2018). *Ученици у школама за образовање и васпитање деце и ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом*. Необјављени истраживачки извештај.

¹⁹ Преузето из: ЗУОВ (2018). *Ученици у школама за образовање и васпитање деце и ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом*. Необјављени истраживачки извештај.

не подршке било је ангажовано 373 дефектолога, што одговара четвртини од укупног броја запослених у настави у школама за образовање деце и ученика са сметњама у развоју (23,96%), односно трећини од укупног броја запослених дефектолога (34,72%). Укупно остварени обим ангажовања, исказан апсолутним бројем извршиоца, током школске 2017/18. године, износио је 129,94.

Укупан број деце и ученика у другим образовним установама, која користе услуге додатне подршке износи 2571. Највећи број обухваћених услугама додатне подршке су ученици основних школа (1874; 72,88%). Деца предшколске доби, која добијају додатну подршку од запослених из школа за ученике са сметњама у развоју чине петину од овог броја (686; 26,70%), док је број ученика средњошколске доби готово занемарљив (11; 0,42%).

Образовање корисника домова за децу и младе

Према подацима Републичког завода за социјалну заштиту, на крају 2018. године у 17 установа за смештај деце и младих било је смештено 617 деце до 17 година (Табела 6). Од 142 деце предшколског узраста, само 21 (14,79%) је било обухваћено ПВО. Обухват деце основношколског узраста обавезним образовањем је износио 90,50%, при чему је највећи удео деце основношколског узраста био укључен у школе за ученике са сметњама у развоју — 61,72%. Наведени подаци указују на и даље изражен ризик од образовне искључености деце корисника домова за децу и младе.

Табела 6. Образовни статус деце на смештају у установама социјалне заштите
(Извор: РЗСЗ)

Образовни статус	Број деце на дан	
	31.12.2017.	31.12.2018.
Не похађа предшколску установу, а предшколског је узраста	156	121
Похађа предшколску установу	21	21
Не похађа основну школу, а основношколског је узраста	28	32
Редовна основна школа	83	97
Основна школа за ученике са сметњама у развоју	233	208
Редовна средња школа	47	63
Средња школа за ученике са сметњама у развоју	22	21
Школа за основно образовање одраслих	17	6
Напустили школовање	13	39
Завршили школовање	5	9
Укупно	625	617

НАЦИОНАЛНИ ИЗВЕШТАЈ
О ИНКЛУЗИВНОМ
ОБРАЗОВАЊУ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

СТРАТЕШКИ И ЗАКОНОДАВНИ ОКВИР У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Национални стратешки оквир инклузивног образовања

Основни стратешки циљеви, правци, инструменти и механизми развоја система образовања у Републици Србији дефинисани су **Стратегијом развоја образовања у Србији до 2020. године** (СРОС)²⁰, која је усвојена 2012. године. У погледу образовања деце/ученика из осетљивих група, СРОС ставља нагласак на повећање обухвата деце са села, деце ромске националности и деце са сметњама и тешкоћама у развоју на свим нивоима образовања и смањивање њиховог осипања у току обавезног образовања, док у погледу квалитета процеса наставе и учења, предвиђа изградњу различитих механизма подршке инклузивном приступу. У погледу трансформације специјалних школа, као стратешки циљ је постављено задржавање дела школа за ученике са сметњама у развоју „за специфичне околности и за оне категорије деце за које су потребне“, и претварање остатка школа за ученике са сметњама у развоју у ресурсне центре за пружање помоћи редовним школама у општини или региону.

Акциони план²¹ за реализацију циљева који су дефинисани Стратегијом донет је 2015. године. У оквиру развоја инклузивног образовања постављени су недовољно операционализовани исходи: а) донети и примењени подзаконски акти у функцији подизања квалитета инклузивног образовања, и б) квалитетно образовање за сву децу, ученике и студенте, који ће бити остварени кроз успостављање јединице за инклузију и план развоја и праћење инклузивног образовања за све категорије деце, ученика и студената. Овако постављени исходи не дају јасне смернице о наредним корацима у развијању инклузивног образовања, нити омогућавају процену њихове остварености. Тим поводом, забринутост је изразио и Комитет за права особа са инвалидитетом²², који је препоручио дефинисање конкретних циљева у Акционом плану за инклузивно образовање за период од 2016. до 2020. године, да би се испунили стандарди и захтеви инклузивног образовања.

²⁰ Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године. *Службени гласник РС*, бр. 107/12.

²¹ Акциони план за спровођење Стратегије развоја образовања у Србији до 2020. године. *Службени гласник РС*, бр. 16/2015.

²² Комитет за права особа са инвалидитетом (мај, 2016). *Закључна изјава о Иницијалном извештају о Србији* (CRPD/C/SRB/CO/1).

Стратегија за унапређивање положаја особа са инвалидитетом²³ из 2007. године је препознала образовање као један од кључних фактора који доприносе друштвеном укључивању особа са инвалидитетом. Сходно томе, као један од 16 посебних циљева поставља поштовање и остваривање права свих особа са инвалидитетом на адекватно образовање уз обезбеђивање једнаких могућности за учење и развој у локалној заједници за сву децу, омладину и одрасле особе са инвалидитетом. Стратегија је праћена Акционим планом за период од 2013. до 2015. године²⁴ који као мере/активности у оквиру образовања поставља: 4.3. имплементацију ЗОСОВ и развијање образовања на инклузивним принципима, и 4.4. обезбеђивање веће доступности услуга каријерног вођења и саветовања особама са инвалидитетом. Важење Стратегије и Акционог плана је престало 2015. године, а њихови ефекти нису формално евалуирани. Посебно је забрињавајуће кашњење са усвајањем новог стратешког документа у овој области.

Слично, од 2015. године није у примени ни **Национална стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља**²⁵ и Акциони план за њено спровођење, а њихова ефикасност и реализација није евалуирана. Током 2018. године припремљен је Нацрт Стратегије за превенцију и заштиту деце од насиља, али овај стратешки документ још увек није усвојен²⁶.

Систем мера и инструмената јавне политике усмерених на спречавање, односно смањење свих облика и посебних случајева дискриминације дефинисан је **Стратегијом превенције и заштите од дискриминације**²⁷. Као највећи ризик од дискриминације у области образовања, Стратегија препознаје сегрегацију ученика ромске националности, односно формирање одељења искључиво за децу ромске националности. Стога, као један од циљева поставља обезбеђивање подршке у образовању деци са сметњама у развоју и инвалидитетом, деци ромске националности, деци која живе и раде на улици, деци-избеглицама и интерно расељеној деци, деци у поступку реадмисије, деци жртвама насиља и експлоатације, деци у руралним крајевима и њиховим породицама, у складу са начелом једнаких права, без дискриминације с обзиром на њихово лично својство и социјално порекло и унапређење координације подршке са другим системима заштите. Пети извештај о реализацији Акционог плана у области образовања указује да део планираних активности још увек није спроведен, иако је рок за њихово спровођење истекао.

У извештајном периоду, Влада је усвојила националне стратегије које су усмерене на друштвено укључивање специфичних осетљивих група:

²³ Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом. *Службени гласник РС*, бр. 1/07.

²⁴ Влада Републике Србије (2013). *Акциони план за спровођење Стратегије унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији за период од 2013. до 2015. године*.

²⁵ Национална стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља. *Службени гласник РС*, бр. 122/2008.

²⁶ Заштитник грађана (2018). *Посебан извештај Заштитника грађана: Смерање права деце у Републици Србији* (нацрт).

²⁷ Стратегија превенције и заштите од дискриминације. *Службени гласник РС*, бр. 60/13.

Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025.²⁸ као општи циљ поставља побољшање социо-економског положаја ромске националне мањине у Републици Србији, уз пуно уважавање мањинских права, елиминисање дискриминације и постизање веће социјалне укључености Рома и Ромкиња у све сегменте друштва. У области образовања, упозорава се на незадовољавајући степен укључености деце и младих из ромске заједнице, а нарочито на нивоу средњег и високог образовања, истичући као критичне тачке: укључивање у предшколско васпитање и образовање ради адекватне припреме за основно образовање, редовно похађање и завршавање основног образовања, као и прелазак у средње образовање које представља најкритичнију тачку, јер на нивоу средњошколског образовања долази до највећег осипања. Стога, Стратегија као циљ поставља обезбеђивање пуне укључености деце и младих из ромске заједнице у све нивое образовања и пружање подршке школовању младих и одраслих који се нису школовали или који су напустили школовање, уз увођење делотворних и ефикасних механизма за борбу против дискриминације, као и остваривање услова за уживање свих мањинских права за Роме и Ромкиње у образовном систему.

Национална стратегија за решавање питања избеглица и интерно расељених лица²⁹ као специфичан циљ поставља укључивање најосетљивијих категорија избеглица у све нивое образовања, као и у локалну заједницу. Стратегија као мере за остварење овог циља поставља праћење укључености избегличке популације у образовни систем, али и подршку образовању деце и младих из ове групе кроз информисање о и обезбеђивање финансијске подршке у виду програма стипендирања.

Од значаја је и **Национална стратегија за младе од 2015. до 2025. године**³⁰ у којој је истакнуто постојање неравноправности у приступу образовању што доводи до напуштања школовања и непоседовања признатих компетенција. Стратегија истиче и хетерогеност подгрупа младих које спадају у друштвено осетљиве категорије, наглашавајући потребу за развојем широког спектра мера као предуслова за обезбеђивање оптималне друштвене инклузије.

Стратешки оквир инклузивног образовања на локалном нивоу

Стратешким документима на локалном нивоу (ниво градова и општина) образовање и социјална инклузија нису препознати као развојни приоритет.³¹ Унапређење образовања обухваћено је у неким општинама кроз стратегије одрживог развоја и/или стратегије развоја општина (акценат је на економском развоју), у склопу стратегије социјалног развоја (где је акценат на пружању социјалне заштите за најугроженије групе становника), а

²⁸ Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. *Службени гласник РС*, бр. 26/2016.

²⁹ Национална стратегија за решавање питања избеглица и интерно расељених лица. *Службени гласник РС*, бр. 62/2015.

³⁰ Национална стратегија за младе за период од 2015. до 2025. године. *Службени гласник РС*, бр. 22/2015.

³¹ Захваљујући подршци међународних пројеката у току је израда стратешких документа и акционих планова који се односе на унапређење образовања у Граду Зрењанину, Панчеву, Београду.

социјална инклузија најчешће је обухваћена кроз стратегије социјалне инклузије и унапређења положаја Рома.

Ови планови се позивају на националне документе, утврђују области у којима су потребна унапређења, области деловања на сузбијању сиромаштва и подстицању социјалног укључивања осетљивих група и дефинишу одговарајуће мере и као такви пружају основ

за остваривање различитих права која се финансирају из локалних буџета. Међутим, ови стратешки документи/акциони планови често нису праћени адекватним и транспарентним буџетирањем, а праћење спровођења локалних стратешких докумената готово да не постоји, као ни доступни извештаји о реализацији мера.

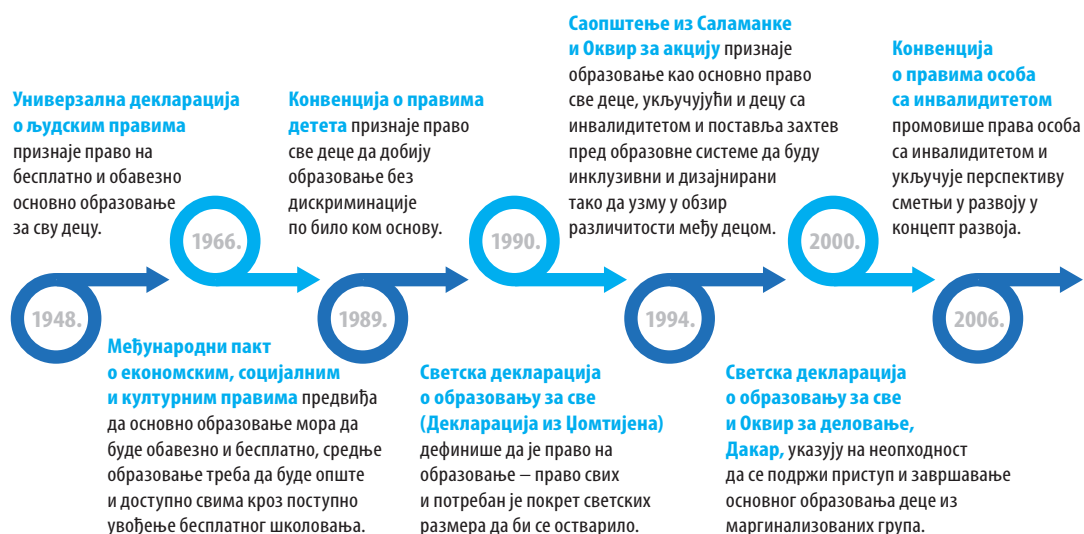
Само у три ЛС, које су биле укључене у истраживање, постоји стратешки/акциони план за унапређење образовања, у 6 ЛС је израђен стратешки/акциони план за унапређење положаја деце и посебно осетљивих група и/или образовне и социјалне инклузије деце, а у 18 стратешки/акциони план за унапређење положаја Рома.

(Извештај о реализацији инклузивног образовања на локалном нивоу, 2018)

Међународна документа и препоруке међународних тела упућене Републици Србији

Образовање је признато као основно људско право 1948. године **Универзалном декларацијом о људским правима**³². Током претходних седамдесет година кроз различите међународне политике ближе су одређени стандарди квалитетног и праведног образовања и обавезе држава потписница у циљу континуираног унапређивања инклузивног образовања (Слика 1).

Слика 1. Кључни међународни документи у области инклузивног образовања

³² Универзална декларација о људским правима (A/RES/217). 10.10.1948.

Са истеком периода у ком су глобалне развојне политике биле усмераване Миленијумским циљевима развоја, 2015. године УН су развиле нову глобалну агенду **Циљеви одрживог развоја (ЦОР)**³³, која ће усмеравати развој политика до 2030. Између осталог, ЦОР су оријентисани ка обезбеђивању инклузивног и квалитетног образовања и промовисању могућности целоживотног учења (ЦОР4), кроз подциљеве да све девојчице и дечаки заврше бесплатно, једнако и квалитетно основно и средње образовање које води ка релевантним и делотворним исходима учења, да имају приступ квалитетном развоју у раном детињству, брзи и предшколском образовању како би се припремили за основно образовање, као и да сви ученици стекну знања и вештине потребне да се унапреди одрживи развој. Подциљ 4а истиче да до 2030. године треба изградити и побољшати образовне објекте који су прилагођени деци, особама са инвалидитетом и родним разликама, те обезбедити безбедна, ненасилна, инклузивна и делотворна окружења за учење свих³⁴.

Међународна очекивања у погледу образовања особа са инвалидитетом садржана су и у **Конвенцији о правима особа са инвалидитетом**³⁵, која прописује обавезу државе да омогући једнак приступ образовању, спречи сваки вид дискриминације и обезбеди инклузивни систем образовања на свим нивоима. Посебно значајан из перспективе инклузивног образовања јесте Општи коментар бр. 4 на чл. 24³⁶, који садржи позицију Ко-

митета за права особа са инвалидитетом у погледу одређења инклузивног образовања. Наглашено је да је одговорност образовног система да се прилагоди тако да испуни потребе свих ученика, без обзира на способности и/или сметње у развоју, у инклузивним окружењима. Једнако важно је нагласити да укључивање ученика са сметњама у развоју заједно са осталим ученицима, без пратећих струк-

Кључни принципи на којима се заснивају инклузивне образовне политике:

1. Широко разумевање права на образовање
2. Право на образовање и права у образовању
3. Образовање као јавна одговорност
4. Уређивање избора школе
5. Сва деца могу да уче

(Council of Europe, 2017)

туралних промена, не представља инклузију. Наглашава се и да реализација члана 24 није компатибилна са одржавањем два система образовања: редовним и специјалним/сегрегираним системом образовања. Обавеза прогресивне реализације инклузивног образовања не укида обавезу државе да одређени минималан садржај економских, социјалних и културних права учини доступним одмах и без одлагања, и то:

- Недискриминацију у свим аспектима образовања,
- Разумна прилагођавања како би се осигурала укљученост особа са инвалидитетом у образовање, при чему пропуст да се обезбеди разумно прилагођавање представља дискриминацију по основу инвалидитета,
- Обавезно, бесплатно основно образовање доступно свима.

³³ Доступно на: <http://www.ciljeviodrzivograzvoja.net/un-ciljevi-odrzivog-razvoja/>

³⁴ Влада Републике Србије (2017). *Србија и Агенда 2030: Майирање националној сјрајешкој оквира у односу на циљеве одрживог развоја*.

³⁵ Конвенција о правима особа са инвалидитетом. *Службени гласник РС* — Међународни уговори, бр. 42/09.

³⁶ UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities (September, 2016). *General comment No. 4, Article 24: Right to inclusive education* (CRPD/C/GC/4).

Додатно, Општи коментар 4 истиче да државе потписнице морају осигурати целовиту и међусекторску посвећеност инклузивном образовању кроз све сегменте управљања. Посебно се наглашава да инклузивно образовање није један аспект образовања, већ свепрожимајући процес који укључује и законску реформу и промену културе, вредности и политика на свим нивоима образовања и међу свим актерима у образовању.

У **Закључним запажањима поводом Другог и трећег периодичног извештаја о спровођењу Конвенције о правима детета**³⁷, Комитет за права детета је истакао позитивне напоре државе да побољша образовни систем, али је исказао забринутост због недовољне доступности квалитетног образовања деци из осетљивих група, укључујући децу са сметњама у развоју, децу мигранте, избеглице и тражиоце азила, децу из руралних подручја, угрожену децу и децу ромске националности. Комитет указује да и даље постоји висока стопа деце која не похађају или напуштају школе и низак ниво уписа деце са сметњама у развоју на свим нивоима образовања, посебно указујући на постојање „специјалних одељења” у редовним школама као један од облика сегрегiranог образовања деце са сметњама у развоју. Комитет оцењује да је учешће у предшколском, основном, средњем и стручном образовању деце ромске националности, посебно за девојчице, и даље на ниском нивоу, да велики број деце ромске националности наставља да се суочава са сегрегацијом у школском систему, да деца ромске националности имају велики број изостанака из школе, а да образовне мере подршке за децу нису поуздане због недовољног финансирања интерресорних комисија, као и да се ограничава број сарадника у образовању у школама. Такође, у извештају је истакнуто да остваривање инклузивног образовања отежавају регионалне разлике у расположивим средствима и ресурсима за школе, као и недовољна обучености наставника и сарадника у образовању, и континуирани отпори школског особља и родитеља. Поред тога, Комитет упозорава на неадекватне капацитете и објекте предшколских установа, као и на баријере уписивању деце са сметњама у развоју у предшколске програме, које проистичу из начина на који се разуме функција предшколског васпитања и образовања.

Позивајући се на *Општи коментар број 1: О циљевима образовања*, као и на *Циљеве одрживог развоја* (циљ 4. подциљеви 4.1. и 4.2), Комитет је држави упутио неколико препорука:

- да развије, прати и евалуира програме за смањење стопе напуштања школе; да ојача напоре на промовисању инклузивног образовања за сву децу, нарочито за најугроженију децу, као и да осигура адекватну људску, финансијску и техничку подршку за спровођење инклузивног образовања;
- да свој деци са сметњама у развоју обезбеди право на инклузивно образовање у редовним школама, независно од сагласности родитеља, да обучи и именује специјализоване наставнике и стручњаке у интегрисаним одељењима који пружају индивидуалну подршку и дужну пажњу деци са сметњама у развоју, као и да реши проблем мањка логопеда и квалификованих стручњака за подршку деци са менталним и психосоцијалним сметњама;

³⁷ Комитет за права детета (2017). *Закључна запажања о комбинованом другом и трећем периодичном извештају Републике Србије* (CRC/C/SRB/CO/2–3).

- да ојача напоре на побољшању приступа квалитетном образовању у сеоским срединама и у малим градовима, укључујући приступ предшколском, средњем и високом образовању, нарочито за угрожене групе;
- да олакша учешће и укључивање деце ромске националности у образовање на свим нивоима и подигне свест међу запосленима у школи о култури Рома;
- да донесе прописе којима ће регулисати систем за пружање додатне подршке ученицима у образовном процесу, као и да обезбеди да је довољан број стручњака доступан за решавање индивидуалних потреба ученика; и
- да осигура једнак приступ за сву децу, посебно из осетљивих група, програмима раног образовања, без обзира на статус запослености њихових родитеља, као и да обезбеди неопходна средства како би се осигурало да су предшколске и школске установе адекватне и да је обезбеђена одговарајућа обука за наставнике и сараднике у настави.

Комитет за права особа са инвалидитетом је у **Закључним запажањима о Иницијалном извештају о Србији**³⁸ објављеном у мају 2016. године, препознао позитивне помаке у изградњи законског оквира у области антидискриминације. Међутим, истакао је забринутост јер више од половине деце која су смештена у институције за боравак и бригу нису обухваћена образовањем и зато што готово да и није било усвајања мера за обезбеђивање стандардизованих и прописаних транспарентних протокола који се односе на планове индивидуалног образовања, као ни одговарајућих технологија и облика комуникације којима би се ученицима и студентима обезбедила приступачност свих нивоа образовања. Посебну пажњу би требало посветити деци са вишеструким инвалидитетом и ученицима и студентима са инвалидитетом који живе у институцијама, као и развоју планова индивидуалног образовања и прилагођавању свим врстама инвалидитета. Комитет, такође, изражава забринутост зато што не постоји континуирана пракса подизања свести о особама са инвалидитетом, посебно у редовним школама, и што нема механизма за борбу против вишеструко штетних стереотипа и широко распрострањене дискриминације. Стога, Комитет предлаже спровођење кампање усмерене на активно промовисање позитивне слике о особама са инвалидитетом, усредсређујући се на њихове вештине и таленте. У извештају је наведен и недостатак упоредивих података о финансирању намењеном деци са инвалидитетом у редовном школовању и специјалном образовању, као и позитивним мерама за упис студената са инвалидитетом и прилагођавањима која се за њих обезбеђују. Као неодложно Комитет препознаје предузимање корака у циљу обезбеђивања да све особе са инвалидитетом имају приступ квалитетном инклузивном основном, средњем и терцијерном образовању, као и обезбеђивање разумних прилагођавања у редовном образовању, у складу са утврђеним плановима индивидуалног образовања, при чему одбијање да се изврше разумна прилагођавања представља дискриминацију.

³⁸ Комитет за права особа са инвалидитетом (мај, 2016). *Закључна запажања о Иницијалном извештају о Србији* (CRPD/C/SRB/CO/1).

Унапређивање законодавног оквира инклузивног образовања

Нови **Закон о основама система образовања и васпитања (ЗОСОВ)**³⁹, усвојен 2017. године, у највећој мери доприноси побољшању законског оквира којим се регулише инклузивно образовање, али доноси и одредбе чије би ефекте требало испратити, како се не би ускратио једнак приступ образовању свој деци. Закон признаје једнакост у остваривању права на образовање и васпитање свима, при чему дете са сметњама у развоју и инвалидитетом има право на образовање и васпитање које уважава његове образовне и васпитне потребе, уз појединачну односно групну додатну подршку у настави и учењу или у посебној васпитној групи или школи, док дете са изузетним способностима има право на образовање и васпитање које уважава његове посебне образовне и васпитне потребе, у посебним одељењима или посебној школи (ЗОСОВ, чл. 3).

У односу на претходне, овај закон је осетљивији на различите разлоге услед којих детету и ученику може бити потребна додатна подршка, препознавајући као разлог не само сметње у развоју, тешкоће у учењу и социјалну ускраћеност, већ и ризик од раног напуштања школовања.

Најважније новине које доноси ЗОСОВ, у области образовања ученика којима је потребна додатна подршка односе се на:

- ➔ Проширивање права на образовање и васпитање у Републици Србији под једнаким условима и на начин прописан за држављане Србије и за тражиоце држављанства.
- ➔ Прописано је да ЈЛС обезбеђује средства за финансирање предшколског васпитања и образовања у висини до 80 одсто економске цене по детету. Овакво решење омогућава пребацивање терета финансирања предшколског васпитања и образовања на родитеље, у већој мери него што су то допуштала претходна законска решења.
- ➔ Препознавање деце и ученика избеглица и миграната као једне од група у ризику од дискриминације, а за које је установа обавезна да организује додатну подршку у виду учење језика, припреме за наставу и допунске наставе.
- ➔ Спречавање раног напуштања школовања је препознато као један од циљева образовања и васпитања, док су индивидуализација и ИОП дефинисани као мере додатне подршке ученицима који су у ризику од раног напуштања школовања.
- ➔ Прецизирани су услови за рад интерресорних комисија. Значајан помак у погледу доступности додатне подршке је остварен дефинисањем обавезе ЈЛС да обезбеди средства за финансирање подршке препоручене од стране интерресорне комисије. Деловање интерресорних комисија је проширено и на процену потреба за додатном образовном, здравственом и социјалном особа старијих од 18 година за које до сада није постојао сличан механизам. Као стални члан ИРК-а уведен је дефектолог одговарајућег профила.⁴⁰

³⁹ Закон о основама система васпитања и образовања. *Службени гласник РС*, бр. 88/2017 и 27/2018 — др. закон од 6.4.2018. године.

⁴⁰ До сада су стални чланови ИРК били представници три система: здравственог — педијатар, социјалне заштите — социјални радник и образовања — школски психолог.

- Учешће родитеља у одлучивању, предлагању и праћењу мера из области образовања, васпитања и безбедности деце на општинском нивоу је омогућено кроз оснивање општинских савета родитеља који ће, између осталог, пратити и разматрати могућности за унапређивање једнаког приступа, доступности и квалитета образовања и васпитања, као и за спречавање социјалне искључености деце и ученика из осетљивих група на територији општине.
- Увођење јединственог образовног броја (ЈОБ) у законску регулативу отвара могућност за развој механизма праћења квалитета инклузивног образовања.
- Закон предвиђа да са циљем пружања подршке деци и одраслима којима је потребна асистивна технологија, установа може да стекне статус ресурсног центра. Опис послова ресурсног центра укључује процену потребе и утврђивање врсте асистивне технологије за дете, ученика и одраслог; набавку, одржавање и поправку средстава асистивне технологије; обучавање кориснике за употребу асистивне технологије; омогућавање и помагање размене средстава асистивне технологије између корисника; информисање интерресорне комисије и других заинтересованих установа, органа и организација о доступним и савременим асистивним технологијама; успостављање и координисање мреже стручњака за подршку примени асистивних технологија.⁴¹
- Предвиђена је могућност повезивања установа и запослених ради остваривања питања од значаја за унапређивање образовно-васпитног рада и обављања делатности. На овај начин постављене су основе хоризонталног учења као механизам за унапређивање компетенција за ИО запослених, установе, али и система образовања у целини.

У извештајном периоду су извршене измене и допуне посебних закона у циљу: а) усклађивања са одредбама новог ЗОСОВ-а; б) прецизирања одређених одредби за које је у пракси постојало различито тумачење; в) институционализације препознатих добрих пракси кроз уношење у законодавни оквир.

Закон о предшколском васпитању и образовању (ЗПВО)⁴², са циљем унапређивања квалитета васпитно-образовног рада, ширења разноврсности понуде програма, облика рада и услуга и повећања обухвата деце предшколским програмима који нису обавезни, прописује да:

- предшколска установа, поред редовних програма васпитно-образовног рада у целодневном и полудневном трајању, остварује и различите облике и програме у функцији остваривања неге, васпитања и образовања деце, одмора и рекреације, пружања подршке породици, неговања језика и културе националне мањине, посредовања појединих подручја културе, науке и уметности, а према утврђеним потребама и интересовањима деце и породица и специфичностима локалне заједнице (чл. 18).

⁴¹ Изменама и допунама ЗОСОВ-а из 2019. године, улога ресурс центара је проширена, тако да обухвата и пружање стручне подршке деци, ученицима и одраслима са сметњама у развоју и инвалидитетом, њиховим породицама и другим образовним и васпитним установама (чл. 54).

⁴² Закон о предшколском васпитању и образовању. *Службени гласник РС*, бр. 18/2010 и 101/2017.

- страни држављанин и дете без држављанства и тражилац држављанства, дете из осетљиве групе без доказа о пребивалишту и других личних докумената, прогнано или расељено лице, уписује у предшколску установу, односно школу, која остварује припремни предшколски програм, под истим условима и на начин прописан за држављане Републике Србије (чл. 14).
- се за дете уписано у развојну групу планира и реализује свакодневна интеракција и укљученост у активности осталих васпитних група, а на основу праћења развоја детета и предлога тима за инклузивно образовање, дете може прећи из развојне у васпитну групу. Дакле, Закон препознаје улогу васпитача дефектолога искључиво у раду са децом са сметњама у развоју у развојној групи, али не и као подршку њиховом укључивању и учешћу у активностима васпитне групе.
- се приликом преласка детета у другу предшколску установу или основну школу, у партнерству са родитељем, односно другим законским заступником детета, остварује сарадња са установом у коју дете прелази и планирају се заједничке активности установа које треба да допринесу успешном преласку и остваривању континуитета у васпитању и образовању.
- се васпитно-образовни рад за припаднике националне мањине остварује на језику националне мањине, а може да се остварује и двојезично на језику националне мањине и српском језику, ако се за то определи најмање 50% родитеља, односно других законских заступника деце. Део програма предшколског васпитања и образовања или програм у целини, може да се остварује и на страном језику, односно двојезично (чл. 5).
- су деца без родитељског старања, деца са сметњама у развоју и инвалидитетом и деца из материјално угрожених породица, у складу са прописима којима се уређује финансијска подршка породици са децом, изузета од обавезе плаћања трошкова предшколског васпитања и образовања (чл. 50), чиме се подржава већи приступ деце из осетљивих група програмима предшколског васпитања и образовања.

Закон о основном образовању и васпитању (ЗООВ)⁴³ је кроз измене и допуне нагласио оријентацију образовно-васпитног процеса на ученика, како кроз термилошке измене (померање од наставе ка настави и учењу), тако и кроз дефинисање основних циљева образовања и васпитања тако да наглашавају холистички приступ ученику, али истовремено и холистички приступ образовању кроз истицање оријентације ка општим међупредметним компетенцијама.

На нивоу терминологије, термин „деца са сметњама у развоју“ замењен је термином „деца са сметњама у развоју и инвалидитетом“⁴⁴. У односу на претходну верзију ЗООВ проширено је одређење термина ученик са сметњама у развоју и инвалидитетом, тако

⁴³ Закон о основном образовању и васпитању. *Службени гласник РС*, бр. 55/2013, 101/2017 и 27/2018 — др. закон.

⁴⁴ Иако је термин „инвалидитет“ у употреби у законодавству, овај термин потиче од латинске речи *invalidus*, што значи немоћан, нејак или безвредан. Поред негативног изворног значења, реч инвалид временом је попримила негативно конотативно значење, постајући алат за стигматизацију, те се те стране враћање овог термина у ЗООВ представља корак уназад.

да поред детета са интелектуалним сметњама, детета са сензорним сметњама и детета са моторичким сметњама, обухвата и „дете са тешкоћама у учењу, дете са говорно-језичким сметњама, дете са проблемом у понашању, дете са емоционалним тешкоћама, дете са сметњама у развоју које се манифестују истовремено у неколико области, услед чега се дете суочава са бројним препрекама у задовољењу основних потреба и потребна им је најкомплекснија подршка или дете са другим сметњама због којих му је потребна подршка” (чл. 10).

Родитељ, односно законски заступник има право да свом детету омогући стицање основног образовања и васпитања код куће, уз обезбеђивање трошкова образовања и васпитања (чл. 38). Такође, може да се определи да његово дете основношколско образовање и васпитање стиче наставом на даљину.

Кроз различите одредбе ЗООВ-а појачан је нагласак на **спречавању раног напуштања школе**. С обзиром да је изостајање са наставе значајан индикатор ризика од раног напуштања школовања, поред досадашње обавезе школе да обавести ЈЛС у ситуацији када родитељ не одговори на обавештење школе о изостајању ученика, школе сада имају обавезу да обавесте и надлежну установу социјалне заштите (чл. 58). Такође, имајући у виду да се ради о осетљивим групама према којима често постоје негативни ставови у популацији, значајно је да је дефинисана обавеза школе да поред планирања активности усмерених на заштиту од насиља, злостављања и занемаривања, планира и активности спречавања дискриминације (чл. 41).

За разлику од претходне верзије ЗООВ које је препознавала могућност индивидуалне наставе у изузетним случајевима, сада је овај облик наставе постављен равноправно са организацијом образовно-васпитног рада у одељењу или у групи (чл. 31).

Именама и допунама ЗООВ ближе је дефинисан рад **школа и одељења за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом**. Ради унапређивања инклузивног образовања и васпитања, школа за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, као и школа која има одељење за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом пружа подршку школи у систему редовног образовања и васпитања (чл. 18, чл. 64). Дефинишући само један смер пружања подршке, редовне школе још увек нису препознате као установе које могу да буду значајна подршка унапређивању квалитета образовања у школама за образовање ученика са сметњама у развоју.

Иако Закон о основном образовању и васпитању из 2013. године није препознавао специјална одељења за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом у основним школама, измене овог закона из 2017. године дозвољавају формирање посебних одељења за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом, што није у складу са препорукама Комитета за права детета, датим у Закључним запажањима Другог и трећег периодичног извештаја о спровођењу Конвенције о правима детета. ЗООВ дефинише да школе за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом остварују образовно-васпитни рад у складу са ИОП-ом ученика (чл. 23). Број ученика у одељењу или групи у школи за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом може да има до десет ученика, док у случају ученика са вишеструким сметњама или потребном за комплексном подршком ЗООВ допушта шест ученика по одељењу (чл. 31).

Закон о средњем образовању и васпитању (ЗСОВ)⁴⁵ укључује измене и допуне у сличним областима као што је наведено у закону који регулише основно образовање и васпитање. Развијање школских програма са инклузивном оријентацијом је наглашено кроз укључивање програма заштите од дискриминације, али и смерница за планирање и пружање додатне подршке као обавезних садржаја (чл. 11). При дефинисању права на индивидуализацију и ИОП, посебно је наглашено да ученик или одрасла особа треба да испуњава здравствене услове који одговарају захтевима занимања (чл. 15). Заштитник грађана истиче одредбу Закона о дуалном образовању⁴⁶ према којој без доказа о здравственој способности за образовни профил није могуће закључити уговор о учењу кроз рад, а „трајни губитак здравствене способности за рад у занимању за које се школује” разлог је за раскид уговора о учењу кроз рад, истичући да су „овим одредбама деци са здравственим тешкоћама и деци са сметњама у развоју и инвалидитетом сужене могућности средњег образовања ног укључивања.”⁴⁷ Препознате су и неједнаке прилике за упис средњег образовања и васпитања за ученике из различитих група, те је дефинисано да поједина лица или групе лица могу да се упишу у средњу школу под повољнијим условима ради постизања пуне равноправности у стицању образовања (чл. 36а).

Школе за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом се спомињу само у делу који прецизира распоред и трајање часова, остављајући могућност овим школама да флексибилно организују време рада у складу са потребама ученика (чл. 28).

Закон о уџбеницима који је усвојен 2015. године⁴⁸, донео је могућност финансирања уџбеника средствима буџета Републике Србије ученицима и полазницима из социјално/материјално угрожених породица. Овај закон је, међутим, увео прилагођене уџбенике и прилагођена наставна средства за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом, омогућавајући не само прилагођавање формата, већ и садржине, отварајући на тај начин могућност за креирање посебних уџбеника за ученике који имају одређене врсте развојних сметњи или тешкоћа у учењу. Овај проблем је покушао да реши **Правилник о начину прилагођавања садржаја и/или формата уџбеника**⁴⁹ дефинишући да је реч о прилагођавању писма и формата, тако да се обезбеди приступачност за ученике са сметњама у развоју, односно инвалидитетом, у складу са њиховим потребама и могућностима (чл. 2). Након непуне две године примене, закључено је да поједини институти и прописана решења не одговарају постојећим капацитетима институција надлежних за спровођење Закона, да одређене правне институте није могуће остварити у пракси, да су прописане процедуре сложене, неефикасне и дуготрајне, те је априла 2018. године усвојен нови Закон о уџбеницима⁵⁰.

⁴⁵ Закон о средњем образовању и васпитању. *Службени гласник РС*, бр. 55/2013, 101/2017 и 27/2018 — др. закон.

⁴⁶ Закон о дуалном образовању. *Службени гласник РС*, бр. 101/17.

⁴⁷ Заштитник грађана (2018). *Посебан извештај Заштитника грађана: Инклузивно образовање — Услуге додатне подршке деци и ученицима у образовању*. Београд: Заштитник грађана.

⁴⁸ Закон о уџбеницима. *Службени гласник РС*, бр. 68/2015.

⁴⁹ Правилник о начину прилагођавања садржаја и/или формата уџбеника. *Службени гласник РС*, бр. 55/2017.

⁵⁰ Закон о уџбеницима. *Службени гласник РС*, бр. 27/2018.

У периоду од 2015. године донета су и подзаконска акта која ближе уређују питања од значаја за унапређење инклузивног образовања.

Правилник о мерилима и поступку за упис ученика — припадника ромске националне мањине у средњу школу под повољнијим условима ради постизања пуне равноправности⁵¹ прописује да основна школа (одељењски старешина, стручни сарадник и други наставници) почев од седмог разреда информише родитеље, односно старатеље ученика о мерилима и поступку за упис ученика у средњу школу под повољнијим условима. Правилником је информисање родитеља, односно старатеља дефинисано и као одговорност Националног савета ромске националне мањине. Правилник одређује да се број бодова које ученици који су пријављени за упис под повољнијим условима остваре на основу успеха из школе и на основу завршног испита, увећава за 30% од броја бодова који им недостаје до 100 бодова, док се за ученике који живе у породици која је корисник новчане социјалне помоћи, број бодова који су остварили на основу успеха из школе и завршног испита увећава за 35% од броја бодова који им недостаје до 100. Ученици се расподељују у школе на основу опредељења и броја бодова заједно са осталим ученицима. Упис припадника ромске националне мањине и полазника који су завршили програм основног образовања одраслих, који се остварује по моделу функционалног основног образовања одраслих, под повољнијим условима прописан је и **Правилником о упису ученика у средњу школу**⁵². Исти правилник прописује да се кандидат са сметњама у развоју и инвалидитетом уписује у школу после обављеног завршног испита, у складу са својим моторичким и чулним могућностима, односно условима које захтева његова врста инвалидитета.

Током 2016. године донет је и **Правилник о ближим критеријумима за препознавање облика дискриминације од стране запосленог, ученика или трећег лица у установи**⁵³ који дефинише различите облике дискриминације и њихове манифестације. Правилник дефинише и дужност и одговорност свих учесника у образовном и васпитном процесу да поштују забрану дискриминације у образовању и васпитању, да се у образовном и васпитном процесу уздрже од свих аката чињења или нечињења који могу да доведу до кршења забране дискриминације, као и да узму активну улогу у спречавању дискриминације, у складу са законом.

Министар је донео **Стручно упутство за укључивање ученика избеглица/тражилаца азила у систем образовања и васпитања**⁵⁴, које је прослеђено свим школама. Стручним упутством је предвиђено да Стручни тим за инклузивно образовање (СТИО) сачини план подршке на нивоу школе о укључивању ученика избеглица/тражиоца азила, као и да се припреми план подршке ученику. Као један вид подршке школама у при-

⁵¹ Правилник о мерилима и поступку за упис ученика — припадника ромске националне мањине у средњу школу под повољнијим условима ради постизања пуне равноправности. *Службени гласник РС*, бр. 12/2016. Целокупан правилник је 2017. године интегрисан у Правилник о упису ученика у средњу школу.

⁵² Правилник о упису ученика у средњу школу. *Службени гласник РС*, бр. 23/2018.

⁵³ Правилник о ближим критеријумима за препознавање облика дискриминације од стране запосленог, ученика или трећег лица у установи. *Службени гласник РС*, 22/2016.

⁵⁴ МПНТР (2017). *Стручно упутство за укључивање ученика избеглица/тражилаца азила у систем образовања и васпитања*. Доступно на: <http://www.mpn.gov.rs/>

мени Стручног упутства припремљен је и објављен „Приручник за школе у реализацији Стручног упутства за укључивање ученика избеглица/тражилаца азила у систем образовања и васпитања: Различитост у школи 21. века”.⁵⁵

Правилник о поступању установе у случају сумње или утврђеног дискриминаторног понашања и вређања угледа, части или достојанства личности⁵⁶ дефинише дужност установе да обезбеди сигурно и подстицајно окружење и развој сваког учесника у образовању. Значај новог Правилника огледа се у превентивним активностима које налаже установи образовања, али и у интервенцији којима се дискриминација зауставља, осигурава безбедност учесника у образовном и васпитном процесу смањује ризик од понављања, ублажавају последице за све учеснике, прате се ефекти предузетих мера.

Правилник о критеријумима и стандардима пружања додатне подршке у образовању деце, ученика и одраслих са сметњама у развоју и инвалидитетом у васпитној групи, односно другој школи и породици⁵⁷ је заменио стручно упутство којим је у ранијем периоду регулисана сарадња школа за образовање ученика са сметњама у развоју и редовних школа и успоставио критеријуме и процедуре пружања подршке стручњака ван установе деци, ученицима и запосленима.

Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом⁵⁸ ближе регулише рад интерресорних комисија, мере додатне подршке коју предлаже ИРК, праћење остављања мера и извештавање о раду ИРК и уређује збирке података које води ИРК.

У односу на претходни, **Правилник о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање**⁵⁹ предвиђа персонализован план наставе и учења, обавезу планирања подршке деци и ученицима у периоду транзиције, као и могућност планирања подршке ученицима у ризику од раног напуштања школе.

Правилник о начину организовања наставе за ученике на дужем кућном и болничком лечењу⁶⁰ ближе уређује начин на који се организују ови видови наставе.

⁵⁵ Станојковић, Д. и сар. (2017). Приручник за школе у реализацији Стручног упутства за укључивање ученика избеглица/тражилаца азила у систем образовања и васпитања: Различитост у школи 21. века. Београд: МПНТР.

⁵⁶ Правилник о поступању установе у случају сумње или утврђеног дискриминаторног понашања и вређања угледа, части или достојанства личности. *Службени иласник РС*, број 65/2018.

⁵⁷ Правилник о критеријумима и стандардима пружања додатне подршке у образовању деце, ученика и одраслих са сметњама у развоју и инвалидитетом у васпитној групи, односно другој школи и породици. *Службени иласник РС*, број 70/2018.

⁵⁸ Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом, *Службени иласник РС*, број 80/2018.

⁵⁹ Правилник о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање. *Службени иласник РС*, број 74/2018.

⁶⁰ Правилник о начину организовања наставе за ученике на дужем кућном и болничком лечењу. *Службени иласник РС*, број 60/2018.

У наредном периоду очекује се припрема и усвајање правилника којим се утврђују области и стандарди квалитета рада педагошких асистената, континуирана изградња компетенција и начин њиховог ангажовања, као и правилника о ближим условима за стицање статуса ресурсног центра.

Законодавни оквир којим се уређују надлежности на нивоу јединице локалне самоуправе

Закони и низ подзаконских аката уређују надлежности локалних самоуправа које имају директан или индиректан утицај на развој образовне и социјалне инклузије, како би се осигурало пуно учешће деце из осетљивих друштвених група у образовним активностима и социјалној инклузији. Преношењем одговорности локалним органима власти за спровођење инклузивног образовања доприноси се ефикасности и усклађивању система подршке са индивидуалном проценом потреба деце и породица.

Закон о локалној самоуправи⁶¹ дефинише надлежности општина. Јединице локалне самоуправе врше послове из изворне и поверене надлежности, а локалне јавне политике су самосталне политике које креирају институције локалне самоуправе. Изменама и допунама Закона о локалној самоуправи из 2018. године прописује се да се општина стара о задовољавању потреба грађана у области просвете (предшколско васпитање и образовање и основно и средње образовање и васпитање), као и здравствене и социјалне заштите и дечије заштите; обезбеђује остваривање посебних потреба особа са инвалидитетом и заштиту права осетљивих група; стара о остваривању, заштити и унапређењу људских и мањинских права, родној равноправности, као и о јавном информисању у општини. Овај Закон не дефинише детаљније надлежности локалних самоуправа у области инклузивног образовања, већ су оне разрађене у прописима из области образовања и социјалне заштите.

Закон о основама система образовања и васпитања⁶² као један од основних принципа дефинише једнакост и доступност остваривања права на образовање и васпитање заснованом на социјалној правди и принципу једнаких шанси без дискриминације. У остваривању ових принципа значану улогу има Јединица локалне самоуправе. ЈЛС води евиденцију и обавештава предшколску установу, односно основну школу која остварује припремни предшколски програм о деци која су стасала за похађање припремног предшколског програма. Локалне самоуправе такође воде евиденцију и обавештавају школу и родитеље, односно друге законске заступнике, о деци која треба да се упишу у први разред основне школе, а школа је дужна да обавести родитеља, односно другог законског заступника и јединицу локалне самоуправе о детету које није уписано у први разред, најкасније 15 дана пре почетка школске године. Школа је такође дужна да обавести родитеља, односно другог законског заступника о ученику који нередовно похађа или је престао да похађа наставу, најкасније два дана од дана престанка похађања

⁶¹ Закон о локалној самоуправи, *Службени иласник РС*, бр. 129/2007, 83/2014, 101/20016, 47/2018. Измене и допуне Закона о локалној самоуправи ступиле су на снагу у јулу месецу 2018. године, *Службени иласник РС*, бр. 88/17 и 27/2018 — др. закони.

⁶² Закон о основама система васпитања и образовања. *Службени иласник РС*, бр. 88/2017.

наставе. Уколико родитељ, односно други законски заступник не обезбеди да у року од три дана ученик настави редовно да похађа наставу, школа одмах обавештава јединицу локалне самоуправе и надлежну установу социјалне заштите.

Истим Законом је прописано да се **у буџету јединице локалне самоуправе** обезбеђују средства за: остваривање делатности предшколског васпитања и образовања (полудневни и целодневни боравак, исхрана, нега и превентивна заштита деце предшколског узраста) у висини до 80% од економске цене по детету, остваривање додатне подршке детету и ученику у складу са мишљењем Интерресорне комисије, осим оних за које се средства обезбеђују у буџету Републике Србије, превоз: деце и њихових пратилаца ради похађања припремног предшколског програма на удаљености већој од два километра, ученика основне школе на удаљености већој од четири километра од седишта школе; превоз, смештај и исхрану деце и ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом и њихових пратилаца, без обзира на удаљеност места становања од школе; превоз деце и ученика који имају пребивалиште на територији јединице локалне самоуправе на удаљености већој од четири километра од седишта школе и у случајевима када ученици основне школе похађају школу на територији друге јединице локалне самоуправе — ако је школа коју похађају најближа месту пребивалишта ученика; превоз ученика на републичка и међународна такмичења. Локалне самоуправе у обавези су да финансирају стручно усавршавање запослених у образовним институцијама.

ЗООСОВ прописује да **интерресорну комисију образује орган јединице локалне самоуправе** надлежан за послове друштвених делатности Јединица локалне самоуправе одређује седиште рада, обезбеђује и исплаћује накнаде за рад чланова, обезбеђује техничку и другу подршку за њен рад, обезбеђује средства за финансирање подршке препоручене од стране интерресорне комисије, обезбеђује архивирање и чување документације. Посебно је значајно да је новим ЗООСОВ прописано да је **интерресорна комисија руковалац података** у поступку прикупљања и обраде података и да води збирку података о свом раду као и збирку података о корисницима. ИРК извештава локалну самоуправу о свом раду и предложеној додатној подршци и њеним ефектима два пута годишње.

Локалне самоуправе имају јасне **надлежности у пружању социјалне заштите**⁶³ грађанима и одговорне су за финансирање и обезбеђивање локалних социјалних давања (једнократне финансијске помоћи и помоћ у натури) и социјалних услуга у заједници. Додатак за помоћ и негу другог лица, новчана социјална помоћ и дечији додатак се финансирају из буџета Републике, а администрирају са нивоа ЛС. Давање једнократне материјалне помоћи и помоћи у натури законски је дефинисано као непосредна помоћ за особе/породице које се изненада или тренутно нађу у стању социјалне потребе и углавном се администрира кроз центре за социјални рад. Услуге социјалне заштите као што су: дневне услуге у заједници, услуге подршке за самостални живот и саветодавно-терапијске и социјално-едукативне услуге, најчешће се означавају као услуге социјалне заштите у заједници. Услуга лични пратилац детета припада подгрупи дневних услуга у заједници, а тиме и групи услуга социјалне заштите у заједници.

⁶³ Закон о социјалној заштити. Службени гласник РС, бр. 24/2011.

Законом о финансијској подршци породица са децом⁶⁴, дефинишу се права и системи подршке за породице са децом из осетљивих група. Права на финансијску подршку породици са децом су између осталог: накнада трошкова боравка у предшколској установи за децу без родитељског старања; накнада трошкова боравка у предшколској установи за децу са сметњама у развоју; накнада трошкова боравка у предшколској установи за децу корисника новчане социјалне помоћи; регресирање трошкова боравка у предшколској установи деце из материјално угрожених породица.

Релевантни закон у области социјалне политике је и **Породични закон**⁶⁵ којим је прописано да свако дете има право на образовање у складу са својим способностима, жељама и склоностима, и да дете које је навршило петнаест година живота и способно је за расуђивање има право да одлучи коју ће средњу школу да похађа.

Локалне самоуправе доносе локалну **Одлуку о социјалној заштити** која прецизира услуге и социјална давања која се финансирају из локалних буџета.

Анализе показују да одлука о социјалној заштити коју доносе локалне самоуправе и које представљају основ за финансирање мера подршке за дете, не препознаје мишљење локалне ИРК као релевантан ослонац за утврђивање потреба сиромашне деце и деце из осетљивих група. Ово за последицу има недостатак расположивих средстава за подршку овим групама деце.

(СКГО, 2017)

Док се главна новчана социјална помоћ и подршка породици (новчана социјална помоћ, дечији додатак, додатак за негу и помоћ другог лица и увећани додатак за негу и помоћ другог лица) финансирају из републичког буџета, локална самоуправа је одговорна да из својих средстава обезбеђује једнократну новчану помоћ и помоћ у натури, којима се допуњује новчана помоћ из републичког буџета. Локална самоуправа је надлежна за финансирање услуга социјалне заштите у заједници, као и управљање њима, а финансијска средства за ове услуге локална самоуправа обезбеђује из сопствених средстава и наменских трансфера из републичког буџета.

Такође, локалне самоуправе планирају мере подршке за децу из осетљивих категорија на основу **Одлука о буџету** где су предвиђена средства за финансирање различитих видова подршке. Међутим мали број општина наводи колики је износ намењен за пружање социјалних, здравствених и образовних мера подршке које препоручи ИРК. За локалне самоуправе изазов представља планирање средстава за ове намене, јер се не може предвидети које ће додатне подршке за дете да препоручи ИРК.

⁶⁴ Закон о финансијској подршци породици са децом. *Службени гласник РС*, бр. 113/2017 и 50/2018.

⁶⁵ Породични закон. *Службени гласник РС*, бр. 18/2005, 72/2011 — др. закон и 6/2015.

Закључак

У претходном периоду, Србија је у великој мери реформисала законе и јавне политике у областима релевантним за права деце из осетљивих група, укључујући измене у области образовања. Закони су засновани на начелима права детета, недискриминације и друштвене укључености, што их у великој мери чини усклађеним са међународним стандардима⁶⁶.

Током 2017. године усвојен је нови ЗОСОВ који је резултирао потребом за усклађивањем законске регулативе на свим нивоима образовања, као и изменама правилника који регулишу рад одређених института/механизма значајних за инклузивно образовање.

У извештајном периоду су остварени позитивни помаци у погледу усклађивања, али и изградње свеобухватног законског оквира којим се регулише образовање деце и ученика којима је потребна додатна подршка.

- Увођење различитих мера за повећање приступачности и доступности свих нивоа образовања:
 - Дефинисано је да предшколска установа, поред редовних програма васпитно-образовног рада у целодневном и полудневном трајању, остварује и диверсификоване програме који имају за циљ унапређивање квалитета васпитно-образовног рада, ширење разноврсности понуде програма, облика рада и услуга и повећање обухвата деце предшколским програмима који нису обавезни.
 - Једнака права на образовање у Републици Србији су призната за децу и ученике тражиоце држављанства. Поред тога, обавеза школе да организује учење језика, припремну и допунску наставу проширена је и на децу избеглице и мигранте.
 - Предвиђене су афирмативне мере за упис у средњу школу или на факултет, које омогућавају већи приступ виших нивоа образовања ученицима из осетљивих група.
- Спречавање раног напуштања школовања је препознато као један од циљева образовања и васпитања. Дефинисане су или прецизиране мере за спречавање раног напуштања школовања.
- Ближе су одређене алтернативне форме образовања — настава на даљину, настава код куће, настава на болничком лечењу — које омогућавају обухват деце која привремено нису у могућности да похађају наставу у школи.
- Постављени су предуслови за јачање интерсекторске сарадње на планирању и пружању подршке деци/ученицима из осетљивих група кроз прецизније одређивање начина рада и начина финансирања интерресорних комисија и подршке коју препоручује комисија.

⁶⁶ Заштитник грађана (2018). Посебни извештај Заштитника грађана — Инклузивно образовање: Услуге додатне подршке деци и ученицима у образовању.

- Постављени су предуслови за праћење релевантних показатеља квалитета инклузивног образовања кроз прецизирање и усклађивање података о деци/ученицима, родитељима и запосленима који се прикупљају на свим нивоима образовања, као и подацима које прикупља ИРК. Посебно је значајно увођење јединственог образовног броја који ће омогућити праћење квалитета образовања на нивоу ученика, као и праћење кретања ученика кроз образовни систем, пружајући на тај начин валидније и поузданије податке о квалитету и праведности образовања, као и о раном напуштању школовања.

Перспективе даљег унапређивања ИО

- У оквиру стратегије развоја образовања 2030, даље развијање стратешког оквира инклузивног образовања у складу са међународним стандардима, уважавајући искуства и препоруке из претходног периода.
- У оквиру Акционог плана за примену Стратегије развоја образовања до 2030. године дефинисање активности са циљем унапређивања инклузивног образовања и социјалне инклузије, као и средства за њихову реализацију.
- Унапређивање капацитета локалних самоуправа да у складу са законима планирају системе подршки за децу из угрожених категорија: обуке и друге активности за јачање капацитета локалних самоуправа, подршка ЛС у доношењу интерних аката који су од значаја за планирање и спровођење социјалне и образовне инклузије.
- Даље унапређивање система финансирања трошкова предшколског васпитања и образовања, тако да се омогући праведније укључивање деце из осетљивих група, у складу са позитивним законодавством.
- Регулисање улоге критеријума здравствене способности ученика као услова за упис у образовни профил.
- Припремање и усвајање правилника о ближим условима за стицање статуса ресурсног центра за асистивну технологију, организовања рада и престанка важења статуса.
- Усклађивање терминологије у прописима из области образовања, социјалне и здравствене заштите, којима се уређује право на додатну подршку.
- Дефинисање статуса школа за образовање ученика са сметњама у развоју, као и одељења за образовање ученика са сметњама у развоју при редовним школама/развијених група, тако да се обезбеди прогресивна реализација члана 24. УН Конвенције о правима особа са инвалидитетом⁶⁷.
- Проширивање пописа послова локалне самоуправе пословима и обавезама финансирања додатне подршке за дете/ученика/одраслог, како би се обезбедило јасније сагледавање обавеза локалних самоуправа у обезбеђивању услова за унапређивање образовне и социјалне инклузије.

⁶⁷ Генерална скупштина УН (2006). Конвенција о правима особа са инвалидитетом.

НАЦИОНАЛНИ ИЗВЕШТАЈ
О ИНКЛУЗИВНОМ
ОБРАЗОВАЊУ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ И ЉУДСКИ КАПАЦИТЕТИ У ОБЛАСТИ ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА

Један од кључних принципа на којима се заснива развој квалитетног инклузивног образовања јесте и грађење разноврсних механизма подршке који укључују широк спектар различитих професионалаца, услуга, институција, приступа и начина рада. У оквиру овог поглавља ћемо описати деловање различитих институција и професионалаца и њихову улогу у развоју и имплементацији инклузивног образовања у Србији, и предложити будуће правце развоја ових механизма подршке, тако да одговарају на потребе система образовања.

Национални ниво

Општи коментар бр. 4 на члан 24 Конвенције о правима особа са инвалидитетом⁶⁸ истиче да државе потписнице морају осигурати целовиту и међусекторску посвећеност инклузивном образовању кроз све сегменте управљања. Посебно се наглашава да развој инклузивног образовања не може бити изоловани задатак министарства задуженог за просвету, већ да је неопходно обезбедити да се обавезу сва релевантна министарства и комисије и да ускладе своје деловање у заједничком интересу. Стога ћемо се у овом делу текста усмерити на релевантне институције из сектора образовања, као носиоце активности развоја инклузивног образовања, али и на међусекторска тела која су релевантна за тему којом се овај извештај бави.

⁶⁸ UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities (September, 2016). *General comment No. 4, Article 24: Right to inclusive education* (CRPD/C/GC/4).

Министарство просвете, науке и технолошког развоја (МПНТР) има кључну улогу у развоју инклузивног образовања, првенствено кроз развој свеобухватног и координираног законског оквира за инклузивно образовање, а затим и кроз примену и праћење примене овог оквира. Значајан помак у координацији ових активности је направљен 2015. године када је, уз подршку УНИЦЕФ-а и Швајцарске агенције за развој и сарадњу (СДЦ), основана **Група за социјалну инклузију** (од 2017. године носи назив Група за образовање мањина, социјалну инклузију и заштиту од насиља и дискриминације).

Према Информатору о раду МПНТР за 2017. годину у Групи се обављају послови који се односе на:

- ➔ пружање стручне подршке у изради стратегија, прописа и у координацији мера у овим областима;
- ➔ координацију, планирање, развој, спровођење и праћење активности које ће обезбедити пуну примену постојећих законских мера и политика у области образовања националних мањина и осетљивих група;
- ➔ пружање подршке деци, породицама, запосленима, образовно-васпитним установама и локалним самоуправама у имплементацији мера;
- ➔ координацију иницијатива, програма и пројеката са саветима националних мањина у обављању послова везаних за поштовање људских и мањинских права у области образовања, као и другим ресорима који се баве социјалном инклузијом и заштитом од насиља и дискриминације (социјална политика, здравље, омладина и спорт, државна управа и локална самоуправа), релевантним установама, независним телима и институцијама (домаћим и међународним), невладиним организацијама;
- ➔ праћење и извештавање о спровођењу националних и међудржавних програма из области родне равноправности;
- ➔ предлагање поступака за усавршавање образовања на језицима националних мањина;
- ➔ координацију пројеката из ових области у које је укључено Министарство;
- ➔ развој система редовног праћења и извештавања;
- ➔ подршку унапређивању капацитета школских управа за пружање подршке установама;
- ➔ учешће у информисању јавности/медија и стручњака у овој области, и
- ➔ реализацију осталих активности у складу са приоритетима и потребама Министарства и образовно-васпитних установа.

Група је у извештајном периоду припремила више подзаконских аката и стручних упутстава из свог домена рада; радила на унапређењу компетенција запослених у васпитно-образовним установама и запослених у МПНТР за квалитетно инклузивно образовање; радила на унапређењу интерресорне сарадње кроз успостављање Заједничког тела за подршку социјалној инклузији; пружала подршку раду ИРК-а; пружала непосредну подршку образовно-васпитним установама, деци, ученицима и њиховим родитељима кроз рад инфо-линије за родитеље, као и рад Мреже за инклузивно образовање; развијала нацрт Акционог плана за инклузивно образовање; покренула је анализу потреба школа за асистивним технологијама у раду са слепом и слабовидом децом/ученицима.

Такође, значајан искорак ка успостављању институционалних капацитета МПНТР за управљање подацима о образовању, праћење и извештавање је представљала заједничка иницијатива УНИЦЕФ-а и МПНТР за оснивање **Аналитичке јединице**, која у овом тренутку има једну ангажовану особу.

Иако препознати као значајан ресурс за иницирање, координацију и праћење инклузивног образовања, финансирање рада ових јединица је и даље делимично пројектно финансирано, што доводи у питање одрживост овако постављеног механизма.

На плану управљања, нови правни оквир из 2017. године ојачао је надлежности МПНТР. Одређене надлежности **Националног просветног савета** и **Савета за стручно образовање и образовање одраслих** прешле су у домен одговорности МПНТР (доношење планова и програма наставе и учења, доношење стандарда), чиме су савети задржали само саветодавну улогу. У области инклузивног образовања, савети су задржали надлежност у области предлагања мера за смањење стопе осипања и раног напуштања школовања, као и за наставак образовања деце и ученика који су напустили систем (ЗОВ, чл. 34 и чл. 36).

У оквиру **Завода за унапређивање квалитета образовања и васпитања** (ЗУОВ) функционише Сектор за специфична питања предшколског, основног и средњег образовања, који обавља стручне послове везане за праћење и развој образовања деце и ученика са сметњама у развоју, инклузивно образовање, праћење и унапређивање образовања деце са изузетним способностима (талентовани и обдарени) и образовање националних мањина.

Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања (ЗВКОВ) је установа која обавља стручне послове у области праћења и вредновања степена остварености општих принципа, циљева образовања и васпитања, остваривања стандарда постигнућа по нивоима и врстама образовања, као и друге послове, у складу са законом, актом о оснивању и статутом.

Влада Републике Србије успоставила је **Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва** у јулу 2009. године. Тим је надлежан за јачање капацитета Владе да развија и спроводи политике социјалног укључивања засноване на примерима добре праксе у Европи и пружа подршку ресорним министарствима у развијању и спровођењу политика социјалног укључивања, уз редовне консултације са организацијама цивилног друштва. Тим ради на изградњи капацитета и процеса социјалног укључивања у свим органима јавне управе, како би Република Србија могла да извештава о: успостављању система праћења заснованог на индикаторима социјалног укључивања, израђеним и интегрисаним политикама социјалног укључивања, као и о оснаженим и развијеним капацитетима државне управе за примену и извештавање о току процеса социјалног укључивања.

На иницијативу МПНТР, ново Заједничко тело (ЗТ) је формирано у фебруару 2017. године на основу Споразума о оснивању **Заједничког тела за подршку социјалној инклузији, подршку раду и координацију надзора над радом интерресорних комисија за процену потреба за пружањем додатне образовне, здравствене и социјалне подршке детету и ученику** који су закључили МПНТР, Министарство здравља, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања и Министарство државне уп-

раве и локалне самоуправе. ЗТ је основано са циљем успостављања континуиране интерсекторске сарадње и координисања активности министарстава у области социјалне инклузије. Чланови ЗТ су државни секретари четири министарства, представници Канцеларије за људска и мањинска права, Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, Републичког завода за социјалну заштиту, Сталне конференције градова и општина, УНИЦЕФ-а, удружења родитеља и других организација цивилног друштва које кроз своје деловање доприносе социјалном укључивању, а која су изабрана путем јавног позива Канцеларије за сарадњу са организацијама цивилног друштва. Рад ЗТ се одвија на седницама и кроз активности радних група које се формирају око посебних тема, односно задатака.

Према одредбама Закона о забрани дискриминације, једна од основних надлежности **Повереника за заштиту равноправности** јесте поступање по притужбама због дискриминације. Према Редовном годишњем извештају Поверенице за заштиту равноправности⁶⁹, у 2017. години највише притужби је поднето због дискриминације на основу инвалидитета, 114 притужби, што представља 18% од укупног броја притужби. Приметан је тренд пораста броја притужби по овом основу из године у годину. Током 2016. године поднете су 82 притужбе, док је током 2015. поднето 73 притужбе због дискриминације по основу инвалидитета. Мањи део ових притужби, 19,3%, се односио на област образовања и стручног оспособљавања. Приметно је смањење броја притужби које се подносе због дискриминације на основу националне припадности и етничког порекла, али, као и претходних година, највећи број притужби поднет је због дискриминације припадника ромске националне мањине (33), што чини 53,2% од свих притужби које су у 2017. години поднете због дискриминације по овом основу.

Применом својих надлежности и овлашћења, **Заштитник грађана** прати увођење и развој инклузивног образовног система у Републици Србији. Током 2016. и 2017. године Заштитник грађана спровео је истраживање о доступности услуга додатне подршке деци и ученицима, прибављајући податке од јединица локалне самоуправе и МПНТР. Исход анализе прикупљених података је Посебан извештај о услугама додатне подршке деци и ученицима у образовању.

Локални ниво

Законским и низом подзаконских аката регулисане су функције општине које имају непосредан или посредан ефекат на развој инклузивности. Једна од најважнијих функција локалних самоуправа јесте обезбеђивање услова за рад интерресорне комисије (ИРК), финансирање додатне подршке за дете/ученика која је прописна кроз индивидуални план подршке и обезбеђивање материјалних средстава за децу из осетљивих група како би се обезбедило њихово пуно учешће у образовним активностима и друштвена инклузија, повећање обухвата деце системом образовања, и праћење и спречавање осипања деце из система образовања.

⁶⁹ Повереник за заштиту равноправности (2018). *Редован годишњи извештај Повереника за заштиту равноправности за 2017. годину*. Београд: Службени гласник.

У оквиру локалне самоуправе **Општинско одељење за друштвене делатности** је служба која пружа образовну, здравствену и социјалну помоћ. Оваква организациона структура може да омогући бољу координацију и међусекторску сарадњу између две управе надлежне за усвајање политика усмерених на сиромашно становништво. Међутим, истраживање инклузивног образовања на локалном нивоу⁷⁰ показује да ова одељења често немају довољно запослених, кадрови немају експертизу из области образовања, социјале инклузије и социјалне политике, нема довољно међусекторских интервенција, образовање уопште, а посебно инклузивно образовање, није препознато као приоритет. Анализа показује да постоје разлике у капацитетима у различитим локалним самоуправама, и да су у неповољнијем положају општине нижег степена развијености.

У највећем броју локалних самоуправа које су учествовале у истраживању, систематизацијом није предвиђено радно место особе која је задужена за планирање и праћење социјалне и образовне инклузије (21 ЛС), док у седам локалних самоуправа запослени на различитим позицијама у свом опису посла имају предвиђена задужења у овој области. У 19 општина наводе да имају тимове и савете ангажоване за пружање подршке осетљивим групама. Међусекторско тело за унапређење социјалне и образовне инклузије постоји у само четири општине.

(Извештај о реализацији инклузивног образовања на локалном нивоу, 2018)

Центри за социјални рад (ЦСР) који постоје у готово свим ЛС, су стручни органи који процењују потребу за подршком и прате пружање услуга и мера социјалне заштите грађанима, које се обезбеђују са локалног и националног нивоа. Поред јавних овлашћења, ЦСР администрирају новчану социјалну помоћ која се обезбеђује из републичког буџета, као и једнократну помоћ која се обезбеђује на локалном нивоу. Поред тога, учествују у планирању и развоју услуга социјалне заштите у локалној заједници. Међутим, запослени у ЦСР у оквиру пријављених социјалних проблема дају низак приоритет препрекама у образовању са којима се деца из осетљивих група суочавају. Сарадња са школама није на задовољавајућем нивоу, а нема довољно капацитета и добре сарадње и координације ни са другим службама на локалном нивоу које су значајне за пружање подршке неопходне за пуну образовну и социјалну инклузију.

Локалне самоуправе оснивају **интересорне комисије за процену потреба за додатном образовном, здравственом и социјалном подршком (ИПК)**. ИПК је састављена од стручњака из сектора образовања, социјалне и здравствене заштите који се баве питањима деце на локалном нивоу, координатора и повремених додатних чланова који добро познају дете и његово окружење.

Значајан ресурс у подршци инклузивном образовању су **организације цивилног друштва (ОЦС)** које често пружају материјалну подршку деци из осетљивих група (одећу, исхрану, књиге, итд.); организују продужени боравак, предшколске групе, клубове, ваншколске активности; организују заједничке активности деце из осетљивих група и из већинске популације, у којима учествују и њихови родитељи; раде са родитељима и на-

⁷⁰ УНИЦЕФ (2018). *Извештај о реализацији инклузивног образовања на локалном нивоу*. Необјављен истраживачки извештај.

ставницима у циљу развијања њихових компетенција; пружају подршку у прикупљању докумената; организују информационе кампање, округле столове, конференције за промоцију укључивања ученика у систем образовања. Ове активности су најчешће подржане од стране донатора, а у неким случајевима и из општинских издвајања.

Двадесет општина финансира пројекте ОЦС који се односе на унапређење социјалне и образовне инклузије. У 11 општина се реализују пројекти значајни за унапређење инклузије деце који се финансирају из републичког буџета или средстава међународних организација.

(Извештај о реализацији инклузивног образовања на локалном нивоу, 2018)

Истраживање Сталне конференције градова и општина из 2017. године⁷¹, у које је било укључено 85 ИРК (од 136 функционалних ИРК у 2017. години) показује да у 96% локалних самоуправа послови координације рада ИРК-а представљају додатно оптерећење за службенике. Координатори рада ИРК-а најчешће примају само своју редовну плату, која је предвиђена за радно место на које су распоређени, без накнаде за додатни рад. Слично је и са финансирањем рада осталих чланова ИРК, а бројне препреке у раду настају због недостатка ресурса и неадекватних услова за рад. По мишљењу ИРК које су биле укључене у истраживање, најзначајнија подршка потребна у наредном периоду огледа се у: повећању финансијских ресурса за пружање подршке, повећању свести о значају образовне и социјалне инклузије, унапређењу координације различитих актера на локалном нивоу.

У оквиру пројекта „Унапређивање професионалне подршке у заједници — важан корак ка инклузији деце“, Центар за социјалну политику је, у сарадњи са УНИЦЕФ и МПНТР, реализовао једнодневну обуку коју је похађало 449 чланова ИРК-а из 124 општине, а тродневну обуку је завршило око 100 особа из 27 ИРК. Објављен је и Водич за рад интересорних комисија, који је доступан на интернет страници МПНТР.

Мрежа за подршку инклузивном образовању (МИО) реализује директну подршку образовно-васпитним установама у планирању и обезбеђивању адекватног образовања деце којој је потребна додатна подршка. Мрежа покрива целу територију Србије и броји 120 чланова и 14 модел школа. У 2016/17. години, корисници услуга Мреже биле су најчешће основне школе, и то чланови тимова за инклузивно образовање, директори, стручни сарадници и родитељи. У мањој мери за подршку се обраћају представници интересорних комисија, средњих школа и предшколских установа, а као корисници услуга Мреже не појављују се представници ЛС и ЦСР.

У периоду од 2014. до 2017. године МИО је реализовала 144 посете образовним установама. Директном подршком је обухваћено 561 дете са сметњама у развоју, 106 родитеља и 1.110 запослених у 123 образовне установе. Реализовано је 20 студијских посета модел школама од стране других школа.

⁷¹ Стална конференција градова и општина — СКГО (2017). *Водич за локалне самоуправе: Модел и уређивачке за унапређење спровођења законодавне оквира у области социјалне заштите.*

Механизми на нивоу образовних установа

Законска регулатива на нивоу образовне установе препознаје тим за инклузивно образовање (ТИО) као механизам подршке, док је на нивоу детета ком је потребна додатна подршка предвиђено је формирање тимова за додатну подршку детету/ученику. Поред тимова, сваки запослени у установи има улогу у подршци развоју инклузивне политике, културе и праксе. У овом прегледу ћемо се бавити улогом коју у овом процесу имају различити запослени — васпитачи/наставници, стручни сарадници, педагошки асистенти.

Правилником о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање⁷² су дефинисане одговорности **тима за инклузивно образовање** (ТИО), повезане са процесом израде, примене и вредновања ИОП-а. Додатно, Смерницама за планирање, организовање и спровођење завршног испита на крају обавезног образовања за ученике којима је потребна додатна образовна подршка⁷³ дефинише се улога ТИО у процесу припреме и полагања завршног испита за ученике којима је потребна додатна подршка. Наведено указује да је улога ТИО уско дефинисана кроз подршку квалитету образовања деце која се образују по ИОП-у, док деца/ученици који су по другим критеријумима изложени ризику од образовне искључености, бар из перспективе законодавца, нису фокус деловања овог тима.

Истраживање стања инклузивног образовања у Републици Србији⁷⁴ које је реализовано у 28 редовних основних школа налази да је у 25 школа формиран ТИО. Упркос законској обавези само 20 школа извештава да ТИО прати и анализира напредовање ученика који се образују по ИОП-у. У извештају Светске банке⁷⁵, с друге стране, наводи се да су ТИО, од стране различитих учесника у образовном систему, оцењени као изузетно значајан део система, посебно у области унапређивања сарадње између школе и родитеља, као и између ученика и запослених у школи. Као ризик се истиче да формирањем ТИО инклузија може бити схваћена као партикуларна мера образовне политике која је одговорност само ТИО, а не као свепрожимајућа оријентација која је одговорност школе у целини.

Тим за додатну подршку ученику/детету представља тим сачињен од особа које најбоље познају дете за које се израђује ИОП, а чије функционисање је засновано на принципима партнерства и мултидисциплинарности. У складу са наведеним принципима, ЗОСОВ дефинише да тим у предшколској установи чине васпитач, стручни сарадник, сарадник, родитељ, односно други законски заступник, док у школи тим чине настав-

⁷² Правилник о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање. *Службени гласник РС*, бр. 76/2010. Нови правилник је ступио на снагу у 2018. години (*Службени гласник РС*, бр. 74/2018).

⁷³ МПНТР и ЗВКОВ (2012). *Приручник за спровођење завршног испита на крају основног образовања и васпитања*.

⁷⁴ Институт за психологију, УНИЦЕФ, Фонд за отворено друштво (2015). *Истраживање стања инклузивног образовања у Републици Србији*. Необјављен истраживачки извештај.

⁷⁵ Friedman, E., Pavlović Babić, D., Simić, N. (2016). *Inclusive Education in Serbia: Policies, Practice, and Recommendations*. Belgrade: World Bank.

ник разредне наставе, односно наставник предметне наставе, одељењски старешина, стручни сарадник, родитељ, односно други законски заступник (чл. 76). Поред наведених обавезних чланова тима, а у складу са потребама детета члан тима може бити и педагошки асистент, односно лични пратилац детета, на предлог родитеља, односно другог законског заступника. Уколико, на основу праћења добробити и напредовања детета, тим утврди да дете не постиже очекиване резултате, израђује педагошки профил детета као основ за планирање подршке и прилагођавања у процесу образовања.

Истраживање стања инклузивног образовања указује да 41% родитеља наводи да нису увек позвани на састанке тима, сличан проценат родитеља извештава да осећа неуважавање од стране чланова тима, као и да њихово мишљење није узето у обзир. Ипак, генерално гледано већина родитеља (72,4%) извештава да је углавном или у потпуности задовољно радом тима. С друге стране, родитељи су углавном задовољни компетенцијама чланова тима за планирање, примену и вредновање ИОП-а, а 89,2% родитеља деце која се образују по ИОП-у извештава да су у потпуности или делимично задовољни напредовањем њиховог детета у школи.

(Институт за психологију, УНИЦЕФ и Фонд за отворено друштво, 2015)

Компетенције васпитача и наставника за инклузивно образовање заузимају значајно место и у међународним стратешким документима који су од значаја за Републику Србију. Тако је у оквиру циља 4 УН циљева одрживог развоја⁷⁶ постављено као подциљ да се до краја 2030. знатно повећа број квалификованих наставника. Општи коментар бр. 4 чл. 24 Конвенције о правима особа са инвалидитетом⁷⁷ додатно прецизира став Конвенције у овој области, наглашавајући да државе потписнице имају обавезу да предузму одговарајуће мере запошљавања административног, наставног и ненаставног особља са вештинама за делотворан рад у инклузивном образовању. Истовремено, наглашава се да процес образовања наставног особља на нивоу предшколског, основног, средњег, високог и специјалистичког образовања мора бити покренут у што скоријем периоду како би се обезбедиле компетенције и вредности за рад у инклузивним образовним окружењима, како током иницијалног образовања, тако и током рада. Стога ћемо у наставку приказати карактеристике иницијалног образовања, а затим и карактеристике система стручног усавршавања васпитача, наставника и стручних сарадника у Републици Србији.

Иницијално образовање

Почевши од 2009. године Закон о основама система образовања и васпитања дефинише два кумулативна услова за рад наставника, васпитача и стручних сарадника:

- ➔ одговарајуће високо образовање на студијама другог степена (чл. 140), и
- ➔ образовање из психолошких, педагошких и методичких дисциплина стечено на високошколској установи у току студија или након дипломирања, од најмање 30

⁷⁶ Доступно на: <http://www.ciljeviodrzivograzvoja.net/un-ciljevi-odrzivog-razvoja/>

⁷⁷ UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities (September, 2016). *General comment No. 4, Article 24: Right to inclusive education* (CRPD/C/GC/4).

бодова, од којих најмање по шест бодова из психолошких, педагошких и методичких дисциплина и шест бодова праксе у установи, у складу са европским системом преноса бодова.

Законска регулатива дефинише бар три начина за остваривање ових услова. Први начин јесте кроз основне и мастер студије на матичном факултету, у које је интегрисано образовање из психолошких, педагошких и методичких дисциплина у минималном износу који прописује Закон. Други начин јесте завршетком основних и мастер студија на матичном факултету и уписом на програм учења током читавог живота⁷⁸ кроз који полазник стиче неопходна знања из психолошких, педагошких и методичких дисциплина. Трећи начин јесте уписом на мастер програме за образовање наставника, по завршетку основних и/или мастер студија на матичном факултету.

Осигурање квалитета високошколских програма спроводи се на националном нивоу, првенствено кроз процес акредитације студијских програма⁷⁹. Међутим, стандарди за акредитацију студијских програма постављају опште одреднице квалитета које не успевају на адекватан начин да процене специфичне карактеристике релевантне за образовање наставника.

Додатни извор тешкоћа представљају програми образовања током читавог живота кроз које (будући) васпитачи, наставници и стручни сарадници стичу образовање из педагошких, психолошких и методичких дисциплина. Ове програме реализују високошколске установе „ван оквира студијских програма за које су добиле дозволу за рад“ (чл. 111⁸⁰). С обзиром да изостаје било какав механизам контроле, ови програми се разликују у погледу структуре, садржаја, трајања, али и цене коштања. Што се компетенција високошколских наставника за инклузивно образовање тиче, за сада не постоје истраживања која се баве овом темом у Републици Србији.

Током 2015. и 2016. године тематска радна група за образовање наставника формирана у оквиру учешћа Србије у Отвореном методу координације у образовању Европске уније припремила је предлог допуне стандарда за акредитацију студијских програма првог и другог нивоа високог образовања за поље Образовање наставника. У 2019. години МПНТР је оформило Радну групу за унапређење иницијалног образовања васпитача и наставника која ради на развијању стандарда квалификација васпитача и наставника, ослањајући се и на наведене допуне стандарда.

УНИЦЕФ је у сарадњи са МПНТР и Истраживачком станицом Петница иницирао три консултативне радионице намењене високошколским наставницима који су укључени у програме наставничког образовања. Радионице су засноване на модулима за инклузивно образовање које је развила Регионална канцеларија УНИЦЕФ-а у сарадњи са Универзитетом за образовање наставника из Цириха. Ово уједно представља и први искорак ка изградњи Мреже високошколских наставника за подршку инклузивном образовању.

На плану увођења наставника приправника у посао, њиховог лиценцирања и напредовања у звању у извештајном периоду није било промена. Систем менторства за настав-

⁷⁸ Закон о високом образовању. *Службени гласник РС*, бр. 88/2017, 27/2018, чл. 111.

⁷⁹ Правилник о стандардима и поступку за акредитацију студијских програма. *Службени гласник РС*, бр. 88/2017.

⁸⁰ Закон о високом образовању. *Службени гласник РС*, бр. 88/2017, 27/2018.

нике приправнике је адекватно уређен, али подршка његовој ефективној имплементацији није била међу приоритетима образовне политике у извештајном периоду⁸¹.

Стручно усавршавање запослених у образовању

Стандарди компетенција васпитача и њиховог професионалног развоја су усвојени. Предлог документа је иницијално припремљен у ЗУОВ-у, а његова финализација је спроводена кроз пројекат Пилотирање нацрта Основа програма предшколског васпитања и образовања (МПНТР, ЗУОВ, Институт за педагогију и УНИЦЕФ). Стандарди компетенција наставника (2011) и директора установа образовања и васпитања (2013) нису мењани у извештајном периоду.

Облици стручног усавршавања, програми и начин организовања стручног усавршавања и друга питања од значаја за развој система сталног стручног усавршавања су ближе дефинисана Правилником о сталном стручном усавршавању и напредовању у звања наставника, васпитача и стручних сарадника⁸². Број сати стручног усавршавања које наставници треба да остваре у току пет година износи 100 бодова, од чега најмање 80 бодова из одобрених програма стручног усавршавања (чл. 23). Од 2016. године све више се користе онлајн обуке у стручном усавршавању, а новим Правилником из 2017. године⁸³ вебинар је препознат као облик стручног усавршавања (чл. 6).

Акредитовани програми су организовани у 18 области, од којих су за тему овог извештаја најзначајније области — Деца/ученици којима је потребна додатна подршка у образовању и Образовање и васпитање на језицима националних мањина. У периоду од 2006/07. године, када је систем стручног усавршавања постављен, до 2017/18. укупан број програма повећан је за нешто више од пет пута, слично важи и за програме из области рада са децом којој је потребна додатна подршка у образовању (График 19). Програме из ове области је у 2015/16. години похађало 7.379 (8,71%) запослених у образовању, а у 2016/17. — 8.719 (9,96%).⁸⁴ Број програма који се односе на образовање и васпитање на језицима националних мањина, се пак у претходних 10 година није значајније мењао.

Значајну одредницу при планирању стручног усавршавања представљају и приоритетне области које дефинише министар за период од три године. Ово је посебно значајно имајући у виду да је инклузивно образовање од почетка примене система стручног усавршавања било дефинисано као један од приоритета⁸⁵. У периоду од 2015. до 2017. године, око трећине наставника који су у овом периоду похађали програме стручног усавршавања, су бирали програме релевантне за област инклузивног образовања (График 20).

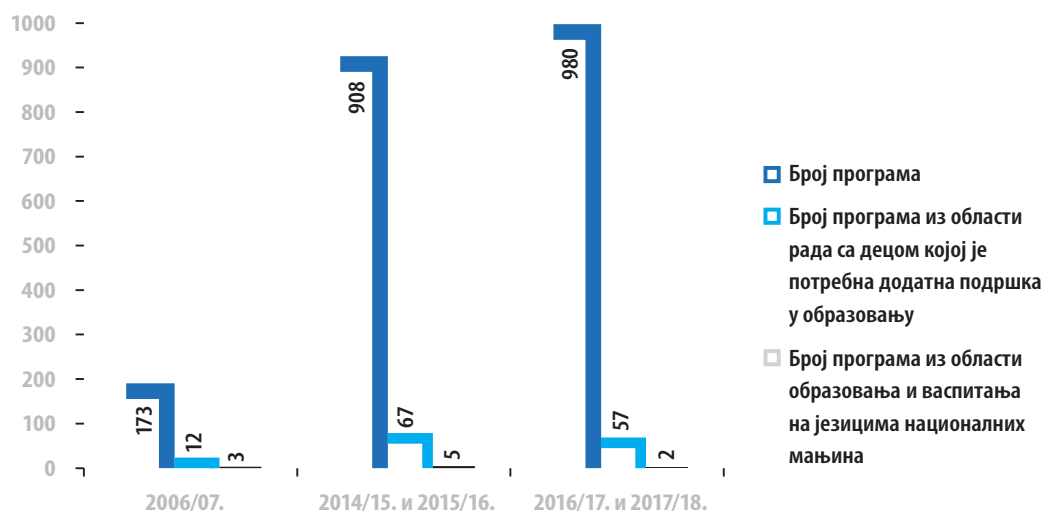
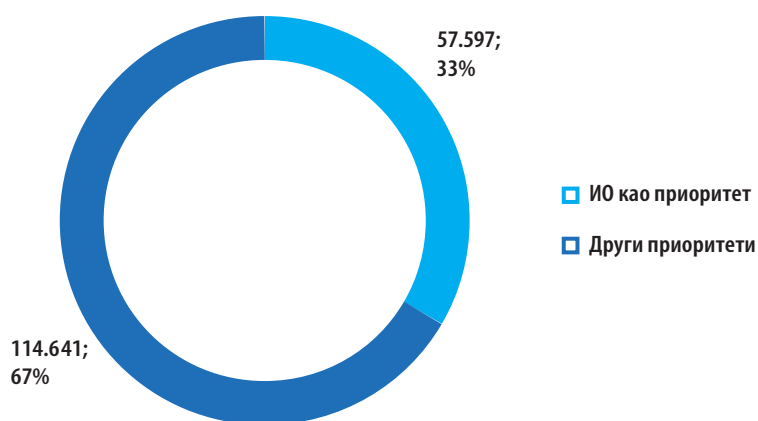
⁸¹ МПНТР (2018). *Извештај о реализацији Акционог плана за Стратегију развоја образовања до 2020. године*.

⁸² Правилник о сталном стручном усавршавању и напредовању у звања наставника, васпитача и стручних сарадника. *Службени гласник РС*, бр. 81/2017 и 48/2018.

⁸³ Исто.

⁸⁴ Подаци о стручном усавршавању су за потребе припреме извештаја добијени од ЗУОВ-а, уз подршку Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије.

⁸⁵ За школску 2015/16. то су приоритети 7. Превенција дискриминације и 8. Инклузија деце и ученика са сметњама у развоју и из друштвено-маргинализованих група, а у школској 2016/17. приоритети 1. Индивидуализовани приступ у раду са децом, ученицима и полазницима коришћењем различитих метода и облика рада у реализацији наставног предмета и/или области и 4. Стварање толерантне и недискриминативне средине за учење и развој сваког појединца, заштита од насиља, злостављања, занемаривања и дискриминације.

График 19. Број програма стручног усавршавања од 2006. до 2018. године**График 20.** Број наставника који су похађали програме стручног усавршавања у зависности од приоритета

Са циљем јачања компетенција за инклузивно образовање запослених у образовању акредитоване су и реализоване обуке које се налазе на листи обука од јавног интереса, и то:

- ➔ Обука „Наставници/васпитачи као носиоци квалитетног образовања за сву децу” — 300 саветника спољних сарадника, 150 запослених у предшколским установама и 120 стручних сарадника основних и средњих школа.
- ➔ Обука наставника за рад са децом/ ученицима са сметњама вида и пружање подршке током описмењавања на Брајевом писму — 14 учитеља који у одељењу имају ученике који користе Брајево писмо.
- ➔ Обука за планирање, спровођење и праћење мера за спречавање осипања — 250 учесника из 50 основних школа које су у 2018. години ангаживале педагошке асистенте.

Упркос изузетно развијеној понуди акредитованих обука, наставници као најкорисније облике професионалне подршке процењују подршку унутар школе (консултације са стручним сарадницима, колегама, директором), док је корисност стручних скупова, обука и семинара, али и приручника ниско оцењена⁸⁶. Ови налази сугеришу на потребу јачања професионалних заједница учења унутар школа, али и између школа, које ће моћи да одговоре на практичне изазове праксе и специфичне изазове са којима се сваки појединачни наставник суочава користећи моделе хоризонталног учења који су у претходном периоду развијени кроз активности у оквиру пројеката Мреже подршке инклузивном образовању.

Педагошки асистенти су уведени у систем образовања 2009. године са циљем да пруже додатну подршку деци и ученицима у складу са њиховим потребама, али истовремено да подрже установу у прилагођавању образовним потребама деце којима је потребна додатна подршка и њиховим породицама. Исте године радно место педагошког асистента је уведено у класификацију занимања Републичког завода за статистику и обезбеђено је финансирање њихових зарада из републичког буџета⁸⁷.

Током 2018. године реализован је Конкурс за избор педагошких асистената, на основу којег је 50 нових педагошких асистената рапореджено у основне школе са великим бројем деце из осетљивих друштвених група. Укупно је ангажовањем нових педагошких асистената обухваћено око 6.000 ученика из ромских породица, деце која живе у под-стандардним насељима и преко 1.100 ученика који се образују по ИОП-у. У образовном систему тренутно је ангажовано 261 ПА, 40 у предшколским установама, док су остали ангажовани у основним школама, сви су сертификовани кроз акредитоване модуле у оквиру Центра за целоживотно учење у Крагујевцу⁸⁸.

Ко су педагошки асистенти у Србији?⁸⁹

„Просечан” педагошки асистент има између 31 и 40 година, преко пет година радног искуства на овој позицији, чешће је женског пола (101 жена наспрам 74 мушкарца), има средњу стручну спрему (45%) и углавном зна ромски језик (135).

Најмлађи педагошки асистент има 20, а најстарији 58 година. Без радног искуства је седам педагошких асистената, док се 31 (18%) педагошки асистент налази на овој позицији од 7 до 13 година.

Образовна структура педагошких асистената је различита: 26% њих има завршен трећи степен стручне спреме, нешто мање од половине (45%) их је са четворогодишњом средњом школом, а мање од једне трећине (28%) има више или факултетско образовање.

ЗОСОВ дефинише улогу ПА у пружању помоћи и додатне подршке групи деце и ученика у установи, у складу са њиховим потребама и помоћи запосленима у циљу унапређи-

⁸⁶ Институт за психологију, УНИЦЕФ, Фонд за отворено друштво (2015). *Истраживање стања инклузивног образовања у Републици Србији*. Необјављени истраживачки извештај.

⁸⁷ Миливојевић, З. (2015). *Анализа правног оквира и актуелног стањуса и праксе педагошких асистената*. Београд: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије.

⁸⁸ Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС (2018). *Извештај о реализацији Акционог плана за спровођење Стратегије развоја образовања до 2020. године*.

⁸⁹ Исто.

вања њиховог рада. ПА у свом раду остварује сарадњу са родитељима, односно другим законским заступницима, органима јединице локалне самоуправе, надлежним установама, организацијама и удружењима (чл. 136). Анализа законодавног оквира упућује на прилично амбивалентну улогу ПА. С једне стране, ЗОСОВ⁹⁰ предвиђа да ПА могу бити равноправни чланови тима за пружање додатне подршке детету/ученику (чл. 76), док се, с друге стране, нестабилност и нејасност положаја ПА у колективу одржава кроз дефинисање њиховог радног ангажмана као ангажмана на одређено време до 12 месеци (чл. 151). Додатно, иако ЗОСОВ предвиђа учешће ПА у раду стручних органа школе/предшколске установе, ускраћено му/јој право одлучивања (чл. 130). Правилник о програму обуке за педагошког асистента⁹¹ дефинише услове за конкурисање за похађање програма обуке, као и структуру и садржај обуке и услове за реализаторе обуке.

Педагошки асистенти су препознати и у оквиру Стратегије за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. године, истовремено и као област интервенције на коју је потребно усмерити активности у наредном периоду, али и као значајан механизам подршке промоцији и примени Стратегије.

Резултати анализа и истраживања указују да је пракса ПА превазишла постојеће прописе. Имајући то у виду, МПНТР припрема подзаконски акт који ће уредити опис послова ПА, развој мреже педагошких асистената и дефинисати инструменте за праћење резултата рада ПА.

Значајну подршку у процесу унапређења положаја и функционалности мреже педагошких асистената свакако може пружити Асоцијација педагошких асистената Србије (АПАС) која је основана крајем 2014. године уз подршку УНИЦЕФ-а као струковно удружење са циљем обезбеђивања активнијег учешћа ПА у процесима развоја образовне и социјалне инклузије.

Упркос значајном напретку у погледу професионализације педагошких асистената, као релативно новог механизма у нашем образовном систему, постоје и изазови у реализацији ове мере^{92,93,94}:

- ➔ недовољан број педагошких асистената у односу на потребе система,
- ➔ недефинисан радни статус и могућности за напредовање,
- ➔ недовољно јасно дефинисане улоге и послови педагошких асистената,
- ➔ недовољно развијен систем професионалног усавршавања педагошких асистената.

⁹⁰ Закон о основама система образовања и васпитања. *Службени гласник РС*, бр. 88/2017 и 27/2018.

⁹¹ Правилник о програму обуке за педагошког асистента. *Службени гласник РС*, бр. 107/2012.

⁹² Миливојевић, З. (2015). *Анализа њравној оквира и актиуелној ситишуса и њправе његајошких асистиенаиша*. Београд: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије.

⁹³ Friedman, E., Pavlović Babić, D., Simić, N. (2016). *Inclusive Education in Serbia: Policies, Practice, and Recommendations*. Belgrade: World Bank.

⁹⁴ Институт за психологију, УНИЦЕФ, Фонд за отворено друштво (2015). *Извештај о ситиању инклузивној образовања у Републици Србији*. Необјављени истраживачки извештај.

Закључак

У извештајном периоду, уз подршку УНИЦЕФ-а и Швајцарске агенције за развој и сарадњу у оквиру Министарства просвете успостављен је институционални механизам за планирање, координацију и праћење инклузивног образовања на националном нивоу.

На локалном нивоу подржано је јачање капацитета новоуспостављених механизма, као што су ИРКови, али и образовних установа кроз развој и реализацију акредитованих програма обуке, као и развијање механизма хоризонталне размене и менторске подршке кроз Мрежу подршке инклузивном образовању. Повећан је број педагошких асистената и подржано њихово стручно усавршавање.

Перспективе даљег развоја инклузивног образовања

- Обезбеђивање континуитета у раду Заједничког тела надлежног за праћење и координацију рада ИРК-ова.
- Осигурање одрживости институционалних капацитета за иницирање, координацију и праћење развоја инклузивног образовања на националном нивоу кроз рад Групе за образовање мањина, социјалну инклузију и заштиту од насиља и дискриминације.
- Дефинисање стандарда за акредитацију високошколских програма за образовање васпитача, наставника, стручних сарадника и директора у циљу унапређивања њиховог иницијалног образовања за инклузивно образовање.
- Институционализовање Мреже подршке ИО именовањем чланова Мреже за саветнике спољне сараднике.
- Дефинисање механизма и обезбеђивање услова који ће подстаћи хоризонталну размену знања и искуства унутар установа, као и између установа.
- Дефинисање критеријума за одређивање потребе за људским ресурсима која ће узимати у обзир не само број одељења, већ и услове у школи и у заједници, омогућавајући на тај начин праведност и квалитет у обезбеђивању додатне подршке деци и ученицима.
- Разматрање могућности повећања броја стручних сарадника у складу са потребама установа, како би се обезбедио одржив развој инклузивног образовања.
- Разматрање могућности обезбеђивања одговарајућег броја педагошких асистената у складу са потребама установа и дефинисање радно-правног статуса, тако да гарантује одрживост и стабилност ове мере подршке.
- Унапређивање капацитета запослених у локалним самоуправама, ИРК и институцијама на локалу за бављење питањима образовне и социјалне инклузије и успостављање система сарадње и координације између различитих сектора на локалном нивоу, пре свега између запослених у систему социјалне заштите, локалне самоуправе и образовних институција.

НАЦИОНАЛНИ ИЗВЕШТАЈ
О ИНКЛУЗИВНОМ
ОБРАЗОВАЊУ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

МЕХАНИЗМИ И МЕРЕ ДОДАТНЕ ПОДРШКЕ КОЈИ ДОПРИНОСЕ УКЉУЧИВАЊУ И КВАЛИТЕТУ УЧЕШЋА ДЕЦЕ/УЧЕНИКА

Развој законске регулативе пратио је и развој различитих механизма подршке образовању деце и ученика из осетљивих група које су имале и различите циљеве: укључивање у образовање, редовно похађање и учешће у образовању.

Табела 7. Преглед мера подршке образовању деце и ученика из осетљивих група

Подршка укључивању у образовање	Подршка редовном похађању	Подршка учешћу
➔ Обавезно похађање припремног предшколског програма ➔ Приоритет за упис у предшколску установу ➔ Диверсификација програма ПВО ➔ Безусловни упис у основну школу ➔ Прилагођавање завршног испита ➔ Прилагођавање пријемног испита ➔ Афирмативне мере за упис у средњу школу и на факултет ➔ Подршка транзицији деце и ученика између нивоа образовања ➔ Приступачност објеката	➔ Накнада трошкова боравка у предшколској установи ➔ Бесплатан превоз ➔ Бесплатан смештај и исхрана ➔ Бесплатни и прилагођени уџбеници ➔ Ученички кредити и стипендије ➔ Педагошки асистенти	➔ Индивидуализација и ИОП ➔ Настава на даљину ➔ Настава код куће ➔ Настава за ученике на дужем кућном и болничком лечењу ➔ Допунска настава ➔ Партиципација родитеља ➔ Употреба асистивне технологије ➔ Сарадња између школа за ученике са сметњама у развоју и установа редовног образовања и васпитања

Подршка укључивању у образовање

Приоритет за упис у предшколску установу имају деца из осетљивих група (ЗПВО, чл. 13)⁹⁵, при чему је Правилником о ближим условима за утврђивање приоритета за упис деце у предшколску установу⁹⁶ дефинисано ко се сматра децом из осетљивих група.

Припремни предшколски програм је обавезан у трајању од четири сата дневно/пет дана у недељи, током девет месеци у години пред полазак у школу и бесплатан за сву децу. Иако је обухват ППП у Србији скоро универзалан (98,2% у 2017/18.), подаци указују да су управо деца из осетљивих група изван образовног система. Према подацима из 2014. године, обухват ППП деце ромске националности је био свега 62,9%, док деца из ромске заједнице која живе у условима сиромаштва у још мањој мери похађају припремни предшколски програм (46,6%)⁹⁷.

С обзиром на низак обухват програмима предшколског васпитања и образовања који нису обавезни, у претходном периоду реализовани су значајни кораци у превазилажењу ових баријера.

У периоду од 2014. до 2018. године реализоване су две фазе пројекта „Вртићи без граница“ у сарадњи МПНТР, УНИЦЕФ-а и ЦИП — Центра за интерактивну педагогију: „Вртићи без граница 2 — квалитетно инклузивно предшколско васпитање и образовање“⁹⁸ (2014–2016) и „Вртићи без граница 3 — подршка унапређивању система друштвене бриге о деци и предшколског васпитања и образовања на локалном нивоу“ (2017–2018). У оквиру пројекта „Вртићи без граница 2“ адаптирано је и опремљено 11 нових простора у 10 локалних самоуправа, отворено је 20 васпитних група са 436 деце у полудневним програмима (5x4 сата). Укупни обухват деце различитим посебним и специјализованим програмима износи 888 деце, од тога 78% деце која припадају некој од категорија осетљивости или истовремено више категорија⁹⁹. Општи циљ пројекта „Вртићи без граница 3“ био је истраживање остваривих модалитета већег обухвата деце квалитетним краћим програмима у урбаним срединама¹⁰⁰. Пројекат је обезбедио адаптацију, опремање намештајем и дидактичким средствима 10 простора у три предшколске установе у Београду и Зрењанину и омогућио укључивање више од 600 деце узраста од 3 до 5,5 година у 27 различитих полудневних и краћих програма¹⁰¹.

⁹⁵ Закон о предшколском васпитању и образовању. *Службени гласник РС*, бр. 18/2010 и 101/2017.

⁹⁶ Правилник о ближим условима за утврђивање приоритета за упис деце у предшколску установу. *Службени гласник РС*, бр. 44/2011.

⁹⁷ *Истраживање вишеструких показатеља жена и деце у Србији 2014. и Истраживање вишеструких показатеља појачаја жена и деце у ромским насељима у Србији 2014*, Републички завод за статистику и УНИЦЕФ, 2014.

⁹⁸ Пројектом је адаптирано и опремљено 11 нових простора у 10 локалних самоуправа, отворено је 20 васпитних група са 436 деце у полудневним програмима. Укупно је у различите посебне и специјализоване програме укључено 888 деце, од тога 78% деце која припадају некој од категорија осетљивости или истовремено више категорија.

⁹⁹ МПНТР (2018). *Извештај о реализацији Акционог плана за спровођење истраживања развоја образовања до 2020. године*.

¹⁰⁰ Као резултат овог пројекта опремљено је 10 простора, креирано 27 различитих програма и укључено 544 деце узраста 3 до 5,5 година. Такође организоване су онлајн и непосредне обуке, а 279 практичара је учествовало у хоризонталним разменама и учењу.

¹⁰¹ МПНТР (2019). *Годишњи извештај о реализацији Акционог плана за спровођење истраживања развоја образовања до 2020. године: Извештај за 2018. годину*.

МПНТР је покренуло пројекат „Инклузивно предшколско васпитање и образовање у Србији” који се финансира из зајма Међународне банке за обнову и развој (у укупном износу од 47 милиона евра). Општи циљ пројекта је унапређивање доступности, квалитета и праведности предшколског васпитања и образовања, нарочито за децу из осетљивих друштвених група. Планирано је између осталог, да се кроз пројекат обезбеди око 17.000 нових места за децу узраста од 3 до 5,5 година у новим, реновираним или пренамењеним објектима у минимум 30 градова и општина у Републици Србији. Грантови за најмање 30 општина ће допринети да се најосетљивијим и економски најугроженијим породицама и њиховој деци омогући приступ програмима и услугама у заједници (у оквиру ресора здравља, образовања, социјалне заштите), намењеним деци и родитељима. Неки од очекиваних резултата пројекта су: Обухват деце узраста од 3 до 5,5 година (посебно деце из осетљивих друштвених група) повећан са садашњих 52% на 62%; Повећан број деце корисника новчане социјалне помоћи узраста од 3 до 5,5 година која су уписана у предшколске програме бесплатно (4.000.000,00 евра током 4 године опредељено за ову намену); Повећана видљивост вредности и значаја друштвене подршке деци раног узраста.

У периоду од 2016. до 2018. године МПНТР и УНИЦЕФ су инцирали, а ИЗИ ВеликиМали реализовали пројекат „Подршка унапређивању квалитета васпитно-образовног рада са децом са сметњама у развоју”. Као део пројекта развијен је и Оквир модела за укључивање деце са сметњама у развоју у систем предшколског васпитања и образовања. Оквир модела је током 2018. године у сарадњи УНИЦЕФ-а и Института за педагогију и андрагогију Филозофског факултета пилотиран у три предшколске установе. Инспиративне праксе документоване током пилот студије преточене су у публикацију „Водич за укључивање деце са сметњама у развоју у систем предшколског васпитања и образовања”.

У претходном периоду се на повећању обухвата радило и кроз успостављање **посебних програма јавно-приватног партнерства**, који подразумевају укључивања приватних вртића у систем субвенција у одређеним градовима. У односу на 2014/15. годину када је у систему ПВО било 192.005 деце, у 2017/18. години је тај број за 10% већи и износи 212.719. Већи обухват се делом може приписати повећаном упису у приватне установе, у које је уписано скоро 14.000 деце више него у 2015. Већи обухват је забележен и у државним установама у које је уписано око 7.000 деце више него у 2015. години. И поред тога, подаци за 2017/18. годину показују да је на нивоу целе земље уписано 11.067 деце преко норматива, а 7.887 деце није уписано због попуњености капацитета.

Нови Закон о финансијској подршци породици са децом¹⁰² значајно је унапредио подршку укључивању деце из осетљивих друштвених група у систем ПВО кроз **накнаду трошкова боравка у предшколској установи** за децу корисника новчане социјалне помоћи, децу без родитељског старања и децу са сметњама у развоју и инвалидитетом. Такође, овим законом је регулисано регреси-

У 2017/18. години предшколске установе је похађало 19.080 (8,97%) деце чији родитељи су ослобођени обавезе плаћања боравка у ПУ.

(Извор: РЗС)

¹⁰² Закон о финансијској подршци породици са децом. *Службени гласник РС*, бр. 113/2017 и 50/2018.

рање трошкова боравка у ПУ деце из материјално угрожених породица, као и деце без родитељског старања, деце са сметњама у развоју и деце са инвалидитетом која нису остварила право на накнадну трошкова боравка, у зависности од материјалног положаја породице. Начин и услове регресирања трошкова утврђује надлежни орган јединице локалне самоуправе. Међутим, ова врста подршке се односи само на децу која су обухваћена системом ПВО.

ЗОСОВ дефинише да се у буџету јединице локалне самоуправе обезбеђују средства за остваривање делатности предшколског васпитања и образовања (полудневни и целодневни боравак, исхрана, нега и превентивна заштита деце предшколског узраста) у висини до 80% од економске цене по детету (чл. 189). Од обавеза плаћања изузимају се деца без родитељског старања, деца са сметњама у развоју и инвалидитетом и деца из материјално угрожених породица, у складу са прописима којима се уређује финансијска подршка породици са децом (ЗПВО, чл. 50). Обавезни ППП је бесплатан за сву децу у трајању од четири сата дневно/пет дана у недељи, током девет месеци у години пред полазак у школу. Овај програм преко градова/општина финансира се директним трансфером из републичког буџета. За децу која програм похађају у целодневном трајању, родитељи доплаћују на месечном нивоу део који излази из оквира републичког финансирања, прерачуном установе према долазности.

СРОС 2020 препознаје **диверсификацију програма ПВО** као искорак ка унапређивању квалитета и инклузивности васпитно-образовног рада, ширењу разноврсности понуде програма, облика рада и услуга и повећању обухвата деце. Пратећи стратешке циљеве, законске измене из 2017. године (ЗОСОВ и ЗПВО) промовишу простор који предшколским установама стоји на располагању да остварују различите облике и програме предшколског васпитања и образовања. У претходном периоду, кроз обезбеђивање средстава за опремање и адаптацију доступних простора на локалу, стручно усавршавање запослених и хоризонталну размену национални ниво је континуирано пружао подршку ПУ/ЈЛС за развијање различитих полудневних и краћих програма, а током 2018. године сачињен је нацрт правилника којим ће се ближе уредити остваривање различитих програма и облика, других облика рада и услуга које остварује предшколска установа¹⁰³. Ипак, у пракси кратки висококвалитетни диверсификовани програми предшколског васпитања и образовања још увек нису заживели (Табела 8).

МПНТР је у сарадњи са УНИЦЕФ-ом и другим партнерима 2015. године покренуло кампању за упис деце из осетљивих друштвених група у обавезно образовање. Кампања подразумева штампање флајера и постера на ромском и српском језику, комуникацију са предшколским установама и другим установама укљученим у бригу о деци и породици на локалу, формирање локалних тимова, израду и реализацију планова акција, размену искустава између локалних заједница у којима је обухват потпун и оних у којима није. У свим овим активностима настоји се да се подстакну предшколске установе да у својим локалним заједницама промовишу значај раног укључивања у предшколско васпитање и образовање, посебно на узрасту од 3–5,5 година, и да повећавају број васпитних група у којима се реализују краћи квалитетни предшколски програми у складу

¹⁰³ МПНТР (2019). *Годишњи извештај о реализацији Акционог плана за спровођење стратегије развоја образовања до 2020. године: Извештај за 2018. годину*.

са потребама породице, као и да проналазе начине да подрже редовност похађања. Годишњим планом рада установе су обавезане да, као приоритетни задатак, предвиде и оперативно разраде активности установе на повећању уписа деце из осетљивих група у ППП и основну школу.

Табела 8. Број деце обухваћене програмима различитог трајања

(Извор: РЗС)

Дужина трајања програма	Број деце	Удео деце
Програм који траје 9 до 12 сати	139.834	65,74
Програм који траје до 6 сати	8.094	3,80
Програм који траје до 6 сати дневно до 3 пута недељно	398	0,19
Програм вишедневног трајања дуже од 24 часа	48	0,02
ППП који траје 4 сата дневно	31.312	14,72
ППП у целодневном трајању	33.033	15,53
Укупно	212.719	100,00

За повећање обухвата деце из осетљивих група, посебно су значајне законске одредбе којима је прописана **обавеза основне школе да упише свако дете, дете које нема потребна документа или дете старије од седам и по година.**

На крају основног образовања сви ученици полажу завршни испит. Овај испит, поред сертификационе функције, има и селекциону функцију, с обзиром да су резултати на завршном испиту један од параметара на основу ког се ученици рангирају за упис у средњу школу. За ученике којима је потребна додатна подршка врши се **прилагођавање завршног испита**, у складу са врстом потребне додатне подршке (ЗООВ, чл. 74). Додатно, у складу са прописима којима се регулишу права ученика на образовање, ученици имају могућност да изаберу језик на ком ће полагати завршни испит. По правилу, ученици се опредељују за испит на матерњем језику, односно за језик на коме су похађали наставу. То значи да ученици решавају тест из одговарајућег матерњег језика, а на истом језику решавају тест из математике и комбиновани тест¹⁰⁴.

Група за социјалну инклузију и Група за предшколско васпитање и образовање МПНТР у сарадњи са УНИЦЕФ-ом, РЕФ-ом, Асоцијацијом педагошких асистената и другим партнерима припремили су штампани промотивно-информативни материјал за родитеље који садржи информације у вези са процедурама уписа, значају похађања припремног предшколског програма и основне школе и њиховој обавезности. Флајери и постери су штампани на српском и ромском језику.

¹⁰⁴ МПНТР (2018). *Извештај о реализацији Акционог плана за Стратегију развоја образовања до 2020. године.*

Правилником о упису у средњу школу, заокружио се процес системског уређивања уписа ученика у средњу школу и детаљније су одређене **афирмативне мере** за припаднике ромске националне мањине и полазнике који су завршили програм основног образовања одраслих, који се остварује по моделу функционалног основног образовања одраслих (ФООО). Афирмативне мере при упису у средњу школу за остале осетљиве групе су ближе дефинисане Стручним упутством за спровођење уписа ученика у средњу школу.

Од системског увођења афирмативних мера уписа у средње школе (2005/06) закључно са школском 2018/19. годином уписано је 8.324 ученика (од тога 55% девојчица). Више од 65% уписаних путем афирмативне мере, а који су корисници стипендија и имају менторску подршку завршавају средњошколско образовање. Праћењем примене Програма афирмативне мере за упис ученика ромске националности под повољнијим условима у средње школе утврђено је да је у школској 2018/19. години путем афирмативне мере уписано 2.220 ученика ромске националности (56% су ромске девојчице), што је 6,7 пута више него у 2014/15. школској години (330 ученика).

(Годишњи извештај о реализацији АП за СРОС 2020 за 2018. годину)

У претходном периоду посебна пажња је посвећена **подршци транзицији** деце/ученика између различитих нивоа образовања или образовних окружења¹⁰⁵. Почевши од 2017. године Дечија фондација Песталоци и Центар за образовне политике, уз подршку МПНТР реализују пројекат „Заједно ка средњој школи — Подршка деци из осетљивих група у преласку у средњу школу”. Циљ пројекта је да допринесе повећању броја ученика из осетљивих група који настављају образовање на средњошколском нивоу кроз оснаживање основних школа да обезбеде подстицајно окружење за учење и спроведу активности које подстичу и мотивишу ученике и ученице из осетљивих група да упишу средњу школу. Истовремено, у току је рад на припреми водича за подршку транзицији ученика на ком заједнички раде УНИЦЕФ и МПНТР.

Од 2015. године примењује се Правилник о техничким стандардима планирања, пројектовања и изградње објеката¹⁰⁶ којима се у новоизграђеним објектима осигурава несметано кретање и приступ објектима особа са инвалидитетом, деце и старих особа, и на основу којег се унапређује приступачност постојећих објеката. Међутим, приступачност објеката установа образовања и васпитања је и даље на ниском нивоу. „У већини ЈЛС нису приступачне све установе, нити сви објекти установа. Тамо где је приступачност обезбеђена то је учињено на најосновније начине и кроз измене и адаптације спољног дела објекта, док је унутрашњост објекта и даље по правилу неприступачна деци са инвалидитетом. Често се неприступачност унутрашњости објекта „решава” организовањем наставе у одређеном делу школе (приземље), те се на тај начин деца, ученици и одрасли прилагођавају простору, а не простор њиховим потребама. Скоро једна трећи-

¹⁰⁵ Добро осмишљена и подржана транзиција, истовремено представља подршку учешћу детета/ученика у процесу образовања.

¹⁰⁶ Правилник о техничким стандардима планирања, пројектовања и изградње објеката, којима се осигурава несметано кретање и приступ особа са инвалидитетом, деци и старим особама. *Службени гласник РС*, бр. 22/2015.

на ЈЛС није обезбедила приступачност у основним школама на својој територији, а скоро половина ЈЛС није обезбедила приступачне предшколске установе и средње школе.”¹⁰⁷

Подршка редовном похађању образовања

Законска регулатива деци и ученицима из осетљивих група, у зависности од нивоа образовања обезбеђује различите мере подршке редовном похађању наставе, какве су бесплатан превоз, бесплатна исхрана, стипендије и кредити, и бесплатни уџбеници.

ЗОСОВ (чл. 89) дефинише да се у буџету јединице локалне самоуправе обезбеђују средства за **превоз** деце и њихових пратилаца ради похађања ППП на удаљености већој од два километра, **превоз, смештај и исхрана** деце са сметњама у развоју и инвалидитетом и њихових пратилаца, без обзира на удаљеност места становања од предшколске установе. Законски није дефинисана мера превоза деце из других осетљивих група која похађају предшколске програме који нису обавезни. Припремање хране за децу чије здравствено стање захтева специфичну исхрану, или пак која из верских разлога не конзумирају неке намирнице, зависиће од могућности установе да им изађе у сусрет. Уколико установа није у могућности да припреми посебне оброке, може омогућити родитељима да обезбеђују храну за своје дете¹⁰⁸.

На нивоу основног образовања, ЗООВ дефинише да ученик јавне школе може бесплатно да користи књиге, школски материјал, превоз исхрану, као и смештај када је то потребно, у складу са законом (ЗООВ, чл. 4). Право на **бесплатан превоз** имају ученици који живе на удаљености већој од четири километра од седишта школе, ученици који похађају школу на територији друге јединице локалне самоуправе, ако је та школа на удаљености већој од четири километра и најближа је месту пребивалишта ученика, као и ученици са сметњама у развоју и инвалидитетом без обзира на удаљеност места становања од школе (ЗООВ, чл. 69). ЗООВ оставља могућности школи да користи различите изворе финансирања за обезбеђивање исхране. Тако, основна школа у договору са јединицом локалне самоуправе и донаторима може да обезбеди за све ученике бесплатну исхрану у целини или делимично. Истовремено, школа је у обавези да средства за виши квалитет образовања које остварује приоритетно користи за исхрану и помоћ ученицима (ЗООВ, чл. 68). Када говоримо о прилагођавању исхране, школа у складу са својим могућностима организује и исхрану ученика са посебним нутритивним потребама. Дакле, на нивоу обавезног образовања, право на бесплатан превоз, смештај и исхрану је углавном гарантовано за ученике са сметњама у развоју и

¹⁰⁷ Заштитник грађана (2018). *Посебан извештај Заштитника грађана: Инклузивно образовање — Услуге додатне подршке деци и ученицима у образовању*. Београд: Заштитник грађана.

¹⁰⁸ Правилник о ближим условима и начину остваривања исхране деце у предшколској установи. *Службени гласник РС*, бр. 39/2018.

инвалидитетом, али не и за ученике из других осетљивих група. Тако се у Стратегији о социјалном укључивању Рома и Ромкиња наводи да основно образовање није ни доступно, ни економски приступачно за ученике ромске националности¹⁰⁹.

Што се тиче ученика средњих школа, они ученици који су први пут уписани у одређени разред у текућој школској години, чије се школовање финансира из буџета Републике Србије и који имају држављанство Републике Србије, држављанство државе у региону или страном држављанство могу да остварују права из области ученичког стандарда према **Закону о ученичком и студентском стандарду**¹¹⁰ (чл. 4). То су следећа права — **право на смештај, исхрану и васпитни рад; ученички кредит и стипендију; стипендију за изузетно надарене ученике; одмор и опоравак; културне, уметничке, спортске и рекреативне активности и информисање** (чл. 3). Ученици из осетљивих друштвених група (материјално угрожене породице, деца без родитељског старања, једнородитељске породице, ромска национална мањина, лица са инвалидитетом, лица са хроничним болестима, лица чији су родитељи нестали или су киднаповани на територији Косова и Метохије и на територији република бивше СФРЈ, избеглице и расељена лица, повратници по споразуму о реадмисији и депортовани ученици и студенти и др.) остварују ова права применом блажих критеријума, које у складу са овлашћењима из овог закона прописује министар надлежан за послове образовања (чл. 4, став 5). Такође, ученик ком је потребна додатна подршка остварује право на васпитни рад, односно смештај у установу ученичког стандарда, уз уважавање његових потреба (чл. 4, став 6). Правилником о смештају и исхрани ученика и студената¹¹¹ прописује се да дом ученика у оквиру својих смештајних капацитета наменски опредељује до 10% капацитета за смештај ученика из осетљивих друштвених група (чл. 30). Законским оквиром није дефинисана подршка за ученике средњих школа у виду превоза.

Крајем 2017. године, измењен је Правилник о ученичким и студентским кредитима и стипендијама¹¹², у циљу утврђивања блажих критеријума за ученике без родитељског старања, ученике са инвалидитетом и ученике припаднике ромске националне мањине. За ученике из осетљивих група утврђује се посебна ранг листа, чиме су повећане шансе ових ученика за добијање стипендије.

Нови Закон о уџбеницима¹¹³ ступио је на снагу 14.4.2018. Новим Законом дефинисано је да је „прилагођени уџбеник претходно по закону одобрени уџбеник, који је прилагођен образовним потребама ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом“, чиме је предупређено развијање „посебних“ уџбеника за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом. Законом је прописана и могућност доношења одлуке о финансирању односно суфинансирању набавке и/или припреме, доделе и набавке уџбеника, приручника

¹⁰⁹ Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. *Службени гласник РС*, бр. 26/2016.

¹¹⁰ Закон о ученичком и студентском стандарду. *Службени гласник РС*, бр. 18/2010, 55/2013 и 27/2018 — др. закон.

¹¹¹ Правилник о смештају и исхрани ученика и студената. *Службени гласник РС*, бр. 36/2010 и 55/2012.

¹¹² Правилник о ученичким и студентским кредитима и стипендијама, *Службени гласник РС*, бр. 46/10, 47/11, 56/12, 75/13 и 111/17.

¹¹³ Закон о уџбеницима. *Службени гласник РС*, бр. 27/2018.

и наставних материјала за ученике и полазнике из социјално и материјално угрожених породица, као и за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом. На основу ових одредби, Влада је за 2016/2017. и 2017/2018. годину донела одлуке о финансирању набавке уџбеника средствима буџета Републике Србије. Новим пројектом МПНТР, под називом „Набавка уџбеника и других наставних средстава за ученике основних школа” проширена је листа ученика којима се уџбеници набављају из републичког буџета. Осим социјално угрожених ученика (примаоци новчане социјалне помоћи), одлуком су обухваћени и ученици са сметњама у развоју и инвалидитетом, који основно образовање стичу према ИОП-у, као и ученици који су у породици треће и свако наредно рођено дете уколико су остала деца у систему школовања.

Из перспективе ромских ученика, измене у начину стипендирања су овај вид подршке учиниле доступнијим ромским ученицима — у школској 2018/2019. години додељено је 544 стипендија, што је 3 пута више него 2015/16. године (176 стипендија). Приметно је да се континуирано већи број стипендија додељује девојчицама, увек преко 60%, што је посебно значајно ако имамо у виду ниже учешће ромских ученица у средњем образовању у односу на ромске дечаке.

Поред стипендија додељених преко Конкурса за доделу ученичких стипендија ученицима средњих школа, МПНТР је у сарадњи са међународним организацијама, а кроз ИПА 2012 — ТАРИ пројекат у школској 2015/2016. и 2016/2017. години доделило укупно 1.020 стипендија ромским ученицима од првог до четвртог разреда средњих школа који имају просечан школски успех од 2,5 до 3,5, од којих је 67% девојчица. МПНТР је даље, са Ромским образовним фондом, по завршеном конкурс на који су имали право пријаве средњошколци ромске националности са просеком 2,5–3,5, одобрило 500 стипендија за школску 2017/18. годину, а 67% њих додељено је ромским девојчицама. Обезбеђена је и менторска подршка (201 ментор), током 2015/16, 2016/17. и 2017/18. године. Један од резултата стипендирања средњошколаца уз подршку наставника-ментора је било смањивање осипања ученика на 7% (са иницијалних 50% пре примене програма)¹¹⁴. Стипендирање ће се надаље наставити кроз пројекат ИПА 2014 — „Запошљивост младих и активна инклузија”¹¹⁵.

(Годишњи извештај о реализацији АП за СРОС 2020 за 2018. годину)

У школској 2018/2019. години, на територији Републике Србије право на бесплатне уџбенике остварило око 84.000 ученика, са укупно око 830.000 уџбеника, што представља значајно повећање у односу на 2016/17. када је бесплатне уџбенике добило око 45.000 ученика. Исте године новим уџбеницима су опремљене и школске библиотеке, које тако имају на располагању одређен број уџбеничких комплекта које могу да уступе ученицима на коришћење.

Значајне мере су реализоване и у погледу обезбеђивања доступности уџбеника на језицима националних мањина. Наиме, МПНТР је са циљем прибављања недостајућих уџбеника на језицима националних мањина које реализују целокупну наставу на матерњем језику 2016. године потписало Меморандуме о сарадњи у области штампања

¹¹⁴ МПНТР (2018). *Извештај о реализацији Акционог плана за Стратегију развоја образовања до 2020. године*.

¹¹⁵ ИПА 2014 — „Запошљивост младих и активна инклузија” — <http://europa.rs/files/ipa-2014/IPA%202014%20AD%20Youth%20Employability%20Active%20Inclusion%2006042016%20TC.pdf>

У складу са Правилником о прилагођавању садржаја и/или формата уџбеника којим су регулисани ближи услови у погледу поступка припремања, одобравања, издавања и финансирања прилагођених уџбеника и уџбеничког комплета током школске 2017/18. године прилагођено је 6.948 уџбеничких јединица, од чега 642 на Брајевом писму, 866 са увећаним фонтом, 4.515 у електронском формату и 925 у звучном формату. Прилагођене бесплатне уџбенике су добила 674 ученика.

недостајућих уџбеника на језику и писму националне мањине са Заводом за уџбенике и осам националних савета националних мањина (албанске, бошњачке, словачке, хрватске, бугарске, мађарске, румунске и русинске националне мањине). Овим Меморандумима планирано је штампање 184 уџбеника, а до краја 2018. године од овог броја одштампано је 115 уџбеника. Укупан број уџбеника на језику националне мањине је у школској 2018/19. години 1.705 уџбеника, а сви су

доступни ученицима, како на језицима на којима се одвија целокупна настава, тако и уџбеници за изборне програме на језику националне мањине. За *Ромски језик са елементима националне културе* штампани су уџбеници за прва четири разреда основне школе.¹¹⁶

Педагошки асистенти су уведени у систем образовања са циљем да пруже додатну подршку деци и ученицима у складу са њиховим потребама, али истовремено да подрже установу у прилагођавању образовним потребама деце којима је потребна додатна подршка и њиховим породицама. Ефекти рада ПА су најчешће препознати у области унапређивања академских постигнућа ученика, али у области уписа у школу и редовности похађања наставе, што је везано са смањеном стопом осипања из образовног система. Учесници у образовном систему, препознају и да је учешће ПА имало значајан позитиван утицај у медијацији односа вршњака према ученицима којима је потребна додатна подршка, али и у погледу информисања родитеља о различитим аспектима школског живота¹¹⁷. ПА имају значајну улогу у успостављању сарадње између породице и образовне установе, подстицању препознавања значаја образовања, али и у развоју анти-дискриминационих пракси према деци/ученицима ромске националности и њиховим родитељима у образовном окружењу¹¹⁸.

У образовном систему је тренутно анагажовано 261 ПА, од чега се 229 ПА финансира из буџета РС, а 32 из буџета ЈЛС. У основним школама је ангажовано 221 ПА, док је 40 ПА у предшколским установама. Такође, Министарство ради на припреми подзаконског акта који ће уредити опис послова ПА, развој мреже педагошких асистената и дефинисати инструменте за праћење резултата рада ПА.

¹¹⁶ МПНТР (2019). *Годишњи извештај о реализацији Акционог плана за спровођење стратегије развоја образовања до 2020. године: Извештај за 2018. годину*.

¹¹⁷ Friedman, E., Pavlović Babić, D., Simić, N. (2016). *Inclusive Education in Serbia: Policies, Practice, and Recommendations*. Belgrade: World Bank.

¹¹⁸ Dauite, C., Kovacs Cerovic, T. (2017). *Dynamic storytelling: social transformation role of Pedagogical Assistants in Serbia*. Belgrade: Institute of Pedagogy.

Наставници (2,29) и директори (2,49¹¹⁹) сарадњу са ПА доминантно оцењују као позитивну, описујући допринос ПА првенствено у подршци учењу деце из осетљивих група, као и у успостављању сарадње са родитељима. Истовремено, већина родитеља који су имали прилику да сарађују са ПА исказује задовољство квалитетом сарадње. Што се улоге ПА тиче, родитељи најчешће наводе да је ПА био ангажован приликом уписа њиховог детета у школу, као и током праћења и подршке његовом/њеном напредовању. Међутим, значајно је напоменути да је ово податак добијен на узорку од 117 родитеља чија деца похађају школе у којима су ангажовани ПА, али да је само 20 од ових родитеља (17,1%) навело да су родитељи деце којима је потребна додатна подршка, што упућује да су у великом броју активности педагошки асистенти били подршка и широј групи родитеља, информишући их о упису, пратећи редовност похађања наставе ученика, информишући родитеље о напредовању њихове деце, али и позивајући родитеље на родитељске састанке.

(Институт за психологију, УНИЦЕФ и Фонд за отворено друштво, 2015)¹²⁰

Иако постоји изграђен систем мера подршке редовном похађању образовања, може се закључити да су ове мере у различитом степену доступне деци/ученицима из различитих осетљивих група. Поред тога, не постоји систем праћења ефеката ових мера на редовност похађања образовања и ученичка постигнућа.

Подршка учешћу у образовању

Инклузивност образовног система је тесно повезана са општим квалитетом образовања. Како је степен партиципације деце и ученика у образовном процесу један од кључних индикатора квалитета образовања, посебно су значајне мере подршке учешћу деце из осетљивих група у процесу образовања.

Једна од мера подршке учешћу у образовању деце и ученика из осетљивих група јесте **индивидуализација и индивидуални образовни план** (ИОП). Према ЗОСОВ (чл. 76), детету, ученику и одраслом коме је услед социјалне ускраћености, сметњи у развоју, инвалидитета, тешкоћа у учењу, ризика од раног напуштања школовања и других разлога потребна додатна подршка у образовању и васпитању, установа обезбеђује отклањање физичких и комуникацијских препрека, прилагођавање начина остваривања школског програма и израду, доношење и остваривање ИОП-а.

Васпитачи, наставници и стручни сарадници су у обавези да континуирано прате развој и напредовање детета. Уколико васпитач/наставник или стручни сарадник уоче да дете не постиже очекиване исходе образовања и васпитања или их надмашује, развијају педагошки профил детета који представља основу за планирање додатне подршке. На основу педагошког профила се планира, а затим и примењује индивидуализовани начин рада. Уколико индивидуализовани приступ није довео до остваривања очекиваних резултата, уз саглас-

¹¹⁹ Коришћена је тростепена скала задовољства сарадњом.

¹²⁰ Институт за психологију, УНИЦЕФ, Фонд за отворено друштво (2015). *Истраживање сјаја инклузивног образовања у Републици Србији*. Необјављени истраживачки извештај.

ност родитеља приступа се изради индивидуалног образовног плана по прилагођеном програму (ИОП1). Ако се примена ИОП1 не покаже као ефективан алат, уз сагласност родитеља и ИРК-а, приступа се изради индивидуалног образовног плана по измењеном програму (ИОП2). Израда, спровођење и вредновање ИОП-а је ближе уређено правилником. Током 2017. године је припремљен, а 2018. ступио на снагу нови Правилник о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање¹²¹.

Према ЗООВ (чл. 31), број ученика једног одељења умањује се за два по ученику који се образује по ИОП-у 1, односно за три по ученику који се образује по ИОП-у 2. Овакав начин финансирања образовања ученика који се образују по ИОП-у, води ризику да ће за ученике бити покренута израда ИОП-а чак и у ситуацијама када то није неопходно, како би се обезбедило функционисање одељења и задржала радна места запослених¹²². С друге стране, забележени су случајеви у којима за ученика није израђен ИОП, иако постоји потреба за додатном подршком, како би се избегла додатна администрација и процедуре које прате процес израде, примене и вредновања ИОП-а¹²³.

Секундарна анализа података из четири обухватне националне студије о образовању, које су укључиле укупно 10.332 учесника из различитих интересних група, је дала сличне резултате. Већина школа никада (8%) или понекад (72%) мења педагошки профил приликом ревизије ИОП-а, што отвара питање начина на који се прати напредовање детета, и начина на који се то праћење интегрише у планирање подршке. С друге стране, наставници релативно високо оцењују своје компетенције за израду, примену и вредновање ИОП-а (у просеку 69,6% остварености компетенција), док само 24,2% наставника изјављује да су упознати са законском регулативом у области инклузивног образовања.

(Ковач Церовић, Јовановић и Павловић Бабић, 2016)¹²⁴

Још један изазов у примени ИОП-а јесте изградња партнерског односа између школе и родитеља и тимски рад на планирању и пружању подршке. Истраживање Мреже подршке инклузивном образовању¹²⁵ указује да је родитељ наведен као члан тима само у случају 51,3% ИОП-а. Школе често као тешкоћу наводе да родитељи одбијају да дају

¹²¹ Правилник о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање. *Службени гласник РС*, бр. 74/2018.

¹²² Jovanović, O., Kovač Cerović, T., Milovanovitch, M. (2018, September). *Education integrity as a barrier to inclusion: evidence from Armenia, Kazakhstan, Serbia and Ukraine*. Paper presented at ECER 2018 Inclusion and Exclusion, Resources for Educational Research?, Bolzano, Italy.

¹²³ AAM Consulting & Expanzio Consulting (2016). *Formative evaluation of implementation of inclusive practices in the Education System in Serbia* (2009–2014). Belgrade: UNICEF Serbia.

¹²⁴ Kovač Cerović, T., Jovanović, O., Pavlović Babić D. (2016). Individual education plan as an agent of inclusiveness of the educational system in Serbia: different perspectives, achievements and new dilemmas. *Psihologija*, 49(4), 431–445.

¹²⁵ Мрежа за подршку инклузивном образовању и УНИЦЕФ (2017). *Анализа квалитета индивидуалних образовних планова примењиваних у основним и средњим школама током 2015/16. школске године*. Необјављен истраживачки извештај.

сагласност за израду ИОП-а. Неки од разлога због којих родитељи не дају сагласност на израду ИОП-а су: низак ниво информисаности о ИОП-у, повезивање ИОП-а са специјалним школама, очекивање да ће дете бити обележено, стид родитеља што се њихово дете разликује од друге деце, забринутост да ће дете бити изоловано и одбачено од средине, страх да ће дете бити дискриминисано, као и низак ниво поверења између родитеља и школе¹²⁶.

С обзиром да за сада не постоји истраживање усмерено на процењивање непосредних ефеката употребе ИОП-а, ослонићемо се на перцепцију релевантних актера. Тако, 89,2% родитеља ученика који се образују по ИОП-у извештавају о напредовању њихове деце у редовним основним школама, док школе извештавају да 70% ученика који се образују по ИОП-у оствари напредак између две ревизије ИОП-а. Највеће ефекте примене ИОП-а запослени у школама виде у интеграцији ученика у вршњачку групу, редовности похађања наставе и сензитизацији других ученика¹²⁷.

На узорку од 462 одељења и 9.761 ученика показало се да присуство ученика који се образују по ИОП-у нема систематски ефекат (ни позитиван, ни негативан) на академска постигнућа ученика типичног развоја. Наиме, просечно постигнуће на завршном испиту у одељењима која похађају ученици који се школују према ИОП-у је 36,16 поена, док је просечан резултат одељења истих школа у којима ниједан ученик не похађа наставу према ИОП-у 36,04, што није статистички значајна разлика. Овај налаз указује да су страхови различитих актера у образовању да ће се присуство ученика којима је потребна додатна подршка негативно одразити на академска постигнућа осталих ученика у одељењу неоправдани.

(Јовановић, Плазинић, Богдановић, Вушуровић Лазаревић, 2016)

Претходно наведени изазови, указују на потребу за подизањем стручних компетенција наставника за примену ИОП-а у партнерству са родитељима, а у циљу постизања оптималних исхода за дете/ученика.

За ученике основне школе законски је дефинисана могућност **наставе код куће** и **наставе на даљину**, а за ученике средње школе **настава на даљину**. О настави на даљину школа одлучује на основу кадровских, просторних и материјално-техничких услова потребних за овај вид образовања и васпитања. (ЗООВ, чл. 14; ЗООВ, чл. 38а; ЗСОВ, чл. 27). Иако су ови облици наставе препознати као подршка учешћу у образовању ученика из осетљивих група неопходно је нагласити да настава код куће, настава на даљину, **настава на болничком лечењу**, уз контролу квалитета, посебно за ученике који су хоспитализовани, или су изван система образовања, или им је из неких других разлога отежано редовно похађање школе може бити само привремени компензаторни механизам.

Још један потенцијални механизам подршке учешћу ученика из осетљивих група који је већ укључен у законодавну регулативу представља допунска настава. Ово је механизам чије финансирање је стабилно дефинисано, с обзиром да допунска настава улази

¹²⁶ Национална организација особа са инвалидитетом Србије (2017). *Ситуациона анализа: Положај деце са смењима у развоју и инвалидитетом у Републици Србији*. Београд: НООИС.

¹²⁷ Институт за психологију, УНИЦЕФ, Фонд за отворено друштво (2015). *Истраживање стања инклузивног образовања у Републици Србији*. Необјављен истраживачки извештај.

у норму непосредног рада наставника (ЗОСОВ, чл. 159). Школе су дужне да у школски програм укључе програм допунске и додатне наставе у случају основних школа (ЗООВ, чл. 27), или програм допунске, додатне и припремне наставе у случају средњих школа (ЗСОВ; чл. 11).

Иако већина ученика и родитеља допунску наставу процењује као корисну, родитељи деце из осетљивих група је процењују као мање корисну, а родитељи ученика ниског социоекономског статуса чешће извештавају да имају утисак да њихово дете не напредује на допунској настави. Једно од објашњења може бити у неприлагођености допунске наставе потребама ученика који је похађају. Наиме, ученици извештавају да се допунска настава не разликује битно од редовне наставе, што доводи у питање њену компензаторну функцију¹²⁸. Имајући у виду наведене мањкавости, у оквиру пројекта „Спречавање осипања ученика из образовног система Републике Србије“ који су у сарадњи реализовали Центар за образовне политике, УНИЦЕФ и МПНТР, развијен је модел за системску подршку допунској настави. Као резултат рада на моделу настао је приручник „Како до квалитетне допунске наставе — ослонци за унапређење и примери добре праксе“.

Као додатна подршка равноправном учешћу деце из осетљивих група у образовању препозната је набавка и **употреба асистивних технологија** (АТ) и употреба прилагођених наставних средстава, као и обука ученика и наставника за коришћење средстава АТ. Оснивање ресурсних центара за АТ би омогућили стручну подршку деци, родитељима и запосленима у образовању за адекватан избор и употребу АТ. ЗОСОВ (чл. 54) дефинише да установа може да стекне статус ресурсног центра за асистивне технологије у образовању и васпитању ради пружања подршке деци, ученицима и одраслима. ЗОСОВ описујући обавезе ресурсног центра наводи да врше процену потребе и утврђује врсту АТ за дете, ученика и одраслог; врши набавку, одржавање и поправку средстава АТ; обучава кориснике за употребу АТ; омогућава и помаже размену средстава АТ између корисника; информиса интерресорну комисију и друге заинтересоване установе, органе и организације о доступним и савременим АТ; успоставља и координира мрежу стручњака за подршку примени АТ.¹²⁹

На основу анализе расположивих капацитета у области АТ¹³⁰, предлог изнет у Студији о доступности стручне подршке и знања у области асистивних технологија у образовном систему у Србији је да се крене са фазним успостављањем мреже ресурсних центара за АТ, која би пратила динамику развоја капацитета за инклузивни приступ образовању у читавом образовном систему. Предстоји рад на правилнику који треба да дефинише ближе услове за стицање статуса ресурсног центра, организовања рада и престанка важења статуса.

¹²⁸ Институт за психологију, УНИЦЕФ, Фонд за отворено друштво (2015). *Истраживање стања инклузивног образовања у Републици Србији*. Необјављен истраживачки извештај.

¹²⁹ Изменама и допунама ЗОСОВ-а из фебруара 2019. године, чл. 54. измењен је и гласи: Установа може да стекне статус ресурсног центра (у даљем тексту: ресурсни центар) за пружање стручне подршке деци, ученицима и одраслима са сметњама у развоју и инвалидитетом, њиховим породицама и другим образовним и васпитним установама. Ресурсни центар пружа и стручну подршку приликом избора, примене и набавке асистивне технологије у образовању и васпитању и прати нове правце развоја подршке деци, ученицима и одраслима са сметњама у развоју и инвалидитетом. Одлуку о додели статуса ресурсног центра доноси министар. Ближе услове за стицање статуса ресурсног центра, организовања рада и престанка важења статуса прописује министар, уз сагласност министра надлежног за послове локалне самоуправе, министра надлежног за послове здравља и министра надлежног за послове социјалне заштите.“

¹³⁰ Богдановић, А., Разић-Илић, Д. (2016). *Студија о доступности стручне подршке и знања у области асистивних технологија у образовном систему у Србији*. Београд: МПНТР и СИПРУ.

Са циљем да информације о доступној АТ, као и о сврси коришћења одређене АТ учине доступним широј јавности, МПНТР и УНИЦЕФ су у сарадњи припремили и објавили онлајн Каталог асистивне технологије¹³¹. Каталог садржи преглед средстава и уређаја АТ, њихове основне карактеристике и сврху.

УНИЦЕФ и МПНТР су у сарадњи са Иницијативом за инклузију ВеликиМали успоставили **инфо-линију за родитеље**, а ову услугу је, по завршетку пројекта, наставила да реализује Група за социјалну инклузију. Циљ успостављања инфо-линије је да се родитељи деце са сметњама у развоју информишу, упуте и оснаже у вези са остваривањем права на образовање своје деце.

У периоду од јануара до октобра 2016. године примљено је 170 позива преко инфо-линије за родитеље. Највише су се јављали родитељи деце која су основно-школског узраста (67 породица — 71%), затим родитељи деце предшколског узраста (20 породица — 21%) и седморо родитеља деце која су средњошколског узраста (7%). Најчешћа питања због којих су се породице обратиле Инфо линији односила су се на: 1) услугу личног пратиоца (право на услугу, начин обезбеђивања услуге и финансирање); 2) упис ученика са инвалидитетом или сметњама у развоју у средњу школу/афирмативне мере; 3) механизам жалбе у случајевима када родитељ није задовољан подршком коју дете добија у школи.

(ИЗИ ВеликиМали, 2016)

Поред тога, са циљем да се подржи **изградња партнерског односа између наставника и родитеља**, у сарадњи МПНТР, Фондације за отворено друштво и УНИЦЕФ-а, основана је Национална асоцијација родитеља и наставника Србије (НАРНС), која покреће питања од значаја за подршку ученицима из осетљивих група. Такође, ЗОСОВ прописује могућност оснивања локалних савета родитеља, које чине представници савета родитеља, свих установа с подручја општине, односно градске општине (чл. 121). Између осталог, локални савети родитеља су препознати као потенцијални партнери у унапређивању инклузивног образовања кроз праћење и разматрање могућности за унапређивање једнаког приступа, доступности и могућности образовања и васпитања, као и кроз спречавања социјалне искључености деце и ученика из осетљивих група.

НАРНС има за циљ да омогући: развој партнерства, културе уважавања и сарадње између родитеља, просветних радника и школа; изградњу капацитета родитеља и просветних радника за сарадњу и учешће у раду различитих механизма — школских клубова родитеља и наставника, савета родитеља, школских одбора и других; креирање платформе за дискусију која окупља и оријентише родитеље и просветне раднике, као и друге значајне актере — стручњаке, доносиоце одлука и друге; укључивање родитеља и просветних радника у развој образовних политика и мера; промоцију и подршку процесу децентрализације образовања — јачање веза између породице, школе и локалне заједнице.

(Трећи национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва, 2018)

Трансформација школа за ученике са сметњама у развоју и успостављање професионалне **сарадње између школа за ученике са сметњама у развоју и установа редовног образовања и васпитања** представља један од изазова инклузивног образовања. Према ЗОСОВ, школа за ученике са сметњама у развоју, као и школа која има

¹³¹ Лазор, М. (2017). *Каталог асистивне технологије*. Београд: МПНТР и УНИЦЕФ.

ученике са сметњама у развоју, може да пружа додатну подршку у образовању деце, ученика и одраслих са сметњама у развоју.

Правилник о критеријумима и стандардима пружања додатне подршке у образовању деце, ученика и одраслих са сметњама у развоју и инвалидитетом у васпитној групи, односно другој школи и породици¹³² ближе уређује начин пружања додатне подршке од стране школе за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, као и установе која има децу и ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом. Правилник је задржао основна решења о успостављању сарадње школа за ученика са сметњама у развоју и редовних школа из Стручног упутства¹³³ које је било на снази до септембра 2018. године те при остваривању ове врсте подршке предност даје запосленима из школа за ученике са сметњама у развоју.

Кључне баријере у сарадњи између редовних школа и школа за ученике са сметњама у развоју јесу: чест изостанак интеграције подршке која долази од дефектолога и подршке коју пружа редовна школа — у нешто више од половине случајева, дефектолози нису упознати са ИОП-ом, а ређе нису ни заинтересовани да се упознају са његовим садржајем. Истовремено, и наставницима и дефектолозима недостају компетенције да додатну подршку ученику integriшу у активности за вршњачку групу. Истраживање указује и да потребе редовних школа често премашују капацитете школа за ученике са сметњама у развоју. С друге стране, део школа за ученике са сметњама у развоју је започео трансформацију ка ресурс центрима, те су у школама запослени дефектолози који су са пуном нормом ангажовани у пружању додатне подршке редовним школама.

(Центар за образовне политике и Фонд за отворено друштво, 2018)¹³⁴

Током 2018. године МПНТР и СИПРУ су припремили и предлог Акционог плана за унапређивање образовно-васпитног рада у школама за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом за период 2018–2020. Општи циљ Акционог плана представља развој у правцу остваривања једнаких могућности деце са сметњама у развоју и особа са инвалидитетом. Специфични циљеви су: 1) рационализација и оптимизација установа за образовање деце, ученика и одраслих са сметњама у развоју и инвалидитетом, 2) стварање услова за пружање додатне подршке у образовању и васпитању деце, ученика и одраслих са сметњама у развоју и инвалидитетом и формирање ресурсних центара и 3) унапређење прописа у области рада предшколских установа и школа за ученике са сметњама у развоју¹³⁵.

¹³² Правилник о критеријумима и стандардима пружања додатне подршке у образовању деце, ученика и одраслих са сметњама у развоју и инвалидитетом у васпитној групи, односно другој школи и породици. Службени гласник РС, бр. 70/2018.

¹³³ МПНТР (2017). *Стручно упутство о начину пружања годишње подршке у образовању од стране запослених у школама за ученике са сметњама у развоју за школску 2017/18. годину*.

¹³⁴ Центар за образовне политике и Фондација за отворено друштво (2018). *Процена сарадње дефектолога и специјалних школа у пружању годишње образовне подршке ученицима специјалних школа*. Необјављен истраживачки извештај.

¹³⁵ МПНТР (2019). *Годишњи извештај о реализацији Акционог плана за спровођење стратегије развоја образовања до 2020. године: Извештај за 2018. годину*.

У наредном периоду, на нивоу образовне политике, потребно је дефинисати дугорочну визију развоја школа за ученике са сметњама у развоју, а последично и стандарде компетенција запослених у овим школама, који ће бити потребни како би изнели нову или трансформисану улогу у образовном систему.

Подршка учешћу у образовању на локалном нивоу

Мада највећи број представника локалних самоуправа које су биле укључене у истраживање наводи да у великој мери остварују подршку деци из угрожених категорија и добро планирају и користе ребаланс буџета за ове намене, подаци показују да се највише остварују мере подршке које су дуги низ година у надлежности ЛС (превоз, бесплатне рекреативне активности, бесплатни уџбеници), као и мере које су прописане законом (ЗОСОВ, Закон о социјалној заштити, Закон о финансијског подршци породица са децом). Основ за финансирање ових мера, као и других мера из домена социјалне заштите, дефинисан је Одлуком о социјалној заштити на локалном нивоу. Са друге стране представници ЈЛС ређе су упознати са мерама које су предвиђене Правилником о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци. Због тога се један број мера који се најдиректније односи на пружање подршке деци са инвалидитетом и сметњама у развоју (асистивне технологије, прилагођавање наставних средстава, унапређење приступачности објеката) ретко реализује на нивоу ЈЛС. Слично је и са мерама подршке за децу из ромских и социо-економски депривираних породица (подршка за превазилажење језичке баријере за децу којој српски није матерњи језик, исхрана, одећа и обућа, екскурзије, рекреативна настава и сл.).

ИРК често препоручује мере подршке за децу за које процењују да је могуће остварити, а не мере које у потпуности одговарају индивидуалним потребама деце. Такође, велики број ИРК нема повратне информације о томе које мере подршке су остварене и да ли су препоручене мере биле најефективније за дете.

Одлука о социјалној заштити не препознаје све мере подршке које су дефинисане Правилником о додатној подршци за дете а које предлаже ИРК. Са друге стране, основ за финансирање додатне подршке за дете јесте мишљење ИРК. Како би се остварила ова права локална самоуправа доноси Одлуку о финансирању подршке за свако појединачно дете уколико права нису дефинисана Одлуком о социјалној заштити. У највећем броју случајева оваква подршка није унапред планирана у буџету па се остварује из буџетских резерви или из ребаланса буџета.

Закључак

Преглед мера додатне подршке детету/ученику указује да се овај аспект инклузивног образовања континуирано развија и прилагођава кроз измене у начину на који се реализују постојеће мере подршке, али и кроз увођење нових мера. Међутим, често недостају механизми за праћење ефеката ових мера, што отежава закључивање о њиховој ефективности.

Увођење обавезног и бесплатног припремног предшколског програма је значајно повећало обухват деце од 5,5 до 6,5 година, али и даље значајан број деце, посебно деце из осетљивих група није обухваћено предшколским васпитањем и образовањем на млађим узрастима.

Значајан искорак је направљен дефинисањем афирмативних мера за упис у средњу школу. Међутим, у циљу постизања далекосежних ефеката потребно је даље радити на повећању доступности већ испробаних мера подршке редовном похађању средње школе (нпр. стипендије, менторство...).

Што се тиче других нивоа образовања, мере подршке редовном похађању су углавном усмерене на ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом, најчешће не обухватајући друге осетљиве групе. Највећи напредак у извештајном периоду у погледу подршке редовном похађању је направљен у обезбеђивању бесплатних и прилагођених уџбеника.

Резултати истраживања о квалитету ИОП-а, али и податак да је само 24,2% наставника упознато са законском регулативом која се односи на инклузивно образовање, сугеришу да је потребно обезбедити непосреднију подршку за унапређивање професионалних компетенција запослених у образовању за индивидуализацију и диференцијацију наставе. Такође, подаци о недовољној искоришћености допунске наставе као механизма за подршку ученицима из осетљивих група, сугеришу да је потребно мењати концепцију допунске наставе, од интервентне ка превентивној функцији, и од фронталне ка настави која излази у сусрет потребама и различитостима међу ученицима. Са циљем успешнијег коришћења постојећих ресурса покренуте су активности усмерене на изградњу партнерског односа између васпитно-образовних и образовно-васпитних установа и родитеља, изградњу ресурс центара за АТ, као и на успостављање професионалне сарадње између школа за ученике са сметњама у развоју и редовних школа.

Иако је процес трансформације улоге школа за ученике са сметњама у развоју започео, у наредном периоду на националном нивоу је потребно дефинисати дугорочну визију и смернице за развој овог дела образовног система, тако да се обезбеди прогресивна реализација инклузивног образовања.

Перспективе даљег развоја инклузивног образовања

- Обезбеђивање просторних и људских капацитета за повећање обухвата предшколским васпитањем и образовањем.
- Развијање активности које се односе на повећање обухвата, спречавање осипања и транзицију деце из осетљивих друштвених група у сарадњи образовних установа и ЈЛС.
- Израда студије изводљивости увођења обавезног и бесплатног средњег образовања и васпитања.
- Проширивање услуге бесплатног превоза и на ученике средњих школа из осетљивих група.
- Обезбеђивање већег обухвата запослених квалитетним програмима стручног усавршавања усмерених на подизање компетенција за индивидуализацију и диференцијацију наставе.
- Припремање стратегије за трансформацију школа за ученике са сметњама у развоју.
- Обезбеђивање веће укључености родитеља у развој и промовисање инклузивног образовања кроз родитељска удружења, општинске савете родитеља и Националну асоцијацију родитеља и наставника Србије.

**НАЦИОНАЛНИ ИЗВЕШТАЈ
О ИНКЛУЗИВНОМ
ОБРАЗОВАЊУ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**

ПРИКУПЉАЊЕ ПОДАТАКА, ПРАЋЕЊЕ И ИЗВЕШТАВАЊЕ О ИНКЛУЗИВНОМ ОБРАЗОВАЊУ

Од увођења инклузивног образовања у Србији било је више покушаја да се уреди систем за прикупљање података, праћење и извештавање, као основ за сагледавање стања и креирање мера и механизма за унапређење образовне и социјалне инклузије осетљивих група деце.

Праћење и извештавање о инклузивном образовању на нивоу образовног система

Стратегија развоја образовања у Републици Србији до 2020. године¹³⁶ препознаје као значајну област развој и употребу образовне статистике и информационог система у образовању. Како се наводи у СРОС, у овом сегменту образовног система постоје бројни недостаци — „од проблема с индикаторима, прикупљањем и контролом квалитета прикупљених података, преко избора методологије која се примењује, неадекватног извлачења закључака из расположивих података, до мањка координације између различитих институција које прикупљају податке у земљи и неусаглашености с европским начинима вођења образовне статистике.“ Као одговор на ове недостатке, СРОС издваја осам приоритетних мера: 1) успостављење функционалног јединственог информационог система, 2) омогућавање праћења генерације деце/ученика кроз образовни систем, 3) вођење евиденције и прикупљање података на начин који омогућава целовите, али и анализе за одређене групе деце/ученика, 4) анагажовање одговарајућег броја квалификованих људи који се у баве вођењем образовне статистике и потребним анализама

¹³⁶ Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године. Службени гласник РС, бр. 107/12.

у РЗС и МП; 5) дефинисање међусобних односа институција које воде образовну статистику и усаглашавање методологије рачунања и праћења одабраних индикатора с међународним стандардима; 6) дефинисање система статистичких показатеља који су неопходни за праћење реализације усвојених стратешких документа и образовне политике у земљи; 7) развијање система индикатора у образовању на такав начин да омогућава међународне компарације; 8) усаглашавање информационих система у просвети и референтним државним органима.

Законом о основама система образовања и васпитања¹³⁷ дефинисана је надлежност министарства задуженог за послове просвете да планира и прати различите аспекте развоја система образовања и васпитања на основу релевантних података, истраживања, анализа и вредновања образовања. Међутим, начин на који ће се пратити инклузивност система, као и у односу на које индикаторе још увек је недовољно концептуално, институционално и законски разрађена област. Наведено за резултат има фрагментисано праћење активности и резултата у области инклузивног образовања.

Значајан корак ка унапређивању процеса праћења и вредновања инклузивног образовања јесте успостављање Јединственог информационог система просвете (ЈИСП). Успостављање ЈИСП-а је предуслов за унапређивање процеса планирања и реализације мера у образовању, као и за праћење остварености стратешких циљева и међународних обавеза. Такође, стратешким оквиром се дефинише неопходност успостављања система праћења и евалуације како би се пратила укљученост избегличке популације и интерно расељених лица у образовни систем (Национална стратегија за решавање питања избеглица и интерно расељених лица¹³⁸) и праћење укључености ромских ученика (Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025.¹³⁹).

У протеклом периоду развијан је информациони система просвете и науке „Доситеј“, у оквиру ког је успостављен регистар установа и регистар запослених, док се ради на успостављању регистра деце, ученика и одраслих. Међутим, пред новим информационим системом стоје значајни изазови, између осталог и обезбеђивање благовременог и тачног уноса и одржавање базе података установе, с обзиром на то да квалитет и ажурност образовне статистике на свим нивоима зависи од квалитета и ажурности прикупљених података на нивоу установе.

Највећа новина у информационом систему просвете је увођење јединственог образовног броја (ЈОБ). То је број који прати његовог носиоца кроз све нивое формалног образовања и васпитања и представља кључ за повезивање свих података о детету, ученику и одраслом у информационом систему. Увођење ЈОБ-а ће омогућити прикупљање поузданијих података о образовном систему, укључујући и положај осетљивих група. Различита питања у вези ЈОБ-а биће прописана у одговарајућем подзаконском акту¹⁴⁰.

¹³⁷ Закон о основама система образовања и васпитања. *Службени гласник РС*, бр. 88/2017 и 27/2018, чл. 30.

¹³⁸ Национална стратегија за решавање питања избеглица и интерно расељених лица. *Службени гласник РС*, бр. 62/2015.

¹³⁹ Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. *Службени гласник РС*, бр. 26/2016.

¹⁴⁰ МПНТР (2018). *Извештај о реализацији Акционог плана за спровођење Стратегије развоја образовања до 2020.*

Успостављен је и део ЈИСП-а који се односи на електронски дневник (есДневник). Пројекат имплементације есДневника почео је пилот пројектом у школској 2017/2018. години, а настављен је главним пројектом у школској 2018/2019. години. Пилот пројекат је започео у 60, а завршио у више од 500 основних и средњих школа. Циљ пројекта електронског дневника је објективније и ефикасније вођење евиденције о образовно-васпитном раду ученика.

Спровођење активности предвиђених стратешким оквиром подразумева прикупљање дезагрегираних података који се односе на различите осетљиве групе. Образовни систем Републике Србије при дефинисању ученика којима је потребна додатна подршка најчешће се ослања на ОЕЦД шему, која разликује ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом (А), ученике са тешкоћама у учењу (Б) и ученике који потичу, односно живе у социјално нестимулативној средини (Ц)¹⁴¹. Међутим, ова дефиниција није још увек у потпуности примењена у начину на који се администрирају, агрегирају и анализирају подаци о деци и ученицима у образовању.

Посебан изазов представља начин праћења обухвата и квалитета образовања деце и ученика ромске националности, имајући у виду, с једне стране, да изјашњавање о националној припадности није обавезно, а да, са друге стране, постоји изражен ризик од стигматизације¹⁴².

Истовремено, унутар система образовања не постоји координација, подаци се прикупљају у различите сврхе, са различитом методологијом и у различитим периодима школске године. Покушаји да се повежу различите базе података за исту школску годину су указали на низак квалитет података, чак и на нивоу броја ученика.

Са циљем да омогући конвергенцију бројних база података о образовању или активностима у образовању, као и да истовремено понуди скуп индикатора квалитета инклузивног образовања на нивоу школе, локалне самоуправе и на националном нивоу, током 2014. године кроз сарадњу Института за психологију, УНИЦЕФ-а и Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва развијен је Оквир за праћење стања инклу-

У истраживању у ком је учествовало 28 редовних основних школа, од школа је тражено да наведу податке на нивоу школе, али и податке дезагрегиране по ОЕЦД шеми, који се односе на изостајање, понављање разреда, рано напуштање школовања, као и на образовна постигнућа (исказана преко просечне оцене и успеха на завршном испиту). Већина школа (21), је навела да им је било изузетно или прилично тешко да одговоре на питања која захтевају коришћење школске евиденције, посебно у случају података који се односе на ученике из осетљивих група.

(Институт за психологију, УНИЦЕФ и Фонд за отворено друштво, 2014)

¹⁴¹ OECD (2007). *Students with Disabilities, Learning Difficulties and Disadvantages: Policies, Statistics and Indicators*. Paris: OECD Publishing.

¹⁴² За праћење положаја осетљивих група, а посебно припадника ромске националности, популације, посебно је значајно истраживање вишеструких показатеља (Multiple Indicator Cluster Survey — MICS), које у Србији заједно спроводе канцеларија УНИЦЕФ-а у Србији и Републички завод за статистику. С обзиром да се MICS реализује у петогодишњим циклусима, нису произведени нови подаци у извештајном периоду.

живног образовања у Републици Србији¹⁴³. Израда Оквира је заснована на анализама постојећих ресурса и активности, на прегледу постојећих истраживања инклузивног образовања у Србији и на компаративној анализи успешних образовних система. Предлог праћења почива на улазним, процесним и излазним индикаторима за сва три нивоа управљања — национални, општински и школски. Тиме је омогућена свеобухватна процена и праћење динамике развоја инклузивног образовања, као и ефикаснија размена података између нивоа управљања. Централну позицију у Оквиру заузима школа, као основни извор информација са ког се агрегирају подаци ка вишим нивоима. Индикатори на школском нивоу, њих укупно 21, груписани су у три области: карактеристике педагошког рада, школски етос и подршка инклузивности образовања. Архитектура Оквира омогућава поређење информација из различитих извора, издвајање перспективе једне интересне групе о различитим аспектима функционисања школе, као и фокусирање на поједине области школског функционисања у зависности од циља и контекста у ком се истраживање спроводи. Уз подршку Светске банке, искуства са Оквиром су преточена у препоруке за унапређивање оквира за самовредновање и спољашње вредновање школа, независно праћење и евалуацију, као и унапређивање националне образовне статистике¹⁴⁴. Центар за образовне политике је отишао корак даље и на основу анализе Оквира за праћење инклузивног образовања и Стандарда квалитета рада образовно-васпитних установа, припремио предлог за унапређивање инклузивности Стандарда¹⁴⁵. Иако је Оквир коришћен као основ за припрему Извештаја о спровођењу инклузивног образовања из 2015. године¹⁴⁶ и Извештаја о раду специјалних школа 2016. године¹⁴⁷, систем извештавања на локалном и националном нивоу није развијен и препоруке и предложени показатељи и механизми нису довели до конзистентне примене и успостављања система за праћење инклузивног образовања у пракси.

Као што смо већ навели, у недостатку обухватне и мултифункционалне националне базе развијају се различите појединачне базе. За нас су посебно значајне — база стручног усавршавања наставника, васпитача и стручних сарадника (Центар за професионални развој запослених у образовању, ЗУОВ), база резултата завршног испита (ЗВКОВ) и база резултата спољашњег вредновања васпитно-образовних и образовно-васпитних установа (ЗВКОВ).

Иако се за различите потребе, различитом методологијом, прикупљају различити подаци о инклузивном образовању, МПНТР нема довољно институционалних капацитета који би омогућили укрштање ових података са циљем спровођења специфичних анализа.

¹⁴³ Институт за психологију, УНИЦЕФ, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва РС (2014). *Оквир за праћење стања инклузивног образовања у Србији*. Београд: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва РС.

¹⁴⁴ Centre for Education Policy (2015). *Roadmap for monitoring and evaluation of inclusive education*. WBIF Trust Fund.

¹⁴⁵ Центар за образовне политике (2017). *Стандарди, показатељи и докази — описи аспекти инклузивности школе који се предлажу за укључивање у Оквир за спољашње вредновање рада школа*.

¹⁴⁶ Институт за психологију, УНИЦЕФ, Фонд за отворено друштво (2015). *Извештај о стању инклузивног образовања у Републици Србији*. Необјављени истраживачки извештај.

¹⁴⁷ ИПСОС, УНИЦЕФ, МПНТР (2016). *Анализа квалитета образовања у школама и одељењима за ученике са сметњама у развоју*.

Значајан искорак ка успостављању институционалних капацитета МПНТР у овој области је представљало оснивање Аналитичке јединице у сарадњи УНИЦЕФ-а и МПНТР, која се у овом тренутку пројектно финансира и има једну ангажовану особу.

Истовремено, бројни и разноврсни, подаци који се прикупљају на различитим нивоима образовања најчешће нису доступни научно-истраживачкој заједници, те остају недовољно искоришћени. У претходном периоду МПНТР је увело праксу јавне доступности многих података које поседује, као део иницијативе Отворени подаци. Подаци су доступни на интернет страници Министарства¹⁴⁸ и, за сада, садрже опште податке о структури образовно-васпитних и васпитно-образовних установа. Једини подаци о образовању ученика из осетљивих група који су за сада доступни јесу подаци о броју ученика који похађају наставу на језицима националних мањина. Иако ова иницијатива представља помак ка транспарентности начина функционисања система образовања, подаци које у овом тренутку нуди портал не остављају много прилика за анализу инклузивности система образовања.

Међусекторска координација у праћењу и извештавању о инклузивном образовању

Различити сектори и државни ресори који прикупљају податке о деци и ученицима из осетљивих група (нпр. здравство, образовање, социјална заштита) користе различите класификације, што отежава укрштање података¹⁴⁹. На пример, здравствени сектор користи Међународну класификацију болести 10 (ICD–10), док је у образовном систему при дефинисању ученика којима је потребна додатна подршка најчешће коришћена ОЕЦД шема, која разликује ученике са тешкоћама у учењу, ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом и ученике који потичу, односно живе у социјално нестимулативној средини. Коришћење различитих класификација је оправдано и разумљиво у односу на струковне захтеве и потребе у циљу обезбеђивања подршке, али нужно води различитим начинима вођења података. Додатни проблем представља и то што ови подаци често нису разврстани по релевантним социо-економским карактеристикама, што би омогућило формулисање адекватнијих мера за унапређење положаја одређених група деце и ученика. Као одговор на овај изазов, Комитет за права особа са инвалидитетом је препоручио Србији да „ажурира и прикупља податке и статистику о особама са инвалидитетом разврстане по старости, полу, врсти инвалидитета, националној и географској припадности, укључујући врсту окружења у смислу боравишта или институције, поднесене тужбе због дискриминације и/или због насиља над овим особама, и то користећи приступ заснован на људским правима“¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Доступно на: <http://opendata.mpn.gov.rs/>

¹⁴⁹ Национална организација особа са инвалидитетом Србије (2017). *Ситуациона анализа: Положај деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у Републици Србији*. Београд: НООИС.

¹⁵⁰ Комитет за права особа са инвалидитетом (мај, 2016). *Закључна зајажња о Иницијалном извештају о Србији*, чл. 31.

Један од искорака у овом смеру јесте и рад на развоју Регистра деце са сметњама у развоју, који спроводи Министарство здравља у сарадњи са Институтом за јавно здравље „Батут“. Очекује се да ће формирање овог регистра, допринети прецизном утврђивању броја деце са сметњама у развоју, а у складу са принципима добре међународне праксе у овој области и увођења функционалне процене инвалидитета на бази Међународне класификације функционисања, инвалидитета и здравља Светске здравствене организације¹⁵¹.

Други, значајнији искорак из перспективе образовног система, јесте прецизније одређивање механизма праћења и извештавања на нивоу ИРК-а¹⁵².

Законом о основама система образовања и васпитања прописано је да јединица локалне самоуправе прикупља извештаје о раду ИРК, предложеној подршци и њеним ефектима најмање два пута годишње. Међутим, у пракси систем извештавања не функционише. Један број ИРК не извештава локалне самоуправе о свом раду, а извештаји које ИРК припрема, често садрже само формалне податке о броју састанака, броју захтева и сл. Не постоје јасни и јединствени формати за извештавање о раду ИРК и мерама подршке које се препоручују, а није јасна ни функција ових извештаја уколико на нивоу локалне самоуправе нико не врши анализу извештаја и података који се добијају од ИРК. Истовремено, не постоји обавеза од стране реализатора активности и пружаоца услуга да достављају свој извештај о релевантности мера и испуњењу плана подршке Комисији. Без извештаја о пруженој подршци чланови Комисије не могу да прате реализацију мера, а поготово не могу да прате и вреднују ефекте подршке или разлоге због којих се она не остварује.

(Извештај о реализацији инклузивног образовања на локалном нивоу, 2018)¹⁵³

Нови Правилник о додатној подршци¹⁵⁴ као одговор на искуства из праксе прописује податке које прикупља ИРК, начин прикупљања, обраде и извештавања, као и механизме праћења реализације предложених мера. Обавеза сваког члана ИРК је да прати да ли је предложена додатна подршка из система чији је представник остварена. Надлежни орган или служба наведена у индивидуалном плану подршке као реализатор додатне подршке у обавези је да у року од шест месеци писаним путем извести Комисију о реализацији предложене подршке, као и да извести Комисију о престанку подршке или престанку потребе за подршком уз образложење. Очекује се да ће спецификовање обавезе ИРК-а да прати и извештава, омогућити континуирано прикупљање и анализу података о врсти додатне подршке која је најчешће тражена, као и о тешкоћама у обезбеђивању исте.

¹⁵¹ Национална организација особа са инвалидитетом Србије (2017). *Ситуациона анализа: Положај деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у Републици Србији*. Београд: НООИС.

¹⁵² Закон о основама система образовања и васпитања. *Службени гласник РС*, бр. 88/2017 и 27/2018, чл. 77.

¹⁵³ УНИЦЕФ (2018). *Извештај о реализацији инклузивног образовања на локалном нивоу*. Необјављен истраживачки извештај.

¹⁵⁴ Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом. *Службени гласник РС*, бр. 80/2018.

Комисија као руковалац података, у поступку прикупљања и обраде података врши следеће радње:

- 1) прикупља и обрађује податке о детету, ученику и одраслом за кога је покренут поступак процене потребе за пружањем подршке и води евиденцију о тој збирци података;
- 2) прикупља и обрађује податке и документацију о свом раду;
- 3) води збирку података о раду Комисије и евиденцију о тој збирци података.

У ту сврху Комисија формира и води следеће збирке података:

- 1) збирку података о деци, ученицима и одраслима за које је покренут поступак процене потребе за пружањем помоћи;
- 2) збирку података о раду Комисије.

Орган локалне самоуправе може прегледати статистичке податке прикупљене са територије те локалне самоуправе, док представници министарстава и Заједничког тела могу прегледати статистичке податке за Комисије сваке локалне самоуправе посебно, као и збирне податке.

(чл. 11, Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом)

Шире базе података о инклузивном образовању

Републички завод за статистику (у даљем тексту: РЗС) редовно на почетку школске године (предшколске установе) или на почетку и на крају школске године (установе основног и средњег образовања) путем упитника прикупља податке о образовном систему у Србији. Тако прикупљени подаци (Статистика образовања) су демографског карактера; разлагање на субпопулације се врши по узрастима и полу ученика и типовима образовања и установа, али, као што је већ поменуто, не и по другим варијаблама битним за праћење обухвата, напредовања и завршавања образовања, посебно ученика из осетљивих група. Подаци су организовани тако да омогућавају одвојено праћење статистике у редовним школама и школама/одељењима за ученике са сметњама у развоју, али не постоји могућност анализе података засебно за одељења за образовање ученика са сметњама у развоју при редовним школама, што је значајан недостатак ако узмемо у обзир да истраживања указују да се значајан ниво сегрегације ученика ромске националности јавља управо издвајањем у ова одељења¹⁵⁵. Од школске 2012/2013. РЗС прикупља податке о броју ученика који се образују по ИОП-у 1 и ИОП-у 2, броју ученика за које је донето мишљење ИРК у основном образовању, као и броју ученика који се образују на језицима националних мањина. Резултати се публикују у годишњим саопштењима, билтенима, Статистичком годишњаку Србије, публикацији „Региони и општине у Србији” и на званичној интернет страници РЗС.

У периоду од 2015. године, на основу Закона о званичној статистици, РЗС је, у сарадњи са другим одговорним произвођачима званичне статистике, припремио Програм званичне статистике у периоду од 2016. до 2020. године, који као основни циљ поставља хармонизацију статистичких истраживања и индикатора са међународним стандардима. Саставни

¹⁵⁵ ИПСОС, УНИЦЕФ, МПНТР (2016). *Анализа квалитета образовања у школама и одељењима за ученике са сметњама у развоју.*

део Програма јесте и Стратегија развоја званичне статистике у Републици Србији за период од пет година која треба да обезбеди бржи развој званичне статистике у правцу хармонизације методологија, стандарда и добре статистичке праксе, као и основу за добијање најзначајнијих статистичких показатеља и повећање њихове упоредивости са статистичким подацима европских и других земаља. Један од развојних циљева у области друштвених статистика јесте и унапређивање садржаја података из области образовања, између осталог кроз обезбеђивање већег броја релевантних индикатора. Преглед упитника које користи РЗС, указује да РЗС под подацима о инклузивном образовању у редовном основном образовању подразумева број ученика који се образују по ИОП-у, као и број ученика за које је затражено мишљење ИРК-а. Истовремено, прикупљање ових података је ограничено на редовну основну школу. Највећи број података који се односе на инклузивно образовање, РЗС је укључио у упитник за предшколске установе. У оквиру овог упитника прикупљају се подаци о броју развојних група и група за децу на болничком лечењу, као и броју деце у њима, броју деце за коју је израђен ИОП, броју деце за коју је израђен педагошки профил, као и броју деце која поново похађају ППП. Такође, РЗС прикупља податке о броју деце према матерњем језику, укључујући и ромски матерњи језик и води детаљну статистику о образовној и социо-економској структури породица деце која похађају предшколско. За разлику од упитника за основно и средње образовање који тражи податке о наставном особљу и стручним сарадницима диференциране према полу и дужини радног времена, упитник за предшколске установе омогућава и диференцијацију према врсти образовања — разликујући васпитаче, медицинске сестре-васпитаче и дефектологе-васпитаче, тражећи и податак о броју запослених са инвалидитетом.

Може се закључити да РЗС представља најобухватнију континуирану базу података о образовању, која омогућава да се прате одређени индикатори релевантни за инклузивно образовање (нпр. број ученика који се образују по ИОП-у 1 и ИОП-у 2).

Учешће Србије у међународним студијама инклузивног образовања

Република Србија је у јануару 2018. године званично постала пуноправна чланица Европске агенције за посебне потребе и инклузију у образовању (European Agency for Special Needs and Inclusive Education — www.european-agency.org). Србија је у извештајном периоду укључена у четири пројекта Агенције¹⁵⁶:

- ➔ Преглед и анализа државне политике — Country Policy Review and Analysis (CPRA)
- ➔ Подршка лидерима инклузивних школа — Supporting Inclusive School Leaders (SISL)
- ➔ Променљива улога специјалиста у образовању — Changing Role of Specialist Provision (CROSP)
- ➔ Статистика Европске агенције о инклузивном образовању — European Agency Statistics on Inclusive Education (EASIE).

¹⁵⁶ МПНТР (2019). *Годишњи извештај о реализацији Акционог плана за спровођење стратегије развоја образовања до 2020. године: Извештај за 2018. годину*.

Закључак

Иако су у претходном периоду реализоване бројне активности које су за циљ имале унапређивање механизма праћења и евалуације образовних процеса и исхода, као и квалитета и координације података, статистика у образовању још увек не производи довољно података о образовању ученика из осетљивих група, што представља посебан изазов у праћењу развоја инклузивног образовања.

У Републици Србији постоје неки од значајних предуслова за адекватно праћење и вредновање инклузивног образовања — успостављена правна регулатива, успостављени појединачни механизми континуираног прикупљања података на различитим нивоима и од стране различитих институција/установа, као и професионалне компетенције у овој области.

Међутим, с обзиром да се подаци прикупљају за различите потребе, различитом методологијом, у различитим временским периодима, то често онемогућава спајање података и добијање свеобухватније слике о квалитету инклузивног образовања и факторима који на њега утичу. Тако, не постоје систематизовани подаци о постојећим потребама за мерама и услугама додатне подршке, квалитету постојећих мера и услуга додатне подршке, расположивим људским капацитетима и њиховим компетенцијама за рад у инклузивном окружењу. Поред тога, праћење квалитета инклузивног образовања је додатно отежано немогућношћу дезагрегације података за различите групе ученика. Најчешће су доступни подаци о броју ученика који се образују по ИОП-у или имају мишљење ИРК-а, што не представља популацију деце/ученика којима је потребна додатна подршка.

Ипак, у извештајном периоду су направљени значајни помаци, првенствено у погледу рада на развоју ЈИСП-а и увођењу ЈОБ-а у законску регулативу. Оно што остаје значајан изазов то је дефинисање података који ће бити саставни део континуираног механизма евидентирања, а који ће омогућити праћење и вредновање квалитета инклузивног образовања, као и обезбеђивање тачности и ажурности података о којима извештавају васпитно-образовне и образовно-васпитне установе.

Перспективе даљег развоја инклузивног образовања

Основни циљ у овој области јесте унапређивање квалитета и употребљивости података о инклузивности образовног система Републике Србије. За остваривање овог циља, потребно је:

- ➔ У сарадњи са осталим државним секторима и ресорима дефинисати функционалан начин вођења евиденције о особама из осетљивих група.
- ➔ Дефинисати додатне механизме за обезбеђивање квалитета података о образовном систему:
 - ➔ информисати васпитно-образовне и образовно-васпитне установе о начину вођења евиденције о квалитету инклузивне праксе, културе и политике;
 - ➔ омогућити да прикупљање, унос и контрола квалитета података буду препознати као радно оптерећење запослених у образовању;
 - ➔ обезбедити могућност комбиновања различитих база података као механизма контроле квалитета података;
 - ➔ ојачати капацитете и обезбедити стабилно финансирање Аналитичке јединице у МПНТР за подршку прикупљању и агрегирању квалитетних података са нивоа установе, као и анализи и извештавању о инклузивном образовању.
- ➔ Дефинисати улоге и одговорности у праћењу индикатора инклузивности образовног система на националном и локалном нивоу.
- ➔ Развити систем за систематско прикупљање података о препорученим и оствареним мерама подршке за дете на локалном нивоу, као предуслов за унапређење система планирања на локалном нивоу и унапређење инклузивног образовања.
- ➔ Развити систем и дефинисати канале извештавања о препорученим и оствареним мерама, а у систем процене инклузивности и ефективности остварене подршке укључити родитеље.

НАЦИОНАЛНИ ИЗВЕШТАЈ
О ИНКЛУЗИВНОМ
ОБРАЗОВАЊУ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

ПЛАНИРАЊЕ И ФИНАНСИРАЊЕ ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА

У овом поглављу нагласак је на планирању и финансирању инклузивног образовања на локалном нивоу, с обзиром на тешкоће са подацима на националном нивоу. Квалитет података у овој области, као и транспарентност планирања и финансирања инклузивног образовања на националном и локалном нивоу ће бити споменуте.

Законски оквир којим се дефинише опредељење Републике Србије да развија принципе и реализује инклузивно образовање, дефинисан је 2009. У највећој мери, овај оквир се примењује на локалном нивоу где су локалне власти одговорне за координацију, спровођење и финансирање различитих мера везаних за инклузивно образовање. Закони и низ подзаконских аката уређују надлежности локалних самоуправа које имају директан или индиректан утицај на развој образовне и социјалне инклузије. Неке од кључних надлежности јесу: обезбеђивање услова за рад интерресорних комисија, финансирање индивидуалних планова подршке и обезбеђивање ресурса за децу из угрожених категорија како би се осигурало њихово пуно учешће у образовним активностима и социјалној инклузији. Преношењем одговорности локалним органима власти за спровођење инклузивног образовања доприноси се ефикасности и усклађивању система подршке са индивидуалном проценом потреба деце и породица. Са друге стране, неједнак ниво развоја локалних самоуправа, људских капацитета и финансијских средстава, представља изазов у реализацији инклузивног образовања. Изазов представља и недовољна усклађеност законских одредби од значаја за спровођење инклузивног образовања из различитих система, недостатак јасних информација о механизмима финансирања на националном и локалном нивоу, као и недовољна вертикална и хоризонтална координација.

Јединица локалне самоуправе одређује седиште рада ИРК-а, обезбеђује и исплаћује накнаде за рад чланова, обезбеђује техничку и другу подршку за њен рад, обезбеђује средства за финансирање подршке препоручене од стране ИРК-а, обезбеђује архивирање и чување документације, прикупља извештаје о раду ИРК-а, предложеној подршци и њеним ефектима најмање два пута годишње.

Локалне самоуправе имају јасне надлежности у пружању социјалне заштите грађанима и одговорне су за финансирање и обезбеђивање локалних социјалних давања (једнократне финансијске помоћи и помоћ у натури) и социјалних услуга у заједници. Новчана социјална помоћ и дечији додатак се финансирају из буџета Републике, а администрирају са нивоа ЈЛС. Локална самоуправа је надлежна за финансирање услуга социјалне

заштите у заједници, као и управљање њима, а финансијска средства за ове услуге локална самоуправа обезбеђује из сопствених средстава и наменских трансфера из републичког буџета.

Анализе показују да одлука о социјалној заштити коју доносе локалне самоуправе и које представљају основ за финансирање мера подршке за дете, не препознаје мишљење локалне ИРК као механизам за утврђивање потреба сиромашне деце и друге деце из осетљивих група. Ово за последицу има недостатак расположивих средстава за примену ове врсте подршке.

Такође, локалне самоуправе планирају мере подршке за децу из осетљивих категорија на основу Одлука о буџету где су предвиђена средства за финансирање различитих видова подршке. Међутим мали број општина наводи колики је износ намењен за пружање социјалних, здравствених и образовних мера подршке које препоручи ИРК. За локалне самоуправе изазов представља планирање средстава за ове намене, јер се не може предвидети које ће додатне подршке за дете ИРК препоручити.

Мере и механизми од значаја за реализацију инклузивног образовања дефинисани су у бројним законима и подзаконским актима из различитих сектора, а анализа показује да локалне самоуправе препознају своје обавезе и надлежности које су дефинисане у законима из области социјалне заштите и образовања, док мере непосредне и посредне додатне подршке за коју је потребно финансирање са нивоа локалне самоуправе и које су дефинисане подзаконским актима (Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету и ученику), често нису планиране и препознате у одлукама о финансирању на нивоу локалних самоуправа. Одлукама о социјалној заштити дефинисана су права и основ за финансирање: превоза, исхране за децу, једнократних давања, услуга социјалне заштите у заједници.

Закључак

На нивоу локалних самоуправа недостају финансијска средства за пружање додатне подршке, а потребе су све веће, нарочито на нивоу неразвијених општина. За пружање подршке локалне самоуправе користе сопствене приходе, средства добијена из наменских трансфера и средства по основу учешћа у пројектима.

Перспективе даљег развоја инклузивног образовања

- ➔ Обезбедити финансирање додатне подршке за децу и ученике коју препоручује ИРК, а које ће узети у обзир разлике у друштвеним и економским показатељима између јединица локалне самоуправе.
- ➔ Потребно је у оквиру посебне буџетске линије ЈЛС, предвидети средства за остваривање додатне подршке за децу/ученике/одрасле полазнике, како би се унапредио систем планирања и благовремено остваривање подршке.
- ➔ Унапређивање информисања родитеља о правима и критеријумима за остваривање појединих права.

ЗАКЉУЧАК

Иако се велики број земаља обавезао на развијање и примену принципа инклузивног образовања, процес кроз који пролазе је у највећој мери условљен специфичностима националног контекста. У зависности од контекста разликују се и изазови са којима се земље суочавају у овом процесу, као и активности које предузимају. Полазећи од специфичности инклузивног образовања у Србији, овај извештај представља кључне помаке које је образовни систем остварио у периоду од 2015. до 2018. године, као и приоритете за наредни период.

Подаци прикупљени у извештајном периоду указују да је дошло до помака у погледу обухвата деце и ученика из осетљивих група образовањем. Тако, број ученика у школама за ученике са сметњама у развоју показује благи тренд опадања, док структура ученика указује да школе за ученике са сметњама у развоју у већој мери укључују ученике са вишеструким сметњама у развоју. У редовним школама, са друге стране, дошло је до пораста броја ученика који се образују по ИОП-у.

Највећи напредак у претходном периоду је остварен у погледу развоја и усклађивања законодавног оквира којим се уређује инклузивно образовање. У складу са стратешким циљевима образовања у посматраном периоду су развијани нови и унапређивани постојећи механизми и мере подршке укључивању и учешћу деце из осетљивих група у образовању. У наредном периоду се очекује даљи развој законске регулативе и подзаконских аката у области образовања и у другим секторима значајним за процес образовне и друштвене инклузије.

Подаци на нивоу образовног система указују да се законска регулатива развија много брже од праксе, као и да постоји потреба јачања имплементационих капацитета на свим нивоима система — образовна установа, локална самоуправа, национални ниво. Анализа инклузивног образовања указује да на нивоу локалних самоуправа недостају финансијска средства за пружање додатне подршке, а потребе су све веће нарочито на нивоу неразвијених општина¹⁵⁷.

У претходном периоду развијани су институционални и људски ресурси на националном (Група за образовање мањина, социјалну инклузију и заштиту од насиља и дискриминације, Заједничко тело за праћење и координацију рада ИРК, Аналитичка јединица), регионалном и локалном (ИРК, саветници-спољни сарадници), као и на нивоу образовних установа (педагошки асистенти). Развој компетенција запослених у образовању је подржан кроз различите активности, укључујући различите обуке и приручнике. У наредном периоду потребно је обезбедити одрживост успостављених ресурса и даље развијати, међусекторску и међуинституционалну сарадњу, као и интерресорну сарадњу, а са циљем ефикасније употребе ограничених ресурса и обезбеђивања да подршка стигне до свих којима је потребна.

¹⁵⁷ УНИЦЕФ (2018). *Извештај о реализацији инклузивног образовања на локалном нивоу*. Необјављен истраживачки извештај.

Број и разноврсност мера подршке које су усмерене на укључивање, похађање и учешће у образовању, указује на отвореност система за иновације. Значајан број мера подршке је развијан и пилотиран кроз пројектне активности, али оне још увек нису успостављене као системска решења, чак и када показују завидне ефекте. Ипак, примена ових мера захтева спремност система да обезбеди финансирање које би омогућило једнаку доступност ових услуга свима. Посебно је потребно усмерити пажњу на развој мера подршке на локалном нивоу, узимајући у обзир разлике у људским, материјалним и финансијским ресурсима између јединица локалне самоуправе.

Приметан је помак у препознавању значаја података за доношење одлука о образовним политикама. Међутим, и даље постоји потреба за дефинисањем индикатора за праћење квалитета инклузивног образовања на нивоу одељења/групе, установе, локалне самоуправе и образовног система у целини који ће бити усклађени са стандардима добрих пракси на међународном нивоу. Истовремено, неопходно је обезбедити прикупљање података о деци и ученицима из осетљивих група, како би се поред праћења квалитета образовања, пратила и праведност образовања. Прикупљање поузданих података о потребама ученика и других актера у образовном систему ће омогућити увремењено планирање и обезбеђивање потребне подршке.

У току је израда стратешких циљева образовања до 2030. године који треба да уваже досадашња искуства, међународне уговоре на које се Република Србија обавезала, као и стратешке циљеве и вредности промовисане међународним образовним политикама. Неопходно је планирати и стратегију комуникације, како према стручној, тако и према широј јавности, да би се обезбедило да образовна инклузија прерасте у друштвену инклузију.

У наставку су наведени приоритети на које ће бити усмерене активности и ресурси у наредном периоду:

Стратешки и законодавни оквир

- ➔ У оквиру Стратегије развоја образовања 2030, даље развијати стратешки оквир инклузивног образовања у складу са међународним стандардима, уважавајући искуства из претходног периода.
- ➔ Наставити даљи развој и усклађивање прописа из области образовања, здравствене и социјалне заштите којима се дефинише начин остваривања права на квалитетно образовање уз додатну подршку.
- ➔ У складу са чл. 24 Конвенције о правима особа са инвалидитетом дефинисати правце трансформације школа за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Институционални и људски капацитети

- ➔ Даље развијати механизме међуресорне сарадње на активностима образовне и друштвене инклузије.
- ➔ Осигурати одрживост институционалних капацитета за координацију и праћење развоја инклузивног образовања на националном нивоу.
- ➔ Обезбедити сарадњу са институцијама надлежним за праћење и остваривање људских и мањинских права и заштиту од насиља и дискриминације.

- Унапредити стандарде за акредитацију високошколских програма за образовање васпитача/наставника, стручних сарадника и директора у циљу унапређивања њихових компетенција за инклузивно образовање.
- Унапредити стандарде компетенција за професију васпитача/наставника и даље унапређивати њихове компетенције за индивидуализацију и диференцијацију наставе/учења кроз спровођење квалитетних програма стручног усавршавања.
- Дефинисати механизме који ће подстаћи хоризонталну размену знања и искуства унутар установа, као и између установа.

Мере и механизми подршке школама/предшколским установама

- Осигурати индивидуализовану подршку школама и предшколским установама, посебно у доменима који се тичу наставе и учења.
- Пратити примену новог Правилника о педагошким и андрагошким асистентима.
- Обезбедити одрживост подршке школама и предшколским установама за спровођење квалитетног, инклузивног образовања кроз хоризонтално учење и подршку практичара, чланова Мреже подршке инклузивном образовању и Мреже практичара за подршку предшколском васпитању и образовању.
- Подржати развој и примену модела десегрегације.

Мере и механизми подршке деци и ученицима

- Обезбедити да проверене и ефективне мере и механизми подршке буду доступне свој деци која на њих имају право.
- Развити механизме за повећање обухвата, спречавање осипања и успешну транзицију деце и ученика из осетљивих друштвених група.

Праћење и извештавање о инклузивном образовању

- Осигурати примену постојећих инструмената за праћење квалитета инклузивног образовања у циљу даљег развоја политика.
- Индикаторе квалитетног инклузивног образовања усагласити са међународним.

Финансирање

- Развој модела финансирања, како би се циљаним мерама утицало на повећање ефикасности, ефективности и праведности у образовању (нпр. наменски трансфери и средства за подршку ИО из других система).
- Обезбедити финансијске и друге ресурсе који су неопходни како би разноврсни облици додатне подршке образовању ученика из осетљивих група били доступни свој деци која на њих имају право.
- Обезбедити одрживо финансирање мера и механизма подршке који су се показали као делотворни.
- Обезбедити финансирање које ће узети у обзир разлике у друштвеним и економским показатељима између јединица локалне самоуправе.
- Унапредити информисање родитеља о правима и начинима за остваривање појединих права.

Референце

AAM Consulting & Expanzio Consulting (2016). *Formative evaluation of implementation of inclusive practices in the Education System in Serbia (2009–2014)*. Belgrade: UNICEF Serbia.

Акциони план за спровођење Стратегије развоја образовања у Србији до 2020. године. *Службени гласник РС*, бр. 16/2015.

Анић, И. (2015). *Колико држава губи због раној напуштања школовања?* Необјављен истраживачки извештај. Београд: УНИЦЕФ.

Бауцал, А., Павловић Бренеселовић, Д., Мишкељин, Л., Коруга, Д., Станић, К., Аврамовић, М. (2016). *Предшколско васпитање и образовање у Србији: ситуациона анализа и препоруке*.

Богдановић, А., Разић-Илић, Д. (2016). *Студија о доступности стручне подршке и знања у области асистивних технологија у образовном систему у Србији*. Београд: МПНТР и СИПРУ.

Brunello, G., & De Paola, M. (2013). *The Costs of Early School Leaving in Europe*. Discussion Paper No. 7791. Bonn: The Institute for the Study of Labor (IZA).

Влада Републике Србије (2017). *Србија и Агенда 2030: Майирање националној стратешкој оквира у односу на циљеве одрживог развоја*. Доступно на: <https://rsjp.gov.rs/wp-content/uploads/2017/11/Agenda-UN-2030.pdf>

Council of Europe (2017). *Fighting school segregation in Europe through inclusive education*.

Закон о високом образовању. *Службени гласник РС*, бр. 88/2017, 27/2018.

Закон о дуалном образовању. *Службени гласник РС*, бр. 101/17.

Закон о званичној статистици, *Службени гласник*, бр. 104/09.

Закон о локалној самоуправи. *Службени гласник РС*, бр. 129/2007, 83/2014, 101/20016, 47/2018.

Закон о основама система образовања и васпитања. *Службени гласник РС*, бр. 88/2017 и 27/2018.

Закон о основном образовању и васпитању, *Службени гласник РС*, бр. 55/2013, 101/2017 и 27/2018 — др. закон.

Закон о предшколском васпитању и образовању. *Службени гласник РС*, бр. 18/2010 и 101/2017.

Закон о социјалној заштити. *Службени гласник РС*, бр. 24/2011.

Закон о средњем образовању и васпитању. *Службени гласник РС*, бр. 55/2013, 101/2017 и 27/2018 — др. закон.

Закон о ученичком и студентском стандарду. *Службени гласник РС*, бр. 18/2010, 55/2013 и 27/2018 — др. закон.

Закон о уџбеницима. *Службени гласник РС*, бр. 27/2018.

Закон о уџбеницима. *Службени гласник РС*, бр. 68/2015.

Закон о финансијској подршци породици са децом. *Службени гласник РС*, бр. 113/2017 и 50/2018.

Заштитник грађана (2018). *Посебни извештај Заштитника грађана — Инклузивно образовање: Успуте годишње подршке деци и ученицима у образовању*.

Завод за унапређивање васпитања и образовања (2018). *Ученици у школама за образовање и васпитање деце и ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом*. Необјављен истраживачки извештај.

Институт за психологију и УНИЦЕФ (2014). *Идентификација и анализа школских, индивидуалних и социјалних фактора повезаних са одуштајањем у основним и средњим школама*. Необјављен истраживачки извештај.

Институт за психологију, УНИЦЕФ, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва РС (2014). *Оквир за праћење стања инклузивног образовања у Србији*. Београд: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва РС.

Институт за психологију, УНИЦЕФ, Фонд за отворено друштво (2015). *Истраживање стања инклузивног образовања у Републици Србији*. Необјављен истраживачки извештај.

ИПСОС, УНИЦЕФ, МПНТР (2016). *Анализа квалитета образовања у школама и одељењима за ученике са сметњама у развоју*.

Jovanović, O., Kovač Cerović, T., Milovanovitch, M. (2018, September). *Education integrity as a barrier to inclusion: evidence from Armenia, Kazakhstan, Serbia and Ukraine*. Paper presented at ECER 2018 Inclusion and Exclusion, Resources for Educational Research?, Bolzano, Italy.

Јовановић, О., Плазанић, Љ., Богдановић, С., Вушуровић Лазаревић, А. (2017). *Унапређење квалитета инклузивног образовања засновано на оствореним подацима*. Необјављен истраживачки извештај. Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије и Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

Kovač Cerović, T., Jovanović, O., Pavlović Babić, D. (2016). Individual education plan as an agent of inclusiveness of the educational system in Serbia: Different perspectives, achievements and new dilemmas. *Psihologija*, 49, 431–445.

Ковач Церовић, Т., Ценерић, И., Јокић, Т. (2017). *Како до квалитетне годинске наставе — ослонци за унапређење и примери добре праксе*. Београд: Центар за образовне политике.

Комитет за права детета (март, 2017). *Закључна зајажња о комбинованом другом и трећем периодичном извештају Републике Србије (CRC/C/SRB/CO/2-3)*. Доступно на: http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/zakljucna_zapazanja_komiteta_za_prava_deteta_srb.doc

Комитет за права особа са инвалидитетом (мај, 2016). *Закључна зајажња о Иницијалном извештају о Србији (CRPD/C/SRB/CO/1)*. Доступно на: http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/zakljucna_zapazanja_komiteta_za_prava_osoba_sa_invaliditetom_srb.pdf

Конвенција о правима особа са инвалидитетом. *Службени гласник РС — Међународни уговори*, бр. 42/09.

Лазор, М. (2017). *Кашалот асистивне технологије*. Београд: МПНТР и УНИЦЕФ.

Миливојевић, З. (2015). *Анализа правног оквира и актуелног стања и праксе педагошких асистената*. Београд: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије.

МПНТР (2019). *Годишњи извештај о реализацији Акционог плана за спровођење стратегије развоја образовања до 2020. године: Извештај за 2018. годину*.

МПНТР (2018). *Извештај о реализацији Акционог плана за Стратегију развоја образовања до 2020. године*.

МПНТР (2017). *Свучно уједињено за укључивање ученика избејлица/ижаилаца азила у систем образовања и васпитања*. Доступно на: <http://www.mpn.gov.rs/>

МПНТР и ЗВКОВ (2012). *Приручник за сјровођење завршној исјиша на крају основној образовања и васјишања*.

Мрежа за подршку инклузивном образовању и УНИЦЕФ (2017). *Анализа квалитетша индивидуалних образовних планова јримењиваних у основним и средњим школама јоком 2015/16. школске јодине*. Необјављен истраживачки извештај.

Национална организација особа са инвалидитетом Србије (2017). *Сијуациона анализа:Положај деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у Републици Србији*. Београд: НООИС.

Национална стратегија за младе за период од 2015. до 2025. године. *Службени јласник РС*, бр. 22/2015.

Национална стратегија за решавање питања избеглица и интерно расељених лица. *Службени јласник РС*, бр. 62/2015.

Одлука о Програму званичне статистике у периоду од 2016. до 2020. године. *Службени јласник РС*, бр. 55/2015.

OECD (2007). *Students with Disabilities, Learning Difficulties and Disadvantages: Policies, Statistics and Indicators*. Paris: OECD Publishing.

Повереник за заштиту равноправности (2018). *Редован јодишњи извештај Повереника за заштитишу равнојравности за 2017. јодину*. Београд: Службени гласник.

Правилник о ближим критеријумима за препознавање облика дискриминације од стране запосленог, ученика или трећег лица у установи. *Службени јласник РС*, 22/2016.

Правилник о ближим условима за утврђивање приоритета за упис деце у предшколску установу. *Службени јласник РС*, бр. 44/2011.

Правилник о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање. *Службени јласник РС*, бр. 76/2010.

Правилник о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање. *Службени јласник РС*, бр. 74/2018.

Правилник о ближим условима за организовање, остваривање и праћење исхране ученика у основној школи. *Службени јласник РС*, бр. 68/2018.

Правилник о ближим условима и начину остваривања исхране деце у предшколској установи. *Службени јласник РС*, бр. 39/2018.

Правилник о вредновању квалитета рада установа. *Службени јласник РС*, бр. 9/2012.

Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом. *Службени јласник РС*, бр. 80/2018.

Правилник о критеријумима и стандардима пружања додатне подршке у образовању деце, ученика и одраслих са сметњама у развоју и инвалидитетом у васпитној групи, односно другој школи и породици. *Службени јласник РС*, бр. 70/2018.

Правилник о мерилима и поступку за упис ученика — припадника ромске националне мањине у средњу школу под повољнијим условима ради постизања пуне равноправности. *Службени јласник РС*, бр. 12/2016.

Правилник о начину организовања наставе за ученике на дужем кућном и болничком лечењу. *Службени јласник РС*, бр. 66/2018.

Правилник о начину прилагођавања садржаја и/или формата уџбеника. *Службени иласник РС*, бр. 55/2017.

Правилник о прилагођавању садржаја и/или формата уџбеника. *Службени иласник РС*, бр. 55/2017.

Правилник о програму обуке за педагошког асистента. *Службени иласник РС*, бр. 107/2012.

Правилником о смештају и исхрани ученика и студената. *Службени иласник РС*, бр. 36/2010 и 55/2012.

Правилник о сталном стручном усавршавању и напредовању у звања наставника, васпитача и стручних сарадника. *Службени иласник РС*, бр. 81/2017 и 48/2018.

Правилник о стандардима и поступку за акредитацију студијских програма. *Службени иласник РС*, бр. 88/2017.

Правилник о стандардима квалитета рада установе. *Службени иласник РС — Просветни иласник*, бр. 14/ 2018.

Правилник о сталном стручном усавршавању и напредовању у звања наставника, васпитача и стручних сарадника. *Службени иласник РС*, бр. 81/2017 и 48/2018.

Правилник о техничким стандардима планирања, пројектовања и изградње објеката, којима се осигурава несметано кретања и приступ особа са инвалидитетом, деци и старим особама. *Службени иласник РС*, бр. 22/2015.

Правилник о упису ученика у средњу школу. *Службени иласник РС*, бр. 23/2018.

Републички завод за статистику (2018). *Стаτισички годишњак Републике Србије 2018*. Београд: Републички завод за статистику.

Републички завод за статистику (2018). Установе за децу предшколског узраста 2017/2018. школска година — Република Србија, по регионима. *Стаτισика образовања*, бр. 99, год. LXVIII.

Стална конференција градова и општина — СКГО (2017). *Водич за локалне самоуправе: Модел и препоруке за унапређење спровођења законодавног оквира у области социјалне заштите*.

Станојковић, Д. и сар. (2017). *Приручник за школе у реализацији Стручној упутстви за укључивање ученика из области/школаца азила у систем образовања и васпитања: Различитости у школи 21. века*. Београд: МПНТР.

Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. *Службени иласник РС*, бр. 26/2016.

Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године. *Службени иласник РС*, бр. 107/12.

Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва (2014). *Други извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва*.

Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва (2018). *Трећи извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији: Прејед и стање социјалне искључености и сиромаштва за период 2014–2017. године са приоритетима за наредни период*.

UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities (September, 2016). *General comment No. 4, Article 24: Right to inclusive education (CRPD/C/GC/4)*. Available at: <http://www.refworld.org/docid/57c977e34.html>

УНИЦЕФ (2018). *Извештај о реализацији инклузивног образовања на локалном нивоу*. Необјављен истраживачки извештај.

Friedman, E., Pavlović Babić, D., Simić, N. (2016). *Inclusive Education in Serbia: Policies, Practice, and Recommendations*. Belgrade: World Bank.

Centre for Education Policy (2015). Roadmap for monitoring and evaluation of inclusive education. WBIF Trust Fund.

Центар за образовне политике (2017). *Стандарди, показатељи и докази — описи аспеката инклузивности школе који се предлагају за укључивање у Оквир за следеће вредновање рада школа*.

Центар за образовне политике и Фондација за отворено друштво (2018). *Процена сарадње дефектолога и специјалних школа у пружању годишње образовне подршке ученицима специјалних школа*. Необјављен истраживачки извештај.

World Bank and United Nations Development Programme (2018). *Roma at a glance: Serbia*.

**НАЦИОНАЛНИ ИЗВЕШТАЈ
О ИНКЛУЗИВНОМ
ОБРАЗОВАЊУ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**

Белешке

Белешке